

ศึกษาเปรียบเทียบมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญากับปรัชญาasangkhya
**A COMPARATIVE STUDY OF HUMAN IN
THERAVĀDA BUDDHIST AND SĀṆKHYA
PHILOSOPHY**

นางสาวโสระยา ไทยอัฐวิถิ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๔

ศึกษาเปรียบเทียบมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญากับปรัชญาสังขยะ

นางสาวโสระยา ไทยรัฐวิถี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

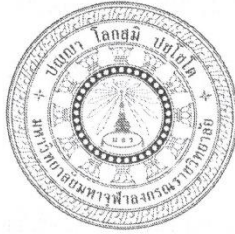
A Comparative Study Of Human In Theravāda Buddhist And Sāṅkhya Philosophy

Ms. Soraya Thiautwithee

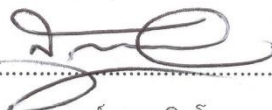
A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2021

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์เรื่อง
“ศึกษาเปรียบเทียบมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญากับปรัชญาสาขายะ” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

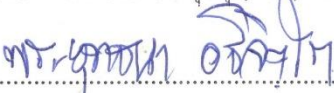

.....
(พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร, รศ. ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

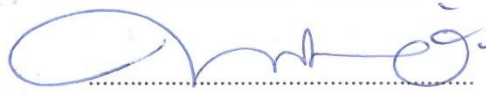
คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ. ดร.)

..... กรรมการ
(พระมหาหมวันทร์ ปุริสตัดโม, ผศ. ดร.)

..... กรรมการ
(พระยุฑธนา อธิจิตโต, ผศ. ดร.)

..... กรรมการ
(ดร.เกรียงไกร พินยารัก)

..... กรรมการ
(พระมหาสุพัตร์ วชิราวุโธ, ผศ. ดร.)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร.เกรียงไกร พินยารัก

ประธานกรรมการ

พระมหาสุพัตร์ วชิราวุโธ, ผศ. ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

.....
(นางสาวโสระยา ไทยธรรมาธิ)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาเปรียบเทียบมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญากับปรัชญาasangchay

ผู้วิจัย : นางสาวโสระยา ไทยอัฐวิถิ

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: ดร.เกรียงไกร พินยารัก, พธ.บ. (พระพุทธศาสนา), พธ.ม. (ปรัชญา),
พธ.ด. (ปรัชญา)

: พระมหาสุพัทธ์ วชิราวุธ, ผศ. ดร., ป.ธ. ๙, ศศ.ม. (จริยศาสตร์),
Ph.D. (Pali)

วันสำเร็จการศึกษา : ๙ กันยายน ๒๕๖๔

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ชื่อ “การศึกษาเปรียบเทียบมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญากับปรัชญาasangchay” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ในปรัชญาasangchay และ (๓) เพื่อเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาasangchay การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร

ผลการศึกษาพบว่า แนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่ามนุษย์คือชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ เมื่อย่อมมนุษย์คือกายและจิต พุทธปรัชญาเถรวาทมีทัศนะว่าชีวิตจะต้องตกอยู่ในทุกข์เพราะธรรมชาติของมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ ความทุกข์เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นจริงแก่มนุษย์ ความทุกข์มี ๒ ประเภท คือ ความทุกข์ทางกาย ความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากทางจิต สาเหตุสำคัญของความทุกข์คือความอยาก ดังนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทจึงถือว่าการบรรลุนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์ เพราะมันทำให้ทุกข์ทั้งสองประเภทสิ้นไป

แนวคิดเรื่องมนุษย์ในปรัชญาasangchay ถือว่าสรรพสิ่งเป็นการอิงอาศัยกันและกันของสิ่งที่เป็นอันติมสัจจะ ๒ ประเภท คือ ปुरुषะและประภคิตี มนุษย์ มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือปुरुषะและประภคิตี ที่เป็นต้นเหตุ ให้เกิดการวิวัฒนาการของสิ่งต่างๆ รวมทั้งความทุกข์ด้วย หากมนุษย์สามารถรู้ถึงการแยกกันของปुरुषะและประภคิตีอย่างสิ้นเชิงแล้วจะเป็นผู้ที่ถึงซึ่งความหลุดพ้น เมื่อถึงที่สุดของการตาย ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก วิญญาณจะกลับเป็นวิญญาณบริสุทธิ์ที่เป็นอมตะ เป้าหมายของมนุษย์ในปรัชญาasangchay คือ การบรรลุโมกษะ คือต้องแยกปुरुषะออกจากประภคิตีได้โดยเด็ดขาด

ในการเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องมนุษย์ระหว่างพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาasangchay งานวิจัยนี้พบว่า ประเด็นที่เหมือนกันคือ แนวคิดทั้ง ๒ มีทัศนะตรงกันว่า มนุษย์ประกอบด้วยสองส่วนที่เรียกว่า กายและจิต กายและจิตมีความสัมพันธ์กันทำให้เกิดชีวิต นอกจากนี้ยังพบอีกว่า หากมนุษย์ยังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายของชีวิตได้มนุษย์ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก การที่จะบรรลุเป้าหมายของชีวิตได้จะต้องเข้าใจกายและจิตโดยมองว่ากายและจิตเป็นสิ่งที่อิงอาศัยกันไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ประเด็นที่แตกต่างกันคือ พุทธปรัชญาเถรวาทมีทัศนะมองเรื่องจิตเป็นอนัตตาแต่ปรัชญาasangchay มองจิตเป็นสภาวะที่เที่ยงแท้เป็นอัตตาเที่ยงแท้มีสภาวะเป็นนิรันดร์ นอกจากนี้ พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวว่าธาตุหยาบที่ประกอบในร่างกายของมนุษย์มี ๔ ประเภท คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วนปรัชญาasang

ขะยะมองว่าในร่างกายมนุษย์มีธาตุหยาบ ๕ ประเภท คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ งานวิจัยนี้สามารถกล่าวได้อย่างมีเหตุผลว่า การศึกษาเปรียบเทียบนี้ทำให้เห็นว่าทั้งสองสำนักคิดล้วนพยายามทำความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ การหลุดพ้นและหนทางที่จะหลุด

Thesis Title : A Comparative Study of Human in Theravāda Buddhist
And Sāṅkhya Philosophy
Researcher : Ms. Soraya Thaiautwithee
Degree : Master of Arts (Philosophy)
Thesis Supervisory Committee
: Dr.Kriangkrai Pinyarak , B.A. (Buddhist studies), M.A.
(Philosophy), Ph.D. (Philosophy)
: Phramaha Supat Wachirawuttho, Pali IX, M.A.,(Ethics)
Ph.D. (Pali)
Date of Graduation : September 9, 2021

Abstract

This thesis entitled ‘A Comparative Study of Human in Theravāda Buddhist And Sāṅkhya Philosophy’ has three objectives: 1) to study the concept of man in Theravada Buddhist philosophy, 2) to study the concept of man in Sāṅkhya philosophy, and 3) to compare the concept of man in Theravada Buddhist philosophy and Sāṅkhya philosophy. This is a documentary research.

In the research, it was clearly found that the concept of man in Theravada Buddhist philosophy is of the view that man is the five aggregates of existence comprising of corporeality, feeling, perception, mental formations and consciousness. In short, man is by nature is of body and mind. According to Theravada Buddhist philosophy, life is undergoing endless suffering because man’s life is controlled by the natural law; the suffering is the real nature man is supposed to get either the bodily or the mental suffering which is caused by attachment. In Theravada Buddhist philosophy, Nibbāna is highly regarded as the ultimate goal of life because it puts an end to the mentioned kinds of suffering.

As regards the concept of man in Sāṅkhya philosophy, it is of the view that all things are conditioned by two ultimate things, *Puruṣa* and *Prākṛiti*. Viewed from both of them, man by nature consists of both *Puruṣa* and *Prākṛiti*. It says that the all things including suffering are evolutionalized by *Puruṣa* and *Prākṛiti*. Once man comes to realize the separation of both, such realization would land him in the complete free from bondages, man will not be reborn after his/her death, that is, his/her becomes absolutely purified. The goal of Sāṅkhya philosophy is to gain liberation through the complete separation of *Puruṣa* and *Prākṛiti*.

In the comparison of the concept of man between Theravada Buddhist philosophy and Sāṅkhya philosophy, this research was considerably found that the similar point is that both share the same concept that man by nature consists of two components, body and mind; both are somehow related resulting in having life. Apart from that, it was also found that if man cannot achieve the Summum Bonum of life, then he/she will be reborn endlessly. To be able to obtain the ultimate goal, man needs to have the proper understanding of body and mind through the realization on its mutual condition. With respect to the differences, on the one hand, Theravada Buddhist philosophy holds that the concept of mind is the non-substantial self, on the other hand,

the mind is viewed as the substantial self by Sāṅkhya philosophy, and such mind becomes eternal. Moreover, Theravada Buddhist philosophy holds that in the man's body there are four kinds of hard element, earth, water, fire and wind which are quite different from Sāṅkhya philosophy whose view is of five kinds, earth, water, fire, wind and ether. From the research, it argued that the comparison of both schools of thought take a great pains in understanding the nature of man, liberation and its path leading to the ultimate goal.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ จัดทำขึ้นเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาโดยศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญากับปรัชญาสางขะ และสำเร็จไปด้วยความเรียบร้อย ด้วยความเมตตา อนุเคราะห์ช่วยเหลือสนับสนุนจากบุคคลหลาย ๆ ฝ่ายที่ให้คำแนะนำ แสดงความคิดเห็น ตรวจสอบ แก้ไขปรับปรุงด้วยดีตลอดมา เพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้มีพระคุณทั้งหลายจึงได้จารึกชื่อไว้ดังนี้

ขอขอบพระคุณ ดร.เกรียงไกร พินยารัก ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และพระมหาสุพัตร์ วชิราวุธ, ผศ.ดร. กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ บุคคลทั้งสองท่านถือว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งที่ให้งานวิจัยนี้มีความสมบูรณ์ ตลอดจนเพื่อนนิสิต สหธรรมิก ทุกท่าน

ขออนุโมทนาขอบคุณ นายณัฐพนธ์ เบ้าคำ ที่ได้ให้คำปรึกษาและช่วยในเรื่องการค้นเอกสารประกอบการวิจัยด้วยดีตลอดมา วิทยานิพนธ์เล่มนี้ คงไม่มีโอกาสที่จะสำเร็จลงได้อย่างแน่นอนหากไม่มีคณาจารย์ เพื่อนนิสิต สหธรรมิกทุกท่าน และห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา ผู้วิจัยต้องขอขอบพระคุณและอนุโมทนาบุญไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย คุณความดีที่เกิดขึ้นจากการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอน้อมบูชาคุณพระศรีรัตนตรัย คุณบิดา มารดาในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิด คุณครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ที่คอยอบรมสั่งสอน และผู้สนับสนุนทุนการศึกษา ด้วยคุณความดีที่เป็นกุศลเจตนาที่เกิดจากการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอกุศลผลบุญนี้จึงมีส่วนเป็นพลังส่งเสริมเพิ่มพูนบุญบารมีให้ บิดา มารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และญาติสนิทมิตรสหาย ตลอดถึงผู้มีอุปการคุณที่ได้ช่วยเหลืออุปถัมภ์ทุกท่าน จงมีแต่ความสุข ความเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ ธรรมสารสมบัติ พืชมงคล สมบูรณ์พูนผลด้วยลาภ ยศ สุข สรรเสริญทุกท่านเทอญ

นางสาวโสธยา ไทยอัฐวิถิ

๒ กรกฎาคม ๒๕๖๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ซ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญา	๙
๒.๑ กำเนิดและการวิวัฒนาการของมนุษย์	๙
๒.๒ องค์ประกอบของมนุษย์	๑๒
๒.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น	๒๙
๒.๔ สาเหตุแห่งความทุกข์และการดิ้นรนในสังสารวัฏของมนุษย์	๓๑
๒.๕ เป้าหมายของมนุษย์	๓๒
๒.๖ สรุป	๓๖
บทที่ ๓ แนวคิดเรื่องมนุษย์ในปรัชญาสาขายะ	๓๘
๓.๑ กำเนิดและการวิวัฒนาการของมนุษย์	๓๘
๓.๒ องค์ประกอบของมนุษย์	๔๐
๓.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น	๔๘
๓.๔ สาเหตุแห่งความทุกข์และการดิ้นรนในสังสารวัฏของมนุษย์	๕๑
๓.๕ เป้าหมายของมนุษย์	๕๕
๓.๖ สรุป	๕๖

บทที่ ๔	เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาสาขายะ	๕๗
๔.๑	เปรียบเทียบกำเนิดและการวิวัฒนาการของมนุษย์	๕๗
๔.๒	องค์ประกอบของมนุษย์	๖๔
๔.๓	หลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น	๖๖
๔.๔	เปรียบเทียบสาเหตุแห่งความทุกข์และการดิ้นรนในสังสารวัฏของมนุษย์	๖๘
๔.๕	เปรียบเทียบเป้าหมายชีวิตของมนุษย์	๗๒
๔.๖	สรุป	๗๔
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๗๖
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๗๖
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๐
บรรณานุกรม		๘๒
ประวัติผู้วิจัย		๘๔

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบทฤษฎีวิวัฒนาการ	๕๗
ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบการกำเนิดมนุษย์	๖๑
ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบการกำเนิด	๖๒
ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบองค์ประกอบของมนุษย์	๖๔
ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบหลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น	๖๗
ตารางที่ ๖ เปรียบเทียบสาเหตุของการติดข้องทฤษฎีวิวัฒนาการ	๖๘
ตารางที่ ๗ เปรียบเทียบเป้าหมายชีวิตของมนุษย์คือความหลุดพ้น	๗๒
ตารางที่ ๘ เปรียบเทียบความหลุดพ้น	๗๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย ภูมิภาคภาษาบาลีและภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า เช่น ที.ส. (ไทย) ๙/๑๔๒/๔๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สลัคนชาวรรค เล่ม ๙ ข้อ ๑๔๒ หน้า ๔๖ ฉบับมหาจุฬา ลงกรณราชวิทยาลัย

อรรถกถาภาษาไทย จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า เช่น ข.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๘๓-๑๘๗ หมายถึง ขุททกนิกาย ธัมมปทอฎฐกถา ภาค ๖ หน้า ๑๘๓-๑๘๗ ฉบับมหาวิทยาลัย ตามลำดับดังนี้

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ม.อ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปรัชญาอินเดียแบ่งออกเป็น ๒ สายคือ สายอาสติกะ (Asatika) ยอมรับความถูกต้องและความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท และสายนาสติกะ (Nasatika) ไม่ยอมรับในความศักดิ์สิทธิ์ของพระเวท ปรัชญาทั้ง ๒ สายนี้ต่างก็มีทรรศนะเกี่ยวกับกฎของความเป็นเหตุเป็นผล รวมทั้งการติดข้อง การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ และการบรรลุ หรือการหลุดพ้นของมนุษย์ ปรัชญาอินเดีย สายอาสติกะทุกระบบต่างก็ยอมรับความเป็นเหตุเป็นผลที่ต้องขึ้นอยู่กับพระผู้เป็นเจ้า (Īśvara) ซึ่งเป็นผู้ควบคุมการทำงานของกฎนี้ ส่วนสายนาสติกะ ยอมรับกฎความเป็นเหตุเป็นผลโดยไม่มีพระผู้เป็นเจ้า เข้ามาเกี่ยวข้องในการควบคุมกฎถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่เป็นไปด้วยตัวเองอย่างอิสระ ในการศึกษาเรื่องมนุษย์จะเป็นการศึกษาถึงองค์ประกอบ และการวิวัฒนาการ การศึกษาทั่วไปในทรรศนะของนักปรัชญานั้น เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง เช่น การศึกษาเรื่องของธรรมชาติและเรื่องที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งมีการสืบค้นถึงกฎที่เป็นพื้นฐานรองรับความเป็นจริง รวมทั้งศึกษาระบบการจำแนกข้อบ่งชี้ต่างๆ ของสรรพสิ่งในเอกภพ ซึ่งเรื่องมนุษย์นี้เป็นสิ่งที่ประจักษ์อยู่ในปัจจุบัน เป็นข้อสงสัยใคร่ศึกษาว่ามาจากไหน ประกอบด้วยอะไร ดำรงอยู่ได้อย่างไร มีเป้าหมายอย่างไรและจะมีจุดสิ้นสุดอย่างไร ปัญหาและคำถามเหล่านี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจเป็นอย่าง เพื่อตอบปัญหาเหล่านี้ จากทฤษฎีของนักปรัชญาแต่ละสำนักนั้น ที่ให้ความเห็นเกี่ยวข้องกับการวิวัฒนาการของมนุษย์จนถึงปัจจุบันยังไม่มีสำนักปรัชญาใดที่ยืนยันข้อสรุปได้เป็นที่เด่นชัด ซึ่งแต่ละยุคสมัยแต่ละลัทธิ ล้วนมีข้อคิดเห็น และการให้เหตุผลที่แตกต่างกันออกไปด้วยอาจเป็นเพราะภาษาที่ใช้กาลเวลา และการสืบทอดแนวคิด แม้ว่าในปัจจุบันความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์จะมีการพิสูจน์

พุทธปรัชญาเถรวาทได้มีแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์โดยเห็นว่ามนุษย์ เป็น อินทรีย์พลวัต (Dynamic Organism) หมายถึง ร่างกายที่มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพื่อที่จะดิ้นรนแสวงหาสิ่งต่างๆ มาตอบสนอง ต่อความต้องการหรือ ความยากต่างๆ ที่ไม่มีที่สิ้นสุด ตัณหาหรือความอยากนี้เอง ทำให้คนต้องดิ้นรน พยายามทำทุกอย่างให้ได้มาตามแรงปรารถนานั้น^๑ มนุษย์ประกอบได้ด้วยขันธห้า ได้แก่^๒ ๑. รูป (Body) คือ ร่างกาย หรือส่วนที่จับต้องได้ เห็นได้ หรือจะเรียกว่า เป็นส่วนของเนื้อหนัง ๒. เวทนา (Feelings หรือ Sensation) คือ ความรู้สึกเป็นทุกข์ เป็นสุข รวมเรียกว่า

^๑ วไลพร ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม, **จิตวิทยาพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: เมดาร์ท, ๒๕๒๗), หน้า ๖๗.

^๒ สาโรช บัวศรี, **จริยธรรมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑.

อารมณ์ ๓. สัญญา (Remembering) คือ ความจำ ๔. สังขาร (Thought หรือ Idea) คือ ความคิด ๕. วิญญาณ (Sensory consciousness) คือ ความรู้ตัว หรือการรับรู้ขั้นนี้ อาจย่อลงเป็นส่วนประกอบของมนุษย์ว่าประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ (๑) กาย หมายถึง รูปกาย และ (๒) นาม หมายถึง จิต นอกจากนั้นแล้วขั้นนี้ทำให้มนุษย์เกิดปัญหาเกิดขึ้นอันเป็นอกุศลมูลที่ติดตามตัวเองอยู่เสมอ คือ ความโลภ โกรธ หลง โดยธรรมชาติมนุษย์มีธรรมชาติอีกประการคือ จะแสวงหาความสุขให้กับตนเอง และต้องการหลีกเลี่ยงความทุกข์ เช่น ๑. ความสุขเกิดจากการต้องการทางร่างกาย ๒. ความสุขเกิดจากการสนองความต้องการทางจิตใจ ๓. ความสุขเกิดจากการสนองความต้องการทางปัญญา ๔. ความสุขเกิดจากการหมดความต้องการ หรือหมดตัณหา อันได้แก่ วิมุตติ วิสุทธิ นิพพาน วิราคะ^๓

ปรัชญาสาขายะเป็นสำนักปรัชญาตะวันออกที่มีความเก่าแก่มากอีกสำนักหนึ่ง ที่มีแนวคิดเรื่องกำเนิดของมนุษย์และจักรวาล และได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับการวิวัฒนาการจนเกิดเป็นสรรพสิ่งในเอกภพ สรรพสิ่งในเอกภพ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิต หรือ ไม่มีชีวิตล้วนเกิดมาจากความแท้จริง หรือ สัจภาวะ ๒ อย่าง คือ (๑) ปुरुषะ เป็นความแท้จริงทางด้านวิญญาณ ปรัชญาสาขายะถือว่าเป็นอันติมะ สัจจะ เป็นสิ่งที่มีอยู่เอง ไม่มีใครสร้าง ไม่เกิดมาจากอะไร เป็นอมตะ ไม่มีการสูญสลายไปไหนและ ไม่มีสิ่งใดเกิดออกมาจากตัวปुरुषะ และ (๒) ประกฤติ เป็นสิ่งที่เปื้อนอันติมะสัจจะคู่กับปुरुषะ เป็นสิ่งจริงแท้ด้านวัตถุ ไม่มีการสูญสลาย^๔ มีอยู่เอง ไม่มีใครสร้าง สรรพสิ่งในเอกภพด้านวัตถุล้วนแต่เกิดมาจากประกฤติ โดยในตัวของประกฤตินั้นมีส่วนประกอบ ๓ ประการ มีปรากฏอยู่ที่โคลงที่ ๑๒ ของสาขยการิกา เรียกว่า คุณะ คือ สัตวะ รชัส และตมัส^๕ ทั้งคุณะและประกฤติเป็นสิ่งที่ไม่มีเบื้องต้นเท่าๆ กัน และมีการวิวัฒนาการตามขั้นตอน ทั้งสองอย่างนี้เป็นมูลเหตุของสรรพสิ่งด้านวัตถุ ปรัชญาสาขายะได้ให้ทรรศนะว่าการวิวัฒนาการนั้นเกิดมาจากความสัมพันธ์กันของประกฤติและปुरुषะ โดยการวิวัฒนาการนั้นเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ของปुरुषะเพื่อความเปลือญ่และเพื่อความหลุดพ้น สิ่งแรกที่เกิดขึ้นจากการสัมพันธ์กัน คือ มหัตหรือพุทธิ หมายถึง สติปัญญา หรือแสงสว่าง^๖ อหังการ คือรู้สึกรู้ว่าเป็นตัวตน ความถือตน มนัส คืออวัยวะที่ช่วยในการรับรู้ ญาณนทรีย์^๕ คือ อวัยวะสำหรับรับรู้ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย กรรมนทรีย์^๕ คือ อวัยวะในการกระทำ ได้แก่ ปาก มือ เท้า อวัยวะขับถ่าย อวัยวะสืบพันธุ์ และต้นมาตระ^๕ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ เป็นธาตุหยาบ สิ่งเหล่านี้ คือ สิ่งที่มีการวิวัฒนาการออกมาจากประกฤติ หลังจากมีความสัมพันธ์กันทางแรงสะท้อน (Reflection) กับปुरुषะ

^๓ สนธิ บางยี่ขัน และวิชาน สุชีคุปต์, **ปรัชญาไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๖), หน้า ๖.

^๔ ประยงค์ แสนบุราณ, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๗), หน้า ๙๓.

^๕ T.G. Mainkar, **The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa**, Translated into English and with Notes, (Poona - 2 (India): Oriental Book Agency, 1964), p. 39.

^๖ คูรายละเอียดยใน ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ปรัชญาตะวันออก**, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๖), หน้า ๖๖.

พรรณณะเกี่ยวกับเรื่องของมนุษย์ที่ทางปรัชญาสาขายะได้กล่าวไว้ในโคลงที่ ๓๙ ของสาขยการิกา^๗ว่า มนุษย์ที่เกิดขึ้นนี้ มีส่วนประกอบของ ปุรุષะ และ ประภฤติ ที่มีการวิวัฒนาการออกมาเป็น มหัต อหังการและอื่นๆ ก่อตัวกันขึ้นในครรรค์ โดยมีกระบวนการ ๓ อย่างด้วยกันจึงจะทำให้มีการเกิด และ วิวัฒนาการได้ คือ (๑) เพศหญิงมีการตกไข่ (๒) มีการอยู่ร่วมกันแบบสามีภรรยาและ (๓) มีร่างกาย ละเอียด (Subtle body) ที่เป็นลักษณะเฉพาะของ มหัต ย้ายมาอยู่(Transmigration)^๘ ร่วมด้วยใน ครรรค์ หลังจากมีการรวมตัวกันของธาตุหยาบ หรือต้นมาตระ ที่มีการติดตัวมาจากบิดาและมารดา ทารกในครรรค์ จะถูกเลี้ยงดูผ่านการกิน การดื่มของมารดา และมีการวิวัฒนาการเติบโตตามลำดับ

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าเปรียบเทียบมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญากับ ปรัชญาสาขายะ เพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างในเชิงปรัชญา เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษา ค้นคว้าต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญากับปรัชญาสาขายะมี วัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ในปรัชญาสาขายะ
- ๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาสาขายะ

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมีขอบเขตในการวิจัย ดังต่อไปนี้

- ๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา ได้แก่
 - ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท
 - ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ในปรัชญาสาขายะ
 - ๓) เพื่อเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาสาขายะ
- ๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ต่อไปนี้

^๗ T.G. Mainkar, *The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa*, p. 107.

^๘ Horace Hayman Wilson, M.A.F.R.S., Translated to English, *The Sankhya Karika by Īśwara Krishna*. (Bombay: Printed at the Subodha - Prakash Press., 1887), p. 167.

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ คืออรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา รวมทั้งตำราเอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ แนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นอย่างไร

๑.๔.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ในปรัชญาasangkhya เป็นอย่างไร

๑.๔.๓ แนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาasangkhya เหมือนกันและแตกต่างกันหรือไม่

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ ปรัชญาasangkhya หมายถึง ปรัชญาที่มุ่งแสวงหาความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับสภาพ โดยการจำแนกวัตถุแห่งการรับรู้ออกเป็นจำนวนต่างๆ มากมายถึง ๒๕ ชนิด ฤๅษิกปละเป็นผู้ก่อตั้ง ปรัชญาasangkhya

๑.๕.๒ พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง อิทธิพลแนวคิดคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ฝ่ายดั้งเดิมในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ยอมรับเป็นต้นมา ซึ่งเป็นฝ่ายยึดคำสอนเดิม

๑.๕.๓ แนวคิดเรื่องมนุษย์ หมายถึง แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ตั้งแต่กำเนิดและการพัฒนาการของมนุษย์ องค์ประกอบของมนุษย์ หลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น สาเหตุแห่งความทุกข์และการดิ้นรนในสังสารวัฏของมนุษย์ เป้าหมายของมนุษย์เท่านั้น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้งานวิจัยได้บรรลุวัตถุประสงค์ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ งานวิจัย

พระมหาสมปอง จนทวโส (ยุ้งรัมย์) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่องศึกษาเปรียบเทียบธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล ผลการวิจัยพบว่าแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีอนัตตาซึ่งเป็นผลให้ความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ถึงขั้นเลยความเป็นตัวตนหรือเลยความเห็นแก่ตัวอย่างแท้จริง สอนแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในปรัชญาของอริสโตเติลตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีอัตตาซึ่งเป็นผลให้ความเข้าใจเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในทุกด้านยังพัวพันเชื่อมโยงกับอัตตาและยังไม่ถึงขั้น

เลยความเป็นตัวตนเมื่อนำแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ของทั้งสองแนวคิดมาวิเคราะห์เปรียบเทียบพบว่า แนวคิดของอริสโตเติลมีทั้งประเด็นที่เหมือนกันและแตกต่างกันกับแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาท สรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้^๙

ทั้งอริสโตเติลและพุทธปรัชญาเถรวาทเห็นเหมือนกันว่า (๑) มนุษย์เป็นสัตว์ที่เกิดจากองค์ประกอบ ๒ ส่วนคือ ส่วนที่เป็นสสารหรือรูป (กาย) และส่วนที่เป็นอสสารหรือนาม (จิตหรือวิญญาณ) (๒) กายของมนุษย์ประกอบขึ้นจากหน่วยพื้นฐานที่เรียกว่า ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม (๓) มนุษย์รับรู้ โลกภายนอกผ่านประสาทสัมผัส ประสาทสัมผัสแต่ละอย่างจะอารมณ์หรือวัตถุที่เป็นของเฉพาะตน (๔) จิตหรือวิญญาณของมนุษย์มีอยู่จริงโดยอาศัยร่างกายเป็นที่อยู่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีรูปร่างเป็นนามธรรมมีความสัมพันธ์กับร่างกายและมีความสำคัญกว่าร่างกาย (๕) มนุษย์มีจิตหรือวิญญาณเป็นธรรมชาติพิเศษประจำชีวิตและมีศักยภาพสูงในการฝึกฝนพัฒนาตนเอง (๖) มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีปัญญาหรือมีเหตุผลในการดำเนินชีวิต (๗) ธรรมชาติของร่างกายมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงไม่สามารถดำรงอยู่ในภาวะเดิมตลอดไปได้ (อนิจจตา) และถูกบีบคั้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในอยู่ตลอดเวลา (ทุกขตา) (๘) มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคม มีสังคมมาแต่กำเนิดเพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีสัญชาตญาณทั้งฝ่ายสูงและฝ่ายต่ำคอยเป็นแรงผลักดันให้ต้องเกี่ยวข้องกับสังคม (๙) มนุษย์ควรแสดงพฤติกรรมที่ดีต่อผู้อื่นและสังคมควรมีมิตรภาพต่อคนรอบข้างทั้งนี้เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

นางสาววนิดา ธนศุภานุเวช ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา” ซึ่งเปงานงานวิจัยเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญาล้วนๆ โดยมีได้มีการเปรียบเทียบกับแนวคิดสายวัฒนธรรมอื่น งานวิจัยเรื่องนี้พูดถึงมนุษย์ในแง่มุมต่างๆ เทาที่สามารถจะวิจัยได้ไม่ได้เน้นประเด็นใดประเด็นหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น ไม่ได้เน้นเฉพาะสถานะของมนุษย์ หรือธรรมชาติของมนุษย์แต่กล่าวถึงประเด็นต่างๆ ไปเกี่ยวกับมนุษย์ อาจกล่าวได้ว่าเปงานงานวิจัยที่กล่าวถึงมนุษย์ ในมุมมองที่หลากหลายและน่าสนใจ ในบทสรุปผู้วิจัยได้ออกว้ายังมีแง่มุมอื่นเกี่ยวกับมนุษย์ในทรรศนะของพุทธปรัชญาให้ได้อีกศึกษาเพิ่มเติมอีกมาก สรุปความจากงานวิจัยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ไว้ว่า พุทธปรัชญาให้ความสนใจกับธรรมชาติของมนุษย์เท่าที่ปรากฏในปัจจุบัน ไม่สนใจถึงปัญหาในเชิงอภิปรัชญาพุทธปรัชญาบอกถึงธรรมชาติสองส่วนคือ กายกับจิตวาเปนองคประกอบของชีวิตมนุษย์ ชีวิตมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์เช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งปวงชีวิตของมนุษย์เต็มไปด้วยทุกข์นานัปการ มนุษย์เป็นผู้ลิขิตชีวิตตนเอง เกี่ยวกับการดำรงชีวิตพุทธปรัชญามีแนวทางไว้ให้เดินเรียกว่า “หลักธรรม” จุดหมายปลายทางของมนุษย์อยู่ที่การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง^{๑๐}

^๙ พระมหาสมปอง จันทวีโส (ยุ้งรัมย์) , ศึกษาเปรียบเทียบ ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับปรัชญาของอริสโตเติลวิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช-วิทยาลัย) , ๒๕๓๖, หน้า ๑๖.

^{๑๐} นางสาววนิดา ธนศุภานุเวช, “มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต , (ภาควิชาปรัชญาบัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) , ๒๕๒๒.

พระมหาประสิทธิ์ สิริปณฺโญ (ฤทธิมหันต์) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท” งานวิจัยเรื่องนี้ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับมนุษยนิยมในพุทธปรัชญา ขั้นตอนการวิจัยในเบื้องต้นมีการเปรียบเทียบกับแนวคิดทางตะวันตกหลายสำนัก สรุปความได้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทมีแนวคิดให้ความสำคัญแก่ความเป็นมนุษย์ และมีความสอดคล้องกับแนวคิดตามทรรศนะของนักมนุษยนิยมคนอื่นๆ ในทางตะวันตก พุทธปรัชญาเถรวาทมองมนุษย์ว่าเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีคุณลักษณะพิเศษเหนือสิ่งมีชีวิตทั่ว ๆ ไป ตรงที่มีปัญญา มีความสามารถ และมีคุณธรรม, ปัญญา, ความสามารถ และคุณธรรมนี้จัดเป็นคุณค่าและศักดิ์ศรีที่แท้ จริงในตัวมนุษย์^{๑๑}

พระปิยะ ราชเจริญ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบสถานะของมนุษย์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท และมหายาน” งานวิจัยนี้ได้พูดถึงสถานะของมนุษย์ในเชิงเปรียบเทียบคำสอนระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน ซึ่งจัดเป็นงานเปรียบเทียบแนวคิดสายวัฒนธรรม(ตะวันออก)เดียวกัน สรุปความได้ว่า การอธิบายสถานะของมนุษย์ทั้งในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานนั้น เสนอหลักสัจธรรมที่เชื่อมโยงระหว่างข้อเท็จจริง ที่สามารถสังเกตได้จากตัวมนุษย์และธรรมชาติโดยรอบกับคุณค่าอื่น ๆ ที่มาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า กล่าวเฉพาะส่วนของพุทธศาสนาเถรวาทงานวิจัยชิ้นนี้สรุปไว้ว่า มนุษย์ดำรงอยู่ในสถานะหนึ่งในกระบวนการตามธรรมชาติอันมีกฎหมาย ๕ เป็นเกณฑ์ใหญ่ นอกจากนี้พุทธศาสนาเถรวาทมุ่งให้บุคคลได้พัฒนาตนเอง ส่วนมหายานนั้นมุ่งให้สรรพชีวิตได้พัฒนาร่วมกัน^{๑๒}

วิจิตร เกิดวิศิษฐ์ ได้เสนองานวิจัยเรื่อง “คนในทรรศนะของพุทธศาสนา” ซึ่งพิมพ์เผยแพร่โดยสภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย ในหนังสือชื่อ “คนในทรรศนะของพุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม และคริสต์ศาสนา” จากผลการวิจัยของอาจารย์วิจิตร เกิดวิศิษฐ์ในเรื่องดังกล่าวนี้ สรุปความได้ว่า ตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา “คน” เป็นปรากฏการณ์ชีวิตอย่างหนึ่งของโลก พระพุทธศาสนาในแง่หนึ่งมีลักษณะเป็น “มนุษยนิยม” (Humanism) เพราะมุ่งให้ความสนใจกับทุก ๆ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับคน คำสอนของพระพุทธศาสนามีคนเป็นศูนย์กลาง แต่จินตภาพเกี่ยวกับคนในทางพระพุทธศาสนา มิได้เป็นอย่างทรรศนะของสสารนิยม ซึ่งถือว่า คนเป็นวิวัฒนาการของสสาร และมีได้เป็นจิตนิยมอตันย ซึ่งมองไม่เห็นความสำคัญของสสาร โดยเข้าใจว่าทุกสิ่งเป็นจิตหรือมาจากจิตทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาในแง่หนึ่งเป็นอย่างทรรศนะของจิตนิยมทั่วไป คือ ยอมรับความสำคัญของสสารและจิต และพระพุทธศาสนามีความพิเศษกว่าจิตนิยมทั่วไป ในแง่ที่ว่ามิได้แยกส่วนประกอบของกายอย่างเดียว แต่ยังแยกส่วนประกอบของจิตด้วย พระพุทธศาสนาเห็นว่าคนมีความสำคัญทั้งทาง

^{๑๑} พระมหาประสิทธิ์ สิริปณฺโญ (ฤทธิมหันต์), “มนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๖.

^{๑๒} พระปิยะ ราชเจริญ, “การศึกษาเปรียบเทียบสถานะของมนุษย์ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท และมหายาน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๑.

กาย และทางจิต และประเด็นนี้นำไปสู่แนวคิดที่ว่า ปัญหาของคนทุกปัญหา ควรจะวางโครงการ ปรับแก้ร่วมกันทั้งทางเศรษฐกิจ และศีลธรรมควบคู่กันไป^{๑๓}

ดิเรกณ์ บัณฑิตชน ได้ศึกษาเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ สรุปได้ว่าการฝึกตนเองให้ถึงพร้อมด้วยสติ และสัมปชัญญะ มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการมีชีวิตแบบเลื่อนขั้นตัวเอง มี ๓ ขั้นตอน คือ

๑. ทำตนเป็นคนดี ประกอบบุญและกุศล (การไม่ทำบาปทั้งปวง)

๒. ทำตนเป็นคนเห็นแก่ตัวน้อยลง (การทำกุศลให้ถึงพร้อม)

๓. ถอนความเห็นเป็นตัวกู - ของกู (การชำระจิตใจของตนให้ขาวรอบ) เมื่อถอนความยึดมั่นถือมั่น คงเหลืออยู่เพียงแต่การกระทำหรือกิจการล้วนๆ ไม่มีพิษไม่มีภัยจากสิ่งที่เคยติดเพราะหักในวัฏฏะได้แล้ว เรียกได้ว่า มีความเป็นมนุษย์เต็มเปี่ยม ได้ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ ความลับของชีวิตอยู่ที่การรู้จักทำจิตให้เกลี้ยงเป็นอิสระ อยู่เหนือปัญหาหรือสิ่งเบียดเบียนจิต มีชีวิตไม่ขัดเกลาเจ้าของโดยประการทั้งปวง^{๑๔}

พระมหาชุติภค อภินนโท (แหลมทอง) ได้ศึกษาเรื่องมนุษย์สัมพันธ์ในพระสูตรต้นตปิฎก กล่าวว่า เนื่องจากพระพุทธศาสนามีความต้องการที่จะทำให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย และจิตใจ เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนไปตามความรู้ ความสามารถ และบารมีของแต่ละบุคคล ดังคำพูดที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถฝึกและพัฒนาได้ พระพุทธศาสนามีความต้องการที่จะให้พุทธศาสนิกชนได้มีการพัฒนาตนทั้งร่างกายและจิตใจเป็นขั้นตอนและระบบ ดังนั้นจึงมีหลักจริยธรรมเพื่อเป็นเครื่องมือนำไปปฏิบัติกับชีวิตของตนได้ตามกำลังความรู้ความสามารถ สติปัญญา และความเบาบางแห่งกิเลสในแต่ละบุคคล^{๑๕}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า ยังไม่มีการศึกษาเปรียบเทียบ แนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาสาขายะ หากมีการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดทั้ง ๒ จะทำให้ทราบความเหมือนและความแตกต่างซึ่งจะทำให้ทราบแนวคิดเรื่องมนุษย์ของปรัชญาทั้งสองมากยิ่งขึ้น

^{๑๓} วิจิตร เกิดวิศิษฐ์, “คนในทรรศนะของพุทธศาสนา,” อ้างใน **คนในทรรศนะของพุทธศาสนา อิสลาม และคริสต์ศาสนา**, โดย เสรี พงศ์พิศ และคนอื่น ๆ, (กรุงเทพมหานคร: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๗ - ๑๐๔.

^{๑๔} ดิเรกณ์ บัณฑิตชน, “แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ๕.

^{๑๕} พระมหาชุติภค อภินนโท, (แหลมทอง), “มนุษย์สัมพันธ์ในพระสูตรต้นตปิฎก” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๖๐ - ๖.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีลำดับและขั้นตอนในการดำเนินวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๑.๗.๒ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) มีอรรถกถา ตลอดจนทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้

๑.๗.๓ วิเคราะห์ แนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาasangkhya เหมือนกันและแตกต่างกันหรือไม่ และหาข้อสรุป

๑.๗.๔ เรียบเรียง และสรุปผลการวิจัยพร้อมเสนอแนะ

๑.๗.๕ เสนอผลการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบแนวคิดเรื่องมนุษย์ในปรัชญาasangkhya

๑.๘.๓ ทำให้ทราบแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาasangkhya เหมือนกันและแตกต่างกันอย่างไร

๑.๘.๔ ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาasangkhya

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญา

บทนี้ผู้วิจัยได้เริ่มศึกษาตั้งแต่ ๒.๑ กำเนิดและการวิวัฒนาการของมนุษย์ ๒.๒ องค์ประกอบของมนุษย์ ๒.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ๒.๔ สาเหตุแห่งความทุกข์และการดิ้นรนในสังสารวัฏของมนุษย์ ๒.๕ เป้าหมายชีวิตของมนุษย์ ๒.๖ สรุป เพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดของมนุษย์ในพุทธปรัชญา ดังมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ กำเนิดและการวิวัฒนาการของมนุษย์

ทัศนะการกำเนิดมนุษย์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาปรากฏในอัครคัมภีร์สุตตร ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่สามเณรชื่อว่าสุณัฐะและภราทวาชะในขณะที่ประทับอยู่ที่วัดบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี เนื้อหาของพระสูตรมีใจความโดยสรุปได้ดังนี้^๑ เมื่อโลกนี้ใกล้จะพินาศ มนุษย์บางพวก ได้บำเพ็ญธรรมจนเกิดสมาธิทางใจ หลังจากสิ้นชีวิตลงได้ไปบังเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีฤทธิ์ทางใจ มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลนาน กาลต่อมาโลกนี้กลับเจริญขึ้น ในขณะที่โลกกำลังเจริญอยู่นั้น เหล่าอาภัสสรพรหม เทพโดยมากได้จุติ (ตาย) จากชั้นอาภัสสรพรหมลงมาเกิดยังโลกมนุษย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่สิ้นกาลนาน ในสมัยนั้นจักรวาลเป็นน้ำทั้งสิ้น มีตมณแลไม่เห็นอะไร ไม่มีดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ กลางวัน กลางคืน วัน เดือน ปี ฤดู เพศชายเพศหญิง และชื่อตัวเองถือเป็นเพียงสัตว์เท่านั้น กาลเวลาผ่านไปอีกยาวนาน เกิดงวนดินลอยอยู่บนน้ำทั่วไป เหล่าสัตว์ที่เป็นบรรพบุรุษของมนุษย์ได้พากันรับประทานงวนดินจึงทำให้ร่างกายผิวนพรรณหยาบกระด้างขึ้น เมื่องวนดินหมดก็กินกะบิดิน เครือดิน ข้าวสาลีที่เกิดขึ้นเอง เป็นข้าวไม่มีราก ไม่มีกลีบ ขาวสะอาด กลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารตอนเย็นสัตว์เหล่านั้นนำเอาข้าวสาลีชนิดใดมาเพื่อบริโภคในเวลาเย็น ตอนเช้าข้าวสาลีชนิดนั้นที่มีเมล็ดสุกกิ่งอกขึ้นแทนที่ ร่างกายก็หยาบเพิ่มมากขึ้นจนเกิดเป็นเพศหญิงและเพศชายตามมา ต่อจากนั้นก็เกิดการเสพสังวาสกัน การก่ในเขตพื้นที่โนทำกิน การลักขโมย เกิดมหาชนสมมติ กษัตริย์ พระราชาและพราหมณ์ตามลำดับ

จากเนื้อความของพระสูตรที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า มนุษย์เกิดจากพรหมเทพกลุ่มหนึ่งที่ชื่อว่า อาภัสสรพรหมเทพ แรกเริ่มที่เกิดมาบนโลกนี้มีคุณสมบัติเช่นเดียวกันกับอาภัสสรพรหมเทพทุกประการคือมีฤทธิ์ทางใจ มีรัศมีออกจากกาย ล่องลอยไปมาในอากาศ เป็นต้น แต่ครั้งมนุษย์เริ่มบริโภค

^๑ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), **พุทธศาสนากับปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๘ .

อาหารที่เกิดขึ้นในโลกคือวงวนดิน ที่มีความประณีตน้อยลงก็ทำให้ร่างกายนี้หยาบขึ้นและหยาบขึ้นตามลำดับจนในที่สุดคุณสมบัติพิเศษต่างๆ ที่มนุษย์ยุคแรกเคยมีก็ค่อยๆ หดไปจนกลายมาเป็นมนุษย์อย่างเช่นปัจจุบัน

ส่วนการกำเนิดและวิวัฒนาการของชีวิตมนุษย์ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อธิบายโดยแยกออกเป็น ๒ ช่วง คือ ก่อนการมาถึงกำเนิดเป็นมนุษย์ในปัจจุบันและการถือกำเนิดเป็นมนุษย์ในปัจจุบัน

ช่วงที่ ๑ พระพุทธศาสนาอธิบายว่า มนุษย์ผู้ที่ยังเป็นปฏุชนหลังจากสิ้นชีวิตไปแล้วย่อมไปสู่คติหนึ่งในสองอย่าง คือ การไปเกิดในภพภูมิที่ดีเรียกว่า สุกตภูมิ ซึ่งได้แก่การเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา หรือพรหม และการเกิดในภพภูมิที่ไม่ดี เต็มไปด้วยความทุกข์ความเดือดร้อน หากความเจริญไม่ได้ และไม่อาจพัฒนาปัญญาของตนให้ดียิ่งไปกว่าเดิมได้เรียกว่า ทุกตภูมิ ซึ่งได้แก่การเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย หรือสัตว์นรก

สุนทร ธีรสังกล่าวว่ การที่ผู้สิ้นชีวิตจะไปเกิดที่ใดย่อมขึ้นอยู่กับอำนาจของกิเลส กรรม และวิบากเป็นปัจจัยปรุงแต่งนั่นคือเกิดจากอำนาจของกิเลสอย่างหยาบหรือประณีตที่เป็นตัวผลักดันให้มนุษย์ทำกรรมทางกาย วาจา และใจ เมื่อมนุษย์ทำกรรมตามอำนาจของกิเลสใด ๆ ก็ส่งผลให้ไปเกิดในภพภูมิที่เหมาะสมกับกรรมที่ทำและในขณะที่มนุษย์กำลังบริโภคผลกรรมอยู่นั้นก็ได้ทำกรรมใหม่ทั้งดีและชั่วภายใต้อำนาจของกิเลสที่เป็นตัวผลักดันอยู่เบื้องหลัง การเวียนว่ายตายเกิดจะยังไม่สิ้นสุดจนกว่าผู้หนึ่งจะทำลายกิเลสให้หมดสิ้นได้เสียก่อน- การเกิดขึ้นของมนุษย์ในภพใหม่ย่อมมีส่วนเกี่ยวข้องกับกรรมคือการกระทำ ผู้ยินดีในฝ่ายกุศลกรรม กุศลกรรมย่อมผลักดันให้ทำกรรมดีซึ่งจะมีผลให้ไปเกิดในสุคติภูมิ ส่วนผู้ยินดีในฝ่ายอกุศลกรรม อกุศลกรรมย่อมผลักดันให้ทำความชั่ว นำไปสู่การเกิดในทุคติภูมิ การที่จะไปเกิดในภพภูมิใดย่อมขึ้นอยู่กับทางเลือกทำกรรมของมนุษย์ กล่าวคือมนุษย์มีสิทธิที่จะเลือกทำตามหรือไม่ทำตามแรงผลักดันทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น แต่เมื่อเลือกทำตามแรงผลักดันฝ่ายใดแล้ว หากผลแห่งกรรมฝ่ายใดกำลังให้ผลอยู่ก็พึงเป็นผู้ไม่ประมาทตั้งสติให้มั่นคงในการเผชิญกับผลกรรมทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ในขณะที่กรรมฝ่ายอกุศลกำลังให้ผลอยู่พึงทำให้ยอมรับว่าเป็นผลที่เกิดจากการเลือกทำกรรมชั่วของเราในอดีต เราจะต้องแก้ไขพฤติกรรมอันเป็นอกุศล โดยไม่ทำกรรมนั้นอีกพร้อมทั้งรับแรงปฏิบัติกุศลธรรมอย่างเข้มแข็งเอาจริงเอาจัง และหากกุศลกรรมกำลังเกิดผลดีอยู่ก็ไม่พึงประมาทมิ่วเมา แต่พึงตั้งสติเร่งชวนชวยประกอบกุศลกรรมให้ยิ่งๆ ขึ้นไป เหมือนผู้ฉลาดในการบริหารทรัพย์ ย่อมทำทรัพย์ที่มีอยู่แล้วให้เป็นทุนประกอบการงานเพื่อทำให้ทรัพย์พอกพูนยิ่งขึ้น ฉะนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อความสุขในชีวิตและความสุขในชาติต่อไป การทำกรรมดีหรือช่วยย้อมขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้ทำกรรมเป็นสำคัญ ถึงแม้สิ่งแวดล้อมจะมีส่วนผลักดันให้ทำกรรมอยู่บ้าง แต่ท้ายที่สุดก็ย่อมขึ้นอยู่กับการตัดสินใจเลือกของบุคคลนั้นๆ เองว่าจะเลือกทำกรรมประเภทใดระหว่างกุศลกรรมและอกุศลกรรม เมื่อพิจารณาตามนัยนี้อาจกล่าวได้ว่า มนุษย์สามารถที่จะเลือกภพภูมิให้แก่ตนเองได้ด้วยการเลือกทำกรรมนั่นเอง เพราะการถือกำเนิดในภพภูมิใหม่ย่อมเป็นไปตามกรรมที่แต่ละคนได้เคยทำไว้แล้วในอดีตชาติการอธิบายความเกี่ยวเนื่องของชีวิตตามนัยยะข้อที่ ๑ นี้ไม่ค่อยกล่าวถึงในตำราทางวิชาการเท่าไรนัก แต่จะมีปรากฏทั่วไปในคัมภีร์ทางศาสนา สาเหตุที่ไม่ได้นำมาแสดงไว้ในตำราทางวิชาการเป็นไปได้ว่าเป็นการยากที่จะพิสูจน์ว่ามีจริงหรือไม่ ชีวิตในปัจจุบันชาติเกี่ยวโยงกับกรรม

ในอดีตชาติอย่างไร อีกประการหนึ่ง แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะแสดงเรื่องอดีตชาติไว้ก็ไม่ได้มีความประสงค์ที่จะให้ผู้ศึกษาไปยึดติดกับเรื่องอดีตชาติที่ผ่านมาแล้ว แต่ต้องการแสดงให้เห็นเหตุผลทั้งดี และชั่วที่ตนได้รับในปัจจุบันซึ่งจะทำให้รู้ว่ากรรมใดที่ตนควรงดเว้น ควรปฏิบัติ และควรแก้ไข เป็น การศึกษากรรมในอดีตเพื่อนำมาเป็นบทเรียนให้กับปัจจุบันเพราะกรรมในปัจจุบันเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ช่วงที่ ๒ เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในปัจจุบันชาติ พระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก มหาวมกวรรค มหาตัมหาสังขยสูตรที่ ๘ ว่า การที่จะเกิดเป็นมนุษย์ ได้ต้องมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ

๑. บิดามารดาอยู่ร่วมกัน หมายถึง การมีเพศสัมพันธ์กัน หรือการทำโดยวิธีใดวิธีหนึ่งที่จะทำให้เซลล์ของบิดาและมารดาเกิดการผสมกัน

๒. มารดามีระดู หมายถึง อยู่ในวัยที่มีประจำเดือน ผู้หญิงที่จะสามารถตั้งครรภ์ได้จะต้อง อยู่ในวัยที่มีประจำเดือน การอยู่ในวัยที่ยังไม่มีประจำเดือนเช่นวัยเด็กเล็กก็ดี หรืออยู่ในวัยที่ ประจำเดือนหมดไปแล้วเช่น คนแก่ที่อายุมากหรือมีประจำเดือนที่ผิดปกติที่ย่อมไม่สามารถจะตั้งครรภ์ได้

๓. มีสัตว์มาเกิด หมายถึง มีปฏิสนธิจิตของสัตว์ที่ตายหรือจืดแล้วเข้ามาร่วมใน กระบวนการเกิดด้วยเพราะแม้ว่าองค์ประกอบ ๒ ข้อข้างต้นจะเริ่มกระบวนการไปแล้วหากปฏิสนธิจิต ไม่เข้าร่วม การตั้งครรภ์ก็จะมีและแม้ว่าจะตั้งครรภ์แล้วหากปฏิสนธิจิตขาดไป ความเจริญเติบโต ของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์ก็จะหยุดลงเช่นกันเมื่อองค์ประกอบทั้ง ๓ อย่างครบบริบูรณ์การตั้งครรภ์ก็จะ เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสอธิบายพัฒนาการของทารกในครรภ์ไว้ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ยักขสังยุต อินทกสูตรที่ ๑ ว่า “รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละพัฒนาเป็นอัมพุ ทะ จากอัมพุทะพัฒนาเป็นเปส จากเปสพัฒนาเป็นขณะ จากขณะพัฒนาเป็นปัญจสาขา ต่อจากนั้นผม ขนและเล็บ จึงเกิดขึ้น หากมารดาของทารกผู้อยู่ในครรภ์นั้นบริโภคข้าวน้ำโภชนาหารอย่างใด ทารกผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้นย่อมยังอึดภาพให้เป็นไปในครรภ์ด้วยข้าวน้ำโภชนาหารอย่างนั้น” สำหรับ ความหมายของกลละ อัมพุทะ เปส ขณะ และปัญจสาขา

สุนทร ฦ รังษี ได้อธิบายโดยสรุปได้ว่าขั้นที่ ๑ เรียกว่า กลละ มีลักษณะเป็นหยดโลหิต ขนาดเล็กที่ไม่อาจจะมองเห็นด้วยตาเปล่าได้ ท่านอุปมาลักษณะของกลละว่า เหมือนเอาขนของแกะที่ เกิดใหม่จุ่มลงไปใต้น้ำมันงาแล้วยกขึ้นสลัด ๓ ครั้ง กลละจะมีขนาดเท่ากับน้ำมันงาที่เหลืติดอยู่ปลาย ของขนแกะนั้น การยกอุปมาเปรียบเทียบเช่นนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า กลละเป็นสิ่งที่เล็กมาก บรรจบ บรรณรุจิ ได้อธิบายลักษณะของกลละไว้ว่า กลละนั้นมีเค้าโครงของกายภาพอยู่ด้วย ๓ อย่าง คือ กายทสกะ โครงสร้างทางร่างกาย วัตถุทสกะ โครงสร้างทางสมองและภาวะทสกะโครงสร้างทางเพศ โครงสร้างทั้ง ๓ นี้ปรากฏรวมอยู่แล้วในกลละ กลละจะพัฒนาไปประมาณ ๑ สัปดาห์ก็จะเข้าสู่ขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๒ เรียกว่า อัมพุทะ ท่านอธิบายไว้ว่า อัมพุทะมีลักษณะเป็นโลหิตข้น มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ขันตอนนี้จะค่อยๆ พัฒนาไปประมาณ ๑ สัปดาห์ จากนั้นก็จะเข้าสู่ขั้นที่ ๓ ขั้นที่ ๓ เรียกว่า เปส ขั้นนี้ มีลักษณะเหมือนชิ้นเนื้อที่ถูกบด มีสภาพเหลว มีสีแดงเหมือนสีของแดงโมสูกขันตอนนี้จะพัฒนาอยู่ ประมาณ ๑ สัปดาห์ก็จะก้าวเข้าสู่ขั้นที่ ๔ ขั้นที่ ๔ เรียกว่า ขณะ ขั้นนี้มีลักษณะเป็นก้อนเนื้อ เป็นแท่ง ทึบและมีสีแดงจัด มีขนาดเท่าไข่ไก่ ขันตอนนี้จะพัฒนาอยู่ประมาณ ๑ สัปดาห์ก็จะก้าวเข้าสู่ขั้นที่ ๕

ขั้นที่ ๕ เรียกว่า ปัญจสาขา ขั้นตอนนี้เป็นขั้นที่ก่อนเนื้อในครรภ์ของมารดาเริ่มที่จะมีปมงอกออกมา ๕ ปุ่ม ทั้ง ๕ ปมนี้ ปุ่มหนึ่งจะพัฒนากลายไปเป็นศีรษะ สองปุ่มถัดมาจะกลายเป็นแขน และอีกสองปุ่มจะกลายเป็นขา

สุชาว พลอยชม ได้อธิบายพัฒนาการของทารกในครรภ์ว่า

สัปดาห์ที่ ๗ เกิดจักษุประสาท

สัปดาห์ที่ ๘ เกิดโสตประสาท

สัปดาห์ที่ ๙ เกิดฆานะประสาท

สัปดาห์ที่ ๑๐ เกิดชีวหาประสาท

สัปดาห์ที่ ๑๑ เกิดกายประสาท

สัปดาห์ที่ ๑๒ เกิดเพศ

สัปดาห์ที่ ๑๓ เกิดหัวใจ

ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งมีวัยวะครบถ้วนสมบูรณ์มนุษย์ใช้เวลาทั้งสิ้น ๙ สัปดาห์หรือ ๖๓ วัน ต่อจากนั้นร่างกายของทารกในครรภ์ก็จะมีพัฒนาการไปตามลำดับจนครบ ๔๒ สัปดาห์หรือ ๙ เดือน ๒๔ วันก็จะคลอดออกมาสู่โลกภายนอก การอยู่ในครรภ์ของทารกจะเร็วหรือช้ากว่านี้บ้างซึ่งก็จะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหรือองค์ประกอบอื่นๆ ด้วย ในระหว่างที่อยู่ในครรภ์ตลอด ๙ เดือนนี้มารดาบริโภคสิ่งใดเข้าไปทารกก็จะดำรงชีพด้วยอาหารที่มารดาบริโภคเข้าไปนั้น

๒.๒ องค์ประกอบของมนุษย์

ในหลักคำสอนของพุทธปรัชญาชีวิต คือ ผลรวมขององค์ประกอบ ๕ อย่างซึ่งเรียกว่า เบญจขันธ์ หรือปัญจขันธ์ และชีวิตจะสิ้นสุดลงในเมื่อองค์ประกอบทั้ง ๕ นั้นแยกสลายแตกออกจากกัน เบญจจะหรือปัญจะ แปลว่า ๕ และคำว่า ขันธ์ แปลว่า หมวด กอง หมู่ กลุ่ม สิ่ง ดังนั้น เบญจขันธ์ แปลว่า ขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ชีวิตเกิดจากผลของการรวมกันของสิ่งทั้ง ๕ นี้ ซึ่งมีรายละเอียดโดยสังเขปดังนี้^๒

รูปขันธ์ แปลว่า กองแห่งรูป ได้แก่ ส่วนที่เป็นรูปรวมทั้งคุณสมบัติของรูป ในที่นี้หมายถึง ส่วนที่ประกอบเป็นร่างกายและคุณสมบัติที่ได้มาพร้อมกับการมีร่างกาย แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) มหาภูตรูป หมายถึง รูปที่เป็นหลัก เป็นส่วนประกอบสำคัญของการปรากฏรูปร่าง เป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ เป็นไปหรือปรากฏขึ้นตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้างมี ๔ ประการ คือ ธาตุดิน ธาตุ น้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ เรียกสั้นๆ ว่า ธาตุ ๔ ผลจากการรวมกันของธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ ทำให้รูปร่าง

^๒ สุนทร ณ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๒.

ของมนุษย์บังเกิดขึ้นและตั้งชื่ออวัยวะต่างๆ ที่เป็นส่วนของร่างกายเพื่อใช้ในการสื่อสารกันในสังคม เช่น แขน ขา มือ ศีรษะ คอ เป็นต้น

๒) อุปาทายรูปหรืออุปาทารูป หมายถึง รูปอาศัย เป็นรูปที่ปรากฏและเป็นไปโดยอาศัยมหาภูตรูปจัดเป็นส่วนที่เป็นคุณสมบัติและอาการหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เพศหญิง เพศชาย หัวใจ การมีชีวิต การกินอาหาร ช่องอากาศในร่างกาย การเคลื่อนไหวทางกาย วาจา ความเบา ความอ่อนนุ่ม ความมีอวัยวะที่เหมาะสมกับการทำหน้าที่ การเกิดขึ้น ความต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงไป ความทรุดโทรมและแตกสลายไปในที่สุด อุปาทายรูปจะปรากฏเพราะมีมหาภูตรูปเท่านั้น และเนื่องจากมีอุปาทายรูปจึงทำให้เกิดความแตกต่างกันในส่วนแห่งมหาภูตรูป เพราะโดยสภาพเดิมแล้วมหาภูตรูปไม่มีลักษณะที่แตกต่างกัน แต่ที่เกิดความแตกต่างก็เพราะอุปาทายรูปเข้าไปอาศัย เช่น เกิดความแตกต่างระหว่างชายและหญิงความเบา ความอ่อนนุ่ม เป็นต้น

๒.๑.๒ เวทนาขันธ์ แปลว่า กองเวทนา ได้แก่ความรู้สึที่เกิดขึ้นจากการได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้ลิ้มรส ได้สัมผัส และรับสัมผัสารมณ์ ซึ่งโดยปกติมนุษย์ในโลกนี้จะแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบต่อการรับรู้ต่อสิ่งต่าง ๆ เพียง ๓ ลักษณะ คือ

- ๑) ความรู้สึกที่เป็นสุข เรียกว่า สุขเวทนา
- ๒) ความรู้สึกที่เป็นทุกข์ เรียกว่า ทุกขเวทนา
- ๓) ความรู้สึกไม่พอใจหรือไม่เสียใจหรือเฉยๆ เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนาแต่หากแบ่งตามฐานที่เกิดแห่งเวทนา การแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบแบ่งออกได้เป็น ๒ อย่าง คือ

- ๑) ความรู้สึกที่เกิดทางกายทั้งหมด เรียกว่า กายิกเวทนา
- ๒) ความรู้สึกที่เกิดทางใจทั้งหมด เรียกว่า เจตสิกเวทนาเวทนามีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ไม่น้อยเพราะเวทนามีส่วนทำให้มนุษย์รู้ว่าคนควรทำอะไรและไม่ควรทำอะไร สิ่งใดทำให้ตนเป็นสุข มนุษย์มักจะเลือกทำสิ่งนั้น สิ่งใดทำให้ตนเป็นทุกข์ มนุษย์ก็มักจะหลีกเลี่ยงไม่ทำสิ่งนั้นความพยายามในการฝึกฝนตนเองให้รู้เท่าทันกับเวทนาที่กำลังเกิดขึ้นแก่ตนในขณะปัจจุบันไม่ว่าจะในแง่ของความสุขความทุกข์ หรือเฉยๆ เป็นสิ่งที่ควรทำไปพร้อมกับการเกิดเวทนานั้นๆ เพื่อที่เราจะได้ไม่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำด้วยเวทนาของเราเอง^๓

๒.๑.๓ สัญญาขันธ์ แปลว่า กองสัญญา ได้แก่ การกำหนดหรือจดจำอาการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ ได้ สิ่งที่มีมนุษย์จดจำมี ๖ ลักษณะ คือ

^๓ พระมหาปรยุธ ธรรมจิตโต, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕.

๑) รูปสัญญา คือ ความจำเกี่ยวกับรูป ได้แก่สามารถจดจำได้ว่าเป็นรูปอะไร สีอะไรเป็นใคร เป็นสัตว์ชนิดไหน เป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต มีสัณฐานทรวดทรงอย่างไร เป็นต้น สิ่งใดที่ตามองเห็นสิ่งนั้นจัดเป็นส่วนแห่งรูปทั้งสิ้น

๒) สัทสัญญา คือ ความจำเกี่ยวกับเสียง ได้แก่สามารถกำหนดจดจำได้ว่าเป็นเสียงอะไร เป็นเสียงใคร เสียงดัง เสียงแหลม เสียงก้อง เสียงทุ้ม เสียงแหบ เป็นเสียงคน เสียงสัตว์ หรือเสียงดนตรี เป็นต้นความจำเกี่ยวกับเสียงเกิดขึ้นเพราะอาศัยประสาทหู

๓) คันธสัญญา คือ ความจำเกี่ยวกับกลิ่น ได้แก่สามารถกำหนดจดจำได้ว่าเป็นกลิ่นอะไร กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น กลิ่นอาหาร หรือกลิ่นดอกไม้ เป็นต้น ความจำเกี่ยวกับกลิ่นเกิดขึ้นเพราะอาศัยจมูก

๔) รสสัญญา คือ ความจำรส ได้แก่สามารถกำหนดจดจำได้ว่า รสอะไร เป็นรสหวาน รสจืด รสเค็ม รสเปรี้ยว อร่อยหรือไม่อร่อย เป็นต้น ความจำรสเกิดขึ้นเพราะอาศัยลิ้น

๕) โผฏฐัพพสัญญา คือ ความจำเกี่ยวกับการได้สัมผัสถูกต้อง ได้แก่สามารถกำหนดจดจำได้ว่าสิ่งที่สัมผัสนั้นมีลักษณะอ่อน แข็ง หยาบ นุ่ม ร้อนหรือเย็น เป็นต้น โผฏฐัพพสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยกาย

๖) ัมมสัญญา คือ ความจำเรื่องราวต่าง ๆ ได้ ได้แก่สามารถนึกคิดสิ่งที่เคยรู้เคยเห็นได้ กำหนดรู้ว่าสิ่งที่ใจนึกถึงนั้นมีลักษณะอย่างไร เป็นสิ่งที่งาม น่าเกลียด ดี ไม่ดี เทียง ไม่เทียง สุขหรือทุกข์ เป็นต้น ัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจสัญญาเป็นกระบวนการเรียกเก็บรวบรวมและสั่งสมข้อมูลของการเรียนรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นจับต้องไม่ได้แต่มีความเกี่ยวข้องต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์อย่างมากเพราะหากมนุษย์ปราศจากสัญญาเสียแล้วก็คงต้องหวนกลับไปศึกษาประสบการณ์เดิมๆ ซ้ำแล้วซ้ำอีก นอกจากนี้ สัญญายังอำนวยประโยชน์อย่างมากต่อมนุษย์ในส่วนที่เป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างกันอีกด้วย

๒.๑.๔ สังขารขันธ แปลว่า กองแห่งสังขาร คำว่า สังขาร แปลว่า การปรุงแต่ง ได้แก่ส่วนแห่งการปรุงแต่งจิตหรือคุณสมบัติที่ปรุงแต่งจิตให้เป็นไปต่าง ๆ โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งจะปรุงแต่งจิตให้นึกคิด ตริตองและนำไปสู่การตัดสินใจใน ๓ ลักษณะ คือ

๑) ปัญญาภิสังขาร สภาวะปรุงแต่งจิตให้ดีหรือเป็นกุศล (กศลเจตนา) นำไปสู่การตัดสินใจในเชิงบวกหรือในแง่ดีต่อสิ่งที่ตนเข้าไปปฏิสัมพันธ์ด้วย

๒) อปัญญาภิสังขาร สภาวะปรุงแต่งจิตชั่วหรือเป็นอกุศล (อกุศลเจตนา) นำไปสู่การตัดสินใจในเชิงลบหรือในแง่ไม่ดีต่อสิ่งที่ตนเข้าไปปฏิสัมพันธ์ด้วย

๓) อนเญาภิสังขาร สภาวะปรุงแต่งจิตไม่ให้ดีหรือชั่ว (อัพยากตเจตนา) เป็นอาการที่จิตสงบนิ่งไม่หวั่นไหวอันเนื่องมาจากมีปัญญารู้สิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง นำไปสู่การรู้จักวางเฉยทาง

กายและวาจาอย่างถูกต้องเหมาะสมกาแพ เวิกเกปาน กกแห่งความรู้แจ้ง กองแห่งความรู้ชัด ได้แก่การ^๔

๒.๑.๕ วิญญานขันธ แปลว่า กองแห่งวิญญาน กองแห่งความรู้แจ้ง กองแห่งความรู้ชัด ได้แก่การรู้แจ้งในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และธัมมารมณ์ ที่ผ่านช่องทางแห่งการรับรู้ของมนุษย์ซึ่งประกอบด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจทางใดทางหนึ่ง หากไม่ใส่ใจหรือไม่สนใจ การรู้แจ้งก็จะไม่เกิดขึ้น ถึงแม้จะได้เห็นก็เหมือนกับไม่ได้เห็น ได้ยินก็เหมือนกับไม่ได้ยิน ได้กลิ่นก็เหมือนกับไม่ได้กลิ่น ความรู้แจ้งจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีความใส่ใจหรือสนใจต่อสิ่งนั้นเท่านั้น การรู้แจ้งจึงมีใจเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เมื่อใจเข้าไปรับรู้แล้วก็จะทำให้กระบวนการต่าง ๆ ของร่างกายทำการประสานเกี่ยวเนื่องกันต่อไป ขันธ ๕ สามารถย่อลงเป็น ๒ คือ รูป คงเป็นรูป ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ย่อลงเป็นนาม หากถือเอาตามการย่อของขันธ ๕ นี้ชีวิตประกอบด้วยส่วนที่สำคัญ ๒ ส่วน คือส่วนที่เป็นรูปซึ่งเป็นส่วนที่สามารถจับต้องได้ในที่นี้หมายถึงร่างกายพร้อมทั้งคุณสมบัติของร่างกาย และส่วนที่เป็นนามซึ่งเป็นส่วนที่จับต้องไม่ได้มองไม่เห็น แต่เป็นสิ่งที่มียุัจจริงในตัวมนุษย์ได้แก่ความรู้สึกรู้จัก ความจำได้หมายรู้ การคิดปรุงแต่ง และการรู้แจ้งสิ่งต่าง ๆ^๕

ท่านพุทธโฆษาจารย์อธิบายว่า “ก็คำว่า วิญญานขันธ ฟังทราบว่าเป็น (เรียกอย่างนั้น) เพราะรวมธรรมชาติที่มีความรู้แจ้งเป็นลักษณะสั้นทุกอย่างเข้าด้วยกันคำว่า วิญญาน แปลว่า ความรู้แจ้ง หมายถึงการรู้แจ้งอารมณ์ที่จิตรับรู้ทางอายตนะภายใน ในสังยุตตนิกายพระพุทธเจ้าทรงอธิบายเกี่ยวกับวิญญานไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลายเพราะอะไรจึงเรียกว่าวิญญาน เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า วิญญาน รู้แจ้งอะไร รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสไม่เค็มบ้าง เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า วิญญาน”^๖

พุทธปรัชญาจำแนกวิญญานออกเป็น ๕ ซึ่งเป็นที่เกิดขึ้นของวิญญาน คืออย่างตามอายตนะภายใน

จักขุวิญญาน - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา (รูป)

โสตวิญญาน - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู (เสียง)

ฆานวิญญาน - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก (กลิ่น)

ชีวหาวิญญาน - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น (รส)

กายวิญญาน - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย (ผัสสัพพะ)

^๔ พระมหาปรยุร ธมฺมจิตฺโต, พุทธปรัชญาเถรวาท, อ้างแล้วหน้า ๖.

^๕ อติศักดิ์ ทองบุญ, อภิปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๖.

^๖ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑

มโนวิญญาณ - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ (ธรรมารมณ์)^๗

วิญญาณที่จำแนกเป็น ๕ อย่างดังกล่าวนี้นี้ กล่าวโดยรวบยอดคือจิตนั่นเอง จิตเป็นองค์ประกอบทางนามธรรมของมนุษย์ ซึ่งมีลักษณะพิเศษเฉพาะตนแตกต่างจากรูปธรรมที่เป็นร่างกาย ทางที่จิตของมนุษย์อาศัยรับรู้โลกภายนอกมี ๕ ทาง เรียกว่าอายตนะภายใน ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งคู่กับอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งกระทบกาย) และ ธรรมารมณ์ โดยทั่วไปถ้าจิตยังไม่ขึ้นสู่วิธীরับรู้อารมณ์ทางใดทางหนึ่งใน ๕ ทางก็ยังไม่เรียกว่าวิญญาณ คงเรียกว่าภวังคจิต แต่เรื่องนี้พระโบราณจารย์ของพระพุทธศาสนาเช่นท่านพระพุทธโฆษาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและอรรถกถาต่าง ๆ ไม่ได้ถือเคร่งครัดนัก อย่างภวังคจิตบางที่ท่านก็เรียกว่าภวังควิญญาณ ปฏิสนธิจิตเรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ เป็นต้น

ในพุทธปรัชญามีคำหลายคำที่ใช้เรียกองค์ประกอบทางนามธรรมของมนุษย์ได้แก่ คำว่า จิต มโน มานัส หทัย บัณฺหาระ มนายตนะ มนินทริย วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุ การที่ธรรมชาติดียวกันมีชื่อเรียกต่างกันนี้ ก็เพราะพิจารณาจากแง่มุมที่ต่างกัน เช่นเดียวกับที่บุคคลหนึ่งอาจมีชื่อเรียกได้หลายอย่างในเวลาเดียวกัน อย่างเช่น นาย ก. เราเรียกเขาว่าเป็นลูกเมื่อพิจารณาจากแง่ที่เขาสัมพันธ์กับนาย ข. ซึ่งเป็นพ่อของเขา เราเรียกเขาว่าเป็น พ่อ เมื่อนำเขาไปสัมพันธ์กับเด็กชาย ค. ซึ่งเป็นลูกของเขา เราเรียกเขาว่าเป็นลูก เมื่อนำเขาไปสัมพันธ์กับเด็กหญิง ซึ่งเป็นลูกน้องสาวของเขา

ในอรรถกถาอัฐสาสนี^๘ ซึ่งเป็นอรรถกถาอธิบายอัมมสังคมีพระอภิธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายของคำต่าง ๆ ที่ใช้เรียกจิตไว้ โดยสำคัญดังนี้

เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร จึงชื่อว่า จิต

เพราะเป็นธรรมชาติกำหนดรู้อารมณ์ จึงชื่อว่า มโน

เพราะเป็นที่อาศัยแห่งธรรมประกอบมนะ (เจตสิก) จึงชื่อว่า มานัส

เพราะเป็นธรรมชาติอยู่ภายใน จึงชื่อว่า หทัย

เพราะเป็นธรรมชาติผ่องใสสะอาด จึงชื่อว่า บัณฺหาระ

เพราะเป็นอายตนะอย่างหนึ่ง จึงชื่อว่า มนายตนะ

เพราะমনะเป็นใหญ่ในการรู้ จึงชื่อว่า มนินทริย

เพราะรู้แจ้ง (อารมณ์) จึงชื่อว่า วิญญาณ

เพราะเป็นขันธคือวิญญาณ จึงชื่อว่า วิญญาณขันธ

^๗ สุนทร ฌ รั้งยี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๙.

^๘ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, อัฐสาสนีอรรถกถา (ปฐมภาค)ฉบับภูมิพลโลกิขุ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๒๕), หน้า ๒๔๙ - ๒๘๗.

เพราะเป็นสภาวะธรรมหรือมิใช่สัตว์ จึงชื่อว่า มโนวิญญาณธาตุ

สาระสำคัญแห่งคำอธิบายความหมายของจิตในชื่อเรียกต่าง ๆ ในอรรถสาลีนอรรถกถาตั้งปรากฏอยู่ข้างบนนี้ คงยังเป็นสิ่งเข้าใจยากสำหรับบุคคลทั่วไป อย่างเช่น คำอธิบายว่า “เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร จึงชื่อว่า จิต” หรือ “เพราะเป็นสภาวะธรรมหรือมิใช่สัตว์ จึงชื่อว่า มโนวิญญาณธาตุ” นี้หมายความว่าอย่างไร จึงเห็นควรอธิบายความหมายของจิตในชื่อต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เพื่อให้ผู้ที่ยังไม่มี ความคุ้นเคยในเรื่องนี้ได้มีความเข้าใจมากขึ้น แต่ก็จะไม่อธิบายให้พิสดารจนเกินความจำเป็นในที่นี้

๑. จิต ที่ได้ชื่อว่าเป็นธรรมชาติวิจิตรนั้น อาจแบ่งกล่าวได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ วิจิตรโดยตัวของจิตเอง และวิจิตรโดยการทำให้วิจิตรที่วิจิตรโดยตัวของจิตเอง ก็เพราะจิตอาจจำแนกแยกย่อยออกไปได้มากมายตามสภาพของธรรมที่เข้าประกอบจิต (เจตสิก) เช่น แบ่งเป็นกุศลจิตเมื่อกุศลเจตสิกเข้าประกอบ เป็นอกุศลจิตเมื่ออกุศลเจตสิกเข้าประกอบเป็นอัพยาทจิตเมื่ออัพยาทเจตสิก (เจตสิกที่เป็นกลาง ๆ) เข้าประกอบนอกจากนี้ยังอาจแบ่งเป็นกามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต เรื่องนี้จะได้กล่าวถึงอย่างละเอียดอีกครั้งหนึ่งในตอนที่ว่าด้วยมนุษย์ทางจิตภาพที่ว่าวิจิตรโดยการทำให้วิจิตรนั้น อาจพิจารณาเห็นได้จากสิ่งที่มนุษย์ทำขึ้นหรือประดิษฐ์ขึ้น เช่น ลวดลายอันวิจิตรสวยงามที่มนุษย์เขียนหรือแกะสลักไว้ตามประตูหน้าต่าง ฝาผนัง หรือเพดานโบสถ์วิหาร หรือเครื่องใช้สอยอื่น ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น เช่น เครื่องจักรกลที่ใช้กับยานพาหนะชนิดต่าง ๆ เครื่องรับ-ส่งวิทยุ เครื่องรับ-ส่งวิทยุโทรทัศน์ เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น สิ่งที่มีลักษณะวิจิตรดังกล่าวทั้งหมดล้วนเริ่มต้นจากการกระทำของจิตหรือความคิดที่มีขึ้นในจิตก่อนทั้งสิ้น นอกจากนี้อาจพิจารณาความวิจิตรของจิตในลักษณะอื่น ๆ ได้อีก แต่เท่าที่กล่าวมานี้ก็คงพอที่จะให้ความเข้าใจว่าจิตมีธรรมชาติวิจิตรอย่างไร^๔

๒. จิต ที่ได้ชื่อว่า มโน เพราะกำหนดรู้อารมณ์นั้น เพราะธรรมชาติของจิตเมื่อขึ้นสู่วิถีทางอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจย่อมโน้มไปรับรู้อารมณ์ที่เป็นวิสัยของอายตนะภายในแต่ละอย่าง กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่เรียกว่าอายตนะภายนอก จิตจะ

อยู่ในวิถีโดยไม่ยึดเกาะอยู่กับอารมณ์อย่างหนึ่งไม่ได้ หากจิตปล่อยวางอารมณ์มันจะตกลงสู่ภวังค์ทันที จิตที่เกิดขึ้นอยู่ในภวังค์เรียกว่าภวังจิต เช่น เวลาคนนอนหลับสนิทหรือสลบ

๓. จิต ได้ชื่อว่ามีอำนาจ เพราะเป็นที่อาศัยของธรรมประกอบมโนนั้น คำว่า มโน เป็นไวพจน์ของจิต ธรรมที่ประกอบมโนหรือจิต ได้แก่ เจตสิก สัญญา เวทนา โลภะ โทสะ โมหะ เมตตา กรุณา หิริ โอตตัปปะ ฯลฯ เจตเหล่านี้เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต ต้องอิงอาศัยจิตเกิดมีขึ้น และตั้งอยู่เมื่อจิตดับก็ดับไปพร้อมกับจิต ไม่สามารถเกิดมีขึ้นและตั้งอยู่ได้โดยลำพังตนเอง

๔. จิต ได้ชื่อว่า หทัย เพราะมองจากแง่ที่เป็นสิ่งอยู่ภายใน นั่นคือจิตเป็นสิ่งที่อิงอาศัยอยู่ภายในร่างกายของมนุษย์หรือสัตว์ที่มีชีวิต จิตไม่ได้อยู่ภายนอกร่างกายแล้วบัญชาจากร่างกายให้ร่างกายมีพฤติกรรมตามที่จิตต้องการ

^๔ มูลนิธิภูมิพลโลกิยะ. อรรถสาลีนอรรถกถา (ปฐมภาค) ฉบับภูมิพลโลกิยะ ,อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๘.

๕. จิต ได้ชื่อว่า บัณเฑาะ เพราะเป็นธรรมชาติผ่องใสสะอาด ดังพระพุทธพจน์ว่า “ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้มีธรรมชาติประภัสสร (ผ่องใส) แต่จิตนี้แลเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสที่จรมาทวน คำว่า “ผ่องใสสะอาด” และคำว่า “มีธรรมชาติประภัสสร” ที่เป็นคำแสดงคุณภาพของจิตในที่นี้ ไม่พึงเข้าใจว่าหมายถึง “บริสุทธิ์” เพราะจิตที่บริสุทธิ์หมายถึงจิตที่ปราศจากกิเลส ซึ่งมีแต่จิตของพระอรหันต์เท่านั้นที่เป็นจิตบริสุทธิ์เช่นนั้น คำแสดงคุณภาพของจิตดังกล่าวนี้ มีความหมายว่า โดยธรรมชาติจิตมีลักษณะผ่องใสไวต่อการรับรู้อารมณ์แต่กลับเป็นจิตที่เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสที่เกิดขึ้นในจิต

๖. จิต ได้ชื่อว่า มนายนะ เพราะমনะหรือจิตเป็นอายตนะอย่างหนึ่งในอายตนะภายใน ๕ คือเป็นอายตนะที่ ๖ ที่คู่กับธรรมารมณ์อันเป็นอายตนะที่ ๕ ของอายตนะภายนอก อายตนะภายใน ๕ อย่าง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายรับรู้อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้เฉพาะอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันหรืออารมณ์ที่ปรากฏเฉพาะหน้าในขณะที่ปัจจุบันเท่านั้น ไม่สามารถรับรู้อารมณ์เช่นนั้นที่เป็นอดีตที่ผ่านมาแล้วและที่เป็นอนาคตที่ยังไม่มาถึง เช่น ในขณะนี้ไม่สามารถรับรู้เสียงที่เกิดขึ้นเมื่อวานได้ และไม่สามารถรับรู้เสียงที่จะเกิดขึ้นในวันพรุ่งนี้ได้ เป็นต้น แต่จิตมีลักษณะพิเศษ คือ นอกจากรับรู้อารมณ์ที่เป็นปัจจุบันแล้ว ยังสามารถรับรู้อารมณ์ที่เป็นอดีตและที่เป็นอนาคตได้ด้วย เช่น นาย ก. สามารถนึกย้อนถึงภาพของเหตุการณ์เมื่อหลายปีก่อนที่ตนเคยยืนพูดคุยกับคนรัก และนึกถึงความรู้สึกที่ตนมีต่อคนรักในขณะนั้นได้อย่างชัดเจนเหมือนกับว่ามันเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อไม่กี่วันมานี้ ดังกล่าวนี้นี้เป็นธรรมารมณ์ที่เป็นอดีต นาย ก. จินตนาการถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในวันพรุ่งนี้ ซึ่งตนต้องนำลูกไปส่งที่โรงเรียน นึกถึงสภาพของการจราจรที่คับคั่งบนท้องถนนดังที่เคยเป็น นึกจินตนาการถึงการจอดรถส่งลูกหน้าโรงเรียน พร้อมกับนัดจุดที่จะพบกันเวลาไปรับตอนโรงเรียนเลิก ดังกล่าวนี้นี้เป็นธรรมารมณ์ที่เป็นอนาคตที่จิตสามารถรับรู้ได้^{๑๐}

๗. จิต ได้ชื่อว่า มนินทรีย์ เพราะমনะหรือจิตเป็นใหญ่ในการรู้แจ้งธรรมารมณ์ คำว่า อินทรีย์ แปลว่า เป็นใหญ่ เช่น ตาเป็นจักขุอินทรีย์ เพราะเป็นใหญ่ในการเห็นรูป หูจัดเป็นโสตอินทรีย์ เพราะเป็นใหญ่ในการรับรู้หรือได้ยินเสียง เป็นต้น ธรรมารมณ์เป็นวิสัยของมนะหรือใจเท่านั้น ตา หู เป็นต้นรับรู้ธรรมารมณ์ไม่ได้ เพราะไม่ใช่วิสัยของตน เพราะเหตุที่มันเป็นใหญ่ในการรับรู้ธรรมารมณ์ จึงได้ชื่อว่ามนินทรีย์

๘. จิต ได้ชื่อว่า วิญญาน เพราะรู้แจ้งอารมณ์ที่ปรากฏทางอายตนะภายใน ๖ เมื่อรับรู้รูปรามณ์ทางตาก็เรียกว่าจักขุวิญญาน รับรู้สัททามณ์ทางหูก็เรียกว่าโสตวิญญาน รับรู้คันธารมณ์ทางจมูกก็เรียกว่าฆานวิญญานรับรู้รสารมณ์ทางลิ้นเรียกว่าชีวาวิญญาน รับรู้โผฏฐัพพารมณ์ทางกายเรียกว่ากายวิญญาน และรับรู้ธรรมารมณ์ทางใจก็เรียกว่ามโนวิญญาน

๙. จิต ได้ชื่อว่า วิญญานขันธ เพราะเป็นขันธหนึ่งในขันธ ๕ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นมนุษย์ เป็นขันธที่ทำหน้าที่รับรู้โลกภายนอกผ่านทางอายตนะภายใน

^{๑๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓.

๑๐. จิต ได้ชื่อว่า มโนวิญญาณ เพราะเป็นสภาวะธรรมหรือมีใช้สัตว์คำว่า มโนวิญญาณธาตุ แปลตามศัพท์ว่า ธาตุคือความรู้แจ้งทางใจ หรือธาตุเป็นที่เกิดความรู้แจ้งทางใจ ข้อนี้เป็นการศึกษา จิตโดยปรมาณนัยว่าเป็นเพียงสภาวะธรรมอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปตามการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย มีใช้

สัตว์บุคคลตัวตน แต่ที่เรียกขานกันว่าเป็นสัตว์หรือบุคคล เป็นการเรียกตามสมมติบัญญัติ ที่ชาวโลกสมมติหรือบัญญัติขึ้นใช้เรียกกันเพื่อให้สามารถสื่อสารเข้าใจกันได้ ไม่ได้เป็นสัตว์บุคคลโดย สภาวะหรือโดยสภาพปรมาณนัยดังกล่าวนี้นี้เป็นคำอธิบายโดยย่อเกี่ยวกับจิตที่มีชื่อเรียกต่างกัน ๑๐ อย่าง ที่เรียกชื่อต่างกันก็เพราะพิจารณาจากแง่มุมที่ต่างกัน แต่โดยสาระสำคัญก็คือสิ่งเดียวกัน นั่นคือสิ่งที่ เรียกว่าวิญญาณขันธ์ซึ่งเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างของมนุษย์มีสิ่งที่จะต้องได้ทำความเข้าใจเป็นพิเศษในที่นี้ก็คือคำว่า “วิญญาณ” ที่ใช้ในพุทธปรัชญามีความหมายต่างจากคำว่า “วิญญาณ” ที่ใช้อยู่ในภาษาไทยทั่วไปคำว่า “วิญญาณ” ที่ใช้ในภาษาไทยทั่วไป หมายถึงสิ่งที่เที่ยงที่ เชื่อกันว่าสถิตอยู่ในร่างกายของคนหรือสัตว์ เมื่อคนตายร่างกายเท่านั้นที่แตกดับ^{๑๑}

ส่วนวิญญาณจะไม่ตาย แต่จะออกจากร่างเก่าไปเกิดใหม่ ส่วนจะไปเกิดที่ไหนอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับกรรมที่บุคคลนั้นเคยกระทำไว้ในเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ วิญญาณในลักษณะดังกล่าวนี้พุทธ ปรัชญาถือว่าไม่มีอยู่เลย ส่วน “วิญญาณ” ที่ปรากฏอยู่ในพุทธปรัชญานั้น หมายถึง ธรรมชาติที่รู้แจ้ง อารมณ์อันได้แก่ วิญญาณ ๕ ดังกล่าวแล้ว วิญญาณในพุทธปรัชญาเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง โดยมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปอยู่ตลอดเวลา ซึ่งวิญญาณดังกล่าวนี้ก็คือสิ่งที่เรียกกัน ทั่วไปว่าจิตนั่นเองการแบ่งมนุษย์ออกเป็น ๔ ส่วนที่เรียกว่าขันธ์ ๕ เป็นวิธีแบ่งที่พบเห็นบ่อยที่สุดใน พระไตรปิฎก ในบรรดาขันธ์ทั้ง ๕ ดังกล่าวนั้น ถ้าย่อให้สั้นลงก็จะเหลือเพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ รูปกับนาม โดยรูปขันธ์ก็คือรูปส่วนขันธ์อีก ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ย่อลงเป็นนาม กล่าวอีกอย่างหนึ่ง รูปขันธ์ได้แก่ ส่วนที่เป็นร่างกายทั้งหมดส่วนนามขันธ์ทั้ง ๔ เป็น ส่วนที่เรียกว่าจิต ในส่วนที่เป็นจิตนี้ขันธ์ที่นับว่าเป็นตัวอินทรีย์ให้อีก ๓. ขันธ์อิงอาศัยก็คือวิญญาณขันธ์ อันเป็นตัวจิต ส่วนเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ เป็นเจตสิก ซึ่งเป็นสิ่งที่อิงอาศัยอยู่กับจิต เกิดดับพร้อมกับจิตและมีอารมณ์อย่างเดียวกับจิตเสมอไป พุทธปรัชญาถือว่ามนุษย์ประกอบด้วยขันธ์ ทั้ง ๕ นี้เท่านั้น ไม่มีขันธ์ที่ ๖ ขันธ์แต่ละขันธ์เป็นสิ่งไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ เพราะเหตุที่มันไม่เที่ยงและ เป็นทุกข์ มันจึงเป็นอนัตตาคือไม่มีตัวตนหรือปราศจากตัวตนที่เที่ยง โดยสภาพปรมาณนัย มนุษย์จึงไม่มี อัตตาที่เที่ยง ใครก็ตามที่คิดและยึดว่ามีอัตตาที่เที่ยงอยู่ในตัวของมนุษย์พุทธปรัชญาถือว่า นั่นเป็น เพราะอวิชชาเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เขาคิดและยึดเช่นนั้น

มนุษย์ในลักษณะของอายตนะและธาตุ

มนุษย์ในลักษณะของอายตนะนอกจากพูดถึงมนุษย์ในลักษณะของขันธ์แล้ว พุทธปรัชญา ยังพูดถึงมนุษย์ในลักษณะของอายตนะ โดยตัวของมนุษย์ประกอบด้วยอายตนะภายใน ๕ คือ จัก

^{๑๑} วิโรจน์ นาคชาตรี, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๖ – ๑๔๗.

ขวายนะ - อายตนะคือตา โสทายนะ - อายตนะคือหู ฆานายนะ - อายตนะคือจมูก ชิวหายตนะ - อายตนะคือลิ้น กายายตนะ - อายตนะคือกาย และมนายนะ - อายตนะคือใจ) การพูดถึงมนุษย์ในลักษณะของอายตนะ เป็นการพูดถึงมนุษย์ในแง่ของผู้รู้ (subject) และเมื่อพูดถึงมนุษย์ในแง่ของผู้รู้ก็จะพูดถึงสิ่งที่ถูกรู้ (object) คืออายตนะภายนอก ๖ ควบคู่ไปด้วยเสมอ อายตนะภายนอก • ก็คือสิ่งที่ เป็นวิสัยของอายตนะภายใน ๕ นั้นเอง ได้แก่ รูปายตนะ - อายตนะคือรูป สัททายนะ - อายตนะคือเสียง คันธายตนะ - อายตนะคือกลิ่น รสายนะ - อายตนะคือรส โผฏฐัพพายตนะ - อายตนะคือสิ่งที่มากระทบกาย และธัมมายนะ อายตนะคือธรรมารมณ์ หรือสิ่งที่ใจรับรู้โดยตรงการที่พุทธปรัชญาพูดถึงมนุษย์ในแง่ของอายตนะนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า มนุษย์ไม่ได้มีอะไรหรือเป็นอะไรมากไปกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ การที่มนุษย์จะรู้จักตนเองและรู้จักโลกภายนอกได้ก็ด้วยอาศัยอายตนะทั้ง ๕ นี้ มนุษย์ไม่สามารถจะรู้อะไรที่มีนอกขอบเขตของอายตนะทั้ง ๕ ออกไปได้เลยถ้าอย่างใดอย่างหนึ่งของอายตนะภายในดับไปหรือเสื่อมสภาพไปจนใช้การไม่ได้อีกต่อไป การรับรู้โลกภายนอกของมนุษย์ก็ขาดความสมบูรณ์ตลอดไป^{๑๒}

มนุษย์ในลักษณะของธาตุ ๔ ธาตุ ๖

การมองจากแง่ของธาตุเป็นอีกลักษณะหนึ่งที่พุทธปรัชญาพิจารณาเกี่ยวกับมนุษย์ แต่สิ่งที่ควรทราบหรือทำความเข้าใจก่อนก็คือ คำว่า “ธาตุ” ที่ใช้ในพุทธปรัชญานั้น หมายถึงส่วนประกอบที่มีลักษณะเฉพาะตนที่สามารถสังเกตเห็นได้โดยวิธีธรรมดาและโดยการใช้ความคิดพิจารณาตามลักษณะของเหตุและผล มิได้หมายถึงธาตุในความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในวงการวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน ที่ใช้หมายถึงสารที่ประกอบด้วยปริมาณชนิดเดียวกันทั้งหมดพุทธปรัชญาพูดถึงมนุษย์ในแง่ของธาตุ ๔ ที่เรียกว่ามหาภูตรูป คือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ว่าเป็นส่วนประกอบของมนุษย์ เรื่องนี้จะพูดถึงอย่างละเอียดในหัวข้อต่อไปที่ว่าด้วยมนุษย์ทางกายภาพ นอกจากจะกล่าวว่ามนุษย์ประกอบด้วยธาตุ ๔ แล้ว พุทธปรัชญายังกล่าวถึงมนุษย์ในแง่ที่ประกอบด้วยธาตุ ๖ คือ^{๑๓}

ปฐวีธาตุ - ธาตุดิน

อาโปธาตุ - ธาตุน้ำ

เตโชธาตุ - ธาตุไฟ

วาโยธาตุ - ธาตุลม

อากาสธาตุ - ธาตุคือช่องว่างในร่างกาย

วิญญานธาตุ ธาตุรู้ คือความสามารถที่จะรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้

^{๑๒} พระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๖๔.

^{๑๓} สุนทร ฌ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, อ่างแก้ว, หน้า ๑๑๘.

ร่างกายของมนุษย์ไม่ได้เป็นแท่งทึบเหมือนแท่งเหล็ก แต่มีช่องว่างปรากฏอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของร่างกายด้วย เช่น ช่องปาก ช่องหู ช่องจมูกช่องหลอดลม ช่องว่างในทรวงอก ช่องว่างในท้อง ฯลฯ ช่องว่างต่าง ๆ ทั้งกล่าวนี้องที่พุทธปรัชญาเรียกว่าอากาษธาตุ ช่องว่างเช่นกล่าวนี้ย่อมมีประโยชน์อยู่ในตัวของมันเอง ส่วนวิญญาณธาตุนั้น ได้แก่ ธาตุรู้ หมายถึงวิญญาณทั้ง ๖ เช่น จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ เป็นต้นดังกล่าวมาแล้ว กล่าวอีกอย่างหนึ่งวิญญาณธาตุหรือธาตุรู้ ก็คือจิตนั่นเอง อาจกล่าวได้ว่าธาตุรู้หรือจิตเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในตัวมนุษย์ ร่างกายของมนุษย์ปรากฏเป็นสิ่งที่ชีวิตที่สามารถมีพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ก็ด้วยธาตุรู้หรือจิตนี้ หากปราศจากจิตเสียแล้ว ร่างกายของมนุษย์ก็จะมีสภาพเป็นสิ่งที่ไร้ชีวิตเช่นเดียวกับก้อนหินหรือก้อนไม้ย่อมไม่อาจเคลื่อนไหวหรือมีพฤติกรรมใด ๆ ได้สิ่งที่น่าสังเกตในที่นี้ก็คือ อากาษธาตุ กับวิญญาณธาตุ ไม่ใช่ธาตุที่เป็นวัตถุหรือสสารทั้งสองอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งอากาษธาตุซึ่งไม่ได้มีสภาพเป็นสสารโดยประการใด ๆ ทั้งสิ้น ทั้งยังไม่มีสภาพเป็นนามธรรมอย่างวิญญาณธาตุเป็นเพียงสักว่าช่องว่างเท่านั้น แต่ช่องว่างก็เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในร่างกายของมนุษย์ ซึ่งก็เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้เช่นเดียวกับธาตุอื่น ๆ หากช่องว่างต่างในร่างกายขาดหายไปมนุษย์ก็ไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้ เช่น ช่องจมูกและช่องปากอุดตัน มนุษย์ก็หายใจไม่ได้และบริโภคอาหารไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสามารถจะหายใจได้ ชีวิตของมนุษย์ก็จะสิ้นสุดลงภายในเวลาไม่เกิน ๕ นาที

ดังกล่าวนี้นี้จะเห็นได้ว่าอากาษธาตุหรือช่องว่างในตัวมนุษย์มีความสำคัญมากเพียงไร จากการพิจารณาอากาษธาตุและวิญญาณธาตุจะเห็นได้ว่า การใช้คำว่า “ธาตุ” ในพุทธปรัชญามีขอบเขตและความหมายไม่เหมือนกับคำว่า “ธาตุ” ที่ใช้ในทางวิทยาศาสตร์ ถ้าจะมีใครกล่าวว่าพุทธปรัชญาสอนเรื่องธาตุผิด เพราะสอนไม่ตรงกับวิทยาศาสตร์ การพูดอย่างนี้ก็เป็นเพียงการแสดงความคิดเห็นของผู้พูดให้ปรากฏเท่านั้น ที่ว่าเขาลากก็เพราะเขาไม่มีความรู้ และความเข้าใจเรื่องธาตุและความหมายของคำว่าธาตุในพุทธปรัชญาเลย ถ้าเขารู้และเข้าใจเขาก็จะไม่พูดอย่างนั้น

มนุษย์ทางกายภาพและจิตภาพ

ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา มนุษย์ประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ส่วนคือ ส่วนที่เป็นร่างกาย เรียกว่ารูป และส่วนที่เป็นจิต เรียกว่านาม เรียกรวมกันว่า นามรูป หรือร่างกายกับจิตนั่นเอง องค์ประกอบทั้ง ๒ ส่วนนี้จะขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไปไม่ได้ หากขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไป ความเป็นสิ่งมีชีวิตที่สมบูรณ์ของมนุษย์ก็จะสิ้นสุดลงทันที การพิจารณามนุษย์ในลักษณะของขั้น ๕ และลักษณะของธาตุโดยนัยต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ออกมาแล้ว เป็นการพิจารณารวมกันทั้งส่วนกายภาพและจิตภาพ ต่อไปนี้จะได้พิจารณาแยกกันเพื่อแสดงให้เห็นว่าในแง่กายภาพของมนุษย์พุทธปรัชญาได้แสดงรายละเอียดไว้อย่างไร และในแง่จิตภาพ พุทธปรัชญาได้แสดงเรื่องจิตไว้อย่างไรมนุษย์ทางกายภาพ

มหาภูตรูป ๔

พุทธปรัชญากล่าวว่า ร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยธาตุ ๔ ที่เรียกว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ และวาโยธาตุ ธาตุลม ธาตุแต่ละอย่างมีความหมายอย่างไร จึงเห็นได้จากพระพุทธรูปต่อไปนี้^{๑๔}

“ภิกษุทั้งหลาย ปฐวีธาตุ ธาตุดิน ก็ปฐวีธาตุเป็นไฉน คือ ปฐวีธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็ปฐวีธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่สิ่งที่แน่นแข็ง กำหนดได้มีโนตน อาศัยตน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูกเยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อยอาหารใหม่ อาหารเก่า หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่แน่นแข็งกำหนดได้ มีโนตน อาศัยตน นี้เรียกว่าปฐวีธาตุภายในอาโปธาตุ ธาตุน้ำภิกษุทั้งหลาย ก็อาโปธาตุเป็นไฉน คืออาโปธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็อาโปธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่สิ่งที่เอิบอาบ ซึมซาบไปกำหนดได้ มีโนตน อาศัยตน คือ ดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มัน ชัน น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่เอิบอาบ ซึมซาบไป กำหนดได้ มีโนตน อาศัยตนนี้เรียกว่าอาโปธาตุภายในเตโชธาตุ ธาตุไฟ ภิกษุทั้งหลาย ก็เตโชธาตุเป็นไฉน คือ เตโชธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็เตโชธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่สิ่งที่อบอุ่น ถึงความร่ำร้อนกำหนดได้มีโนตน คือ ธาตุที่เป็นเครื่องยังกายให้อบอุ่น ยังกายให้ทรุดโทรม ยังกายให้กระวนกระวาย และธาตุที่เป็นเหตุให้ของที่กินที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้มแล้วถึงความย่อยไปก็ดี หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่อบอุ่น ถึงความร่ำร้อน กำหนดได้ มีโนตน อาศัยตน นี้เรียกว่าเตโชธาตุภายในวาโยธาตุ ธาตุลมดูกรภิกษุ ก็วาโยธาตุเป็นไฉน คือ วาโยธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็วาโยธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่สิ่งที่พัดผันไป กำหนดได้มีโนตน อาศัยตน คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจออกลมหายใจเข้า หรือแม้ว่าสิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่พัดผันไป กำหนดได้ มีโนตน อาศัยตน นี้เรียกว่าวาโยธาตุภายใน”^{๑๕}

จากพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุต่าง ๆ ทั้ง ๔ ชนิด ดังกล่าวนี้อาจกล่าวโดยสรุปว่า สิ่งที่เรียกว่าปฐวีธาตุหรือธาตุดินก็คือสิ่งที่มีลักษณะแน่นแข็งที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกายของเรา แม้บางสิ่งจะมีลักษณะอ่อนนุ่ม เช่น เยื่อในกระดูก มันก็ไม่ได้มีลักษณะเหลวเป็นน้ำจึงจัดรวมอยู่ในธาตุดิน ส่วนธาตุน้ำก็คือสิ่งที่มีลักษณะเหลว เอิบอาบซึมซาบได้ทุกชนิด ธาตุไฟได้แก่ไออุ่นหรือความร้อนที่มีอยู่ในร่างกาย ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางเคมี เช่น จาการสารอาหารเปลี่ยนเป็นพลังงาน ธาตุไฟในร่างกายทำให้ร่างกายของคนที่ยังมีชีวิตอยู่อบอุ่นทำให้อาหารย่อยและทำให้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่เกิดจากธาตุดินและธาตุน้ำทรุดโทรม สำหรับธาตุลมนั้นนอกจากที่เห็นได้ง่ายคือลมหายใจเข้าออกแล้ว ยังหมายถึงลมที่มีอยู่ในช่องว่างอื่น ๆ ของร่างกาย และพลังงานที่ทำให้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเคลื่อนไหวได้ทั้ง

การเคลื่อนไหวที่เป็นไปโดยจิตสำนึกและจิตไร้สำนึก ส่วนปฐวีธาตุ อาโปธาตุเตโชธาตุ และวาโยธาตุภายนอก ได้แก่ธาตุทั้ง ๔ ที่อยู่นอกตัวเรา

^{๑๔} ธาตุวิภังคสูตร ม.อุปริ ๑๔/๖๔๘

^{๑๕} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๔๘ – ๓๔๙/๔๐๕

อุปาทายรูป ๒^{๑๖}

ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา ร่างกายของมนุษย์นอกจากจะประกอบด้วยมหาภูตรูปหรือธาตุหลัก ๔ ชนิดดังกล่าวแล้ว ยังประกอบด้วยอุปาทายรูปหรือรูปที่อิงอาศัยอยู่กับมหาภูตรูป ๔ อีก ๒๔ ชนิด สิ่งที่เราเรียกว่าอุปาทายรูปนี้ได้แก่ คุณสมบัติ คุณลักษณะและอาการของมหาภูตรูปที่ประชุมกันในส่วนที่เหมาะสมแล้วปรากฏเป็นร่างกายของมนุษย์นั่นเอง อุปาทายรูป ๒๔ มีรายละเอียดดังนี้

ก. ปสาทรูป ๕

๑. จักขุปสาทรูป ได้แก่ รูปคือจักขุประสาทซึ่งมีความใสและประณีต สามารถรับรู้ปารมณหรือสิ่งที่พึงรับรู้ด้วยการเห็นได้

๒. โสตปสาทรูป ได้แก่ รูปคือโสตประสาทซึ่งมีความใสและประณีตสามารถรับรู้สัทพารมณหรือเสียงที่มากกระทบหูได้มานปสาทรูป ได้แก่ รูปหรืองานประสาทซึ่งมีความใสและประณีตสามารถรับรู้คันธารมณหรือกลิ่นที่มากกระทบจมูกได้

๔. ชิวหาปสาทรูป ได้แก่ รูปคือชิวหาประสาทซึ่งมีความใสและประณีตสามารถรับรู้รสารมณหรือรสที่มากกระทบลิ้นได้

๕. กายปสาทรูป ได้แก่ รูปคือกายประสาทซึ่งมีความใสและประณีตสามารถรับรู้โผฏฐัพพารมณหรือสิ่งที่มากกระทบกายได้

ข. วิสัยรูปหรือโคจรรูป ๔^{๑๗}

๑. วัณณรูป ได้แก่ สีที่มีลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็นได้ทางตา

๒. สัททรูป ได้แก่ เสียงที่มีลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏให้รับรู้ได้ทาง

๓. คันธรูป ได้แก่ กลิ่นที่มีลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏให้รับรู้ได้ทางจมูก

๔. รสรูป ได้แก่ รสที่มีลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏให้รับรู้ได้ทาง

ค. ภาวะรูป ๒

๑. อิตถิภาวะรูป ได้แก่ รูปหรือลักษณะที่แสดงให้เห็นได้ชัดว่าเป็นเพศหญิง

๒. ปุริสภาวะรูป ได้แก่ รูปหรือลักษณะที่แสดงให้เห็นได้ชัดว่าเป็นเพศชาย

ฅ. หทัยรูป ๑

๑. หทัยรูป ได้แก่ รูปซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งจิต มีอยู่ภายในช่องเนื้อของหัวใจ

^{๑๖} ทรงวิทย์ แก้วศรี, **ปรัชญาบุรพทิศ**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓๒.

^{๑๗} ทรงวิทย์ แก้วศรี, **ปรัชญาบุรพทิศ**, อ้างแล้ว หน้า ๒๒๘.

ง. ชีวิตรูป ๑

๒. ชีวิตรูปได้แก่กำลังหรือพลังงานอย่างหนึ่งที่ทำให้ชีวิตของมนุษย์ดำรงอยู่ได้ และทำให้อารมณ์อื่น ๆ คงอยู่ต่อไปได้ตลอดอายุขัยของรูปนั้น ๆ

จ. อาหารรูป ๑

๑. อาหารรูป ได้แก่ อาหารที่บุคคลดื่มกิน พุทธปรัชญาเรียกว่ากวมการาหาร แต่ตัวที่เป็นอาหารจริง ๆ นั้นหมายถึงพลังงานที่อาหารทำให้เกิดมีขึ้น จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าโอหารูป

ฉ. ปรีณหารูป ๑

๑. ปรีณหารูป ได้แก่ ช่องว่างต่าง ๆ ที่มีอยู่ในร่างกาย พุทธตามหลักวิชาวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน ปรีณหารูปหมายรวมถึงช่องว่างที่มีอยู่ระหว่างเซลล์แต่ละเซลล์ของร่างกายด้วย

ช. วิญญูติรูป ๒

๑. กายวิญญูติรูป ได้แก่ การเคลื่อนไหวภายในลักษณะต่าง ๆ ที่เป็นไปด้วยจิตสำนึกหรือไร้สำนึก ซึ่งพุทธปรัชญาถือว่าเป็นรูปอย่างหนึ่ง

๒. วจวิญญูติรูป ได้แก่ การเคลื่อนไหวจาก หมายถึงการพูดออกมาเป็นถ้อยคำ ที่มีความหมายที่ตนเองและผู้อื่นสามารถเข้าใจได้

ซ. วิการรูป ๓

๑. ลหุตารูป ได้แก่ ความเบาแห่งรูป หมายถึงความเบาของร่างกายของคนที่ยังมีชีวิต อันเป็นเหตุให้การเคลื่อนไหวในอริยาบถต่าง ๆ เป็นไปโดยสะดวก

๒. มุทุตารูป ได้แก่ ความอ่อนแห่งรูป หมายถึงความอ่อนแห่งร่างกายที่ยังมีชีวิต ซึ่งมีความยืดหยุ่นไม่แข็งตึง เป็นเหตุให้เกิดความคล่องตัวในการใช้ร่างกายทำกิจต่าง ๆ

๓. กัมมัณญุตารูป ได้แก่ ความควรแก่การงานของร่างกายที่ยังมีชีวิต ทำให้สามารถใช้ร่างกายได้อย่างพอเหมาะพอดีกับพฤติกรรมหรือกิจกรรมที่กระทำ

ณ. ลักษณะรูป ๔

๑. อุปัจจยรูป ได้แก่ รูปที่ก่อตัวขึ้นตั้งแต่วาระแรกของปฏิสนธิแล้วค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นจนเป็นรูปที่บริบูรณ์

๒. สันตติรูป ได้แก่ การสืบทอดของรูป คือเมื่อรูปต่าง ๆ เกิดขึ้นแล้วก็ดำรงอยู่ต่อไป รูปเก่าเสื่อมสลายดับสิ้นไป รูปใหม่ก็เกิดมีขึ้นมาแทนที่ต่อเนื่องกันไป การสืบทอดของรูปเช่นนี้พุทธปรัชญาถือว่าเป็นรูปอย่างหนึ่ง

๓. ขรตารูป ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงเสื่อมโทรมของรูป อาการที่รูปชนิดต่าง ๆ เกิดมีขึ้น แล้วมีการเปลี่ยนแปลงเสื่อมโทรมไปโดยลำดับ จัดเป็นรูปอย่างหนึ่ง^{๑๘}

๔. อนิจจตารูป ได้แก่ ความไม่เที่ยงของรูป เมื่อรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ค่อย ๆ เปลี่ยนแปรแตกดับไปในที่สุดไม่สามารถดำรงอยู่ได้ตลอดไป จัดเป็นรูปอย่างหนึ่งอุปาทายรูปทั้งหมด คือ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูปหรือโคจรรูป ๔ ภาวรูป ๒ หทัยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริณหารูป ๑ วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๓ ลักษณะรูป ๔ รวมเป็น ๒๔ อุปาทายรูปทั้งหมดนี้ บางอย่างเป็นคุณสมบัติ เช่น វณณรูป คันธรูป บางอย่างเป็นคุณลักษณะ เช่น อิตถิภาวรูป ปุริสภาวะรูป บางอย่างก็เป็นอาการของ มหาภูตรูป เช่น กายวิญญูติ วจิวินญูติ ขรตารูป แต่ไม่ว่าจะเป็นคุณสมบัติ คุณลักษณะหรืออาการ ทั้งหมดล้วนแต่อิงอยู่กับมหาภูตรูปทั้งสิ้น ไม่สามารถปรากฏหรือดำรงอยู่ได้เป็นเอกเทศจากมหาภูตรูป ตัวอย่างเช่น สีของเส้นผม (វณณรูป) ไม่สามารถมีอยู่แยกจากเส้นผม ความเป็นผู้หญิง (อิตถิภาวรูป) ความเป็นผู้ชาย (ปุริสภาวะรูป) ไม่สามารถปรากฏมีอยู่ต่างหากจากร่างกายที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป เป็นต้น เพราะเหตุที่ต้องอิงอาศัยอยู่กับมหาภูตรูปนี้เอง จึงได้ชื่อว่าอุปาทายรูปมนุษย์ไม่ได้มีร่างกายที่ เรียกว่ารูปเพียงอย่างเดียว หากยังมีอีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญพอ ๆ กัน นั่นคือส่วนที่เรียกว่าจิต มนุษย์ทางจิตภาพจึงควรจะได้พิจารณาควบคู่ไปด้วย

มนุษย์ทางจิตภาพ

จิตคืออะไรเกี่ยวกับภาวะทางจิตของมนุษย์ได้กล่าวถึงมาบ้างแล้ว แต่เนื่องจากเรื่องจิตเป็นเรื่องใหญ่และมีความสำคัญอย่างยิ่งเรื่องหนึ่งในพุทธปรัชญา จึงเห็นควรจะได้กล่าวถึงอย่างละเอียด และชัดเจนยิ่งขึ้นพุทธปรัชญาถือว่าจิตเป็นปรมัตถธรรมอย่างหนึ่งในปรมัตถธรรม ๔ อย่างคือ จิต เจตสิก รูปและนิพพาน ที่จัดว่าเป็นปรมัตถธรรมก็เพราะจิตเป็นสภาวะธรรมที่เป็นนามธรรม ซึ่งมีอยู่จริงอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับปรมัตถธรรมอีก ๓ อย่างลักษณะที่สำคัญของจิตก็คือการรู้อารมณ์ ดังที่ อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาได้ให้ความหมายไว้ว่า “ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้ อารมณ์จิตรับรู้อารมณ์ในลักษณะของการคิดหรือรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจ นอกจากคำว่า จิต ที่ใช้เรียก ธรรมชาติดังกล่าวแล้ว ยังมีคำที่เป็นโวพจน์ของจิตอีกหลายคำ ซึ่งมีจำนวนและความหมายดังได้กล่าวถึงมาแล้วการเกิดดับของจิตตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา จิตเป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา

การมีอวัยวะต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วคงจะเป็นมนุษย์ไปไม่ได้หากไม่มีส่วนที่สองคือ “จิต” เพราะลำพังมีเพียงร่างกายก็คงไม่มีความแตกต่างจากสิ่งที่ไม่มีชีวิตอื่นๆ ในโลกดังเช่นก้อนหิน หรือท่อนไม้ ร่างกายที่มีจิตประกอบอยู่เท่านั้นจึงทำให้มนุษย์มีความแตกต่างจากสิ่งที่ไม่มีชีวิตอื่น ๆ และร่างกายที่มีจิตอาศัยอยู่จะไม่เน่าเปื่อยผุพังไปในเวลาอันรวดเร็วซึ่งตรงกันข้ามกับร่างกายที่ปราศจากจิตจะเน่าเปื่อยผุพังไปในเวลาอันรวดเร็ว สถานะของจิตจึงมีความสำคัญทั้งในฐานะที่เป็น เครื่องแสดงถึงความมีชีวิต ผู้ทำหน้าที่รับรู้ และอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะโดยมากมนุษย์มักกระทำสิ่งต่างๆ ไปตามอำนาจของจิต เช่น เมื่อจิตเป็นกุศลก็นำพาให้ประกอบ

^{๑๘} สุนทร ฌ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๕.

กรรมดี หากจิตเป็นอกุศลก็จะนำพาให้ประกอบกรรมชั่ว ทั้งกรรมดีและกรรมชั่วต่างมีอิทธิพลต่อความเป็นไปของชีวิตทั้งสิ้น ดังข้อความในหนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่มที่ ๓ ว่า “โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตชักไป สัตว์ทั้งปวงไปสู่อำนาจแห่งจิตอย่างเดียว”^{๑๙}

จิต คือ ธรรมชาติที่ร่าอารมณ์ สภาพที่นึกคิด ความคิด หรือใจ ความหมายของจิตตามที่ได้กล่าวมาแล้วพอสรุปได้ว่า จิต คือ ธรรมชาติที่รับรู้รูป เสียง กลิ่น รสและสัมผัสมารมณ์ที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่างและชอบสะสมสิ่งที่รับรู้มันตลอดตราบเท่าที่จิตยังไม่ดับ การศึกษาให้ทราบเรื่องจิตจึงมีส่วนสำคัญอย่างมากในการดำเนินชีวิตของมนุษย์

ลักษณะของจิต ลักษณะทั่วไปของจิตจะเกิด ๆ ดับ ๆ สืบเนื่องต่อกันไปตลอดเวลา เมื่อจิตดวงเก่าดับดวงใหม่ก็เกิดขึ้น จิตดวงเก่าเป็นสาเหตุให้เกิดจิตดวงใหม่และจิตดวงใหม่ก็เป็นสาเหตุให้เกิดจิตดวงต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ในพระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ธรรมบท จิตวรรคที่ ๓ ได้แสดงลักษณะของจิตไว้ว่า “ชนเหล่าใดจักสำรวมจิตที่เที่ยงไปไกล ดวงเดียวเที่ยงไปหาสรีระไม่ได้ มีถ้าเป็นที่อยู่อาศัย ชนเหล่านั้นจักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร” จากพุทธพจน์นี้ทำให้ทราบถึงลักษณะแห่งจิตดังมีคำอธิบายโดยสรุปดังนี้^{๒๐}

๑) ไปในที่ไกล หมายความว่า จิตสามารถไปสู่ในที่ใดๆ ก็ได้เท่าที่จิตจะสามารถคิดถึงได้ ระยะทาง กาลเวลา พื้นที่ หรือสิ่งกีดขวางใดๆ ไม่อาจเป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของจิตได้ เช่น เมื่อคนเรานั่งอยู่ในห้องทำงานเราอาจจะนึกถึงบ้าน สถานที่ท่องเที่ยว หรือที่อื่นๆ ได้เหมือนกับที่เราได้ไปถึงที่นั้นๆ เพียงแต่การไปนี้เป็นไปด้วยการไปด้วยความคิด

๒) ดวงเดียวเที่ยงไป หมายความว่า จิตย่อมเกิดดับไปที่ละดวงถึงแม้มนุษย์จะรู้สึกว่าได้คิดเรื่องต่างๆ ได้พร้อมกันที่ละหลายๆ เรื่องก็ตาม แต่ในความเป็นจริงจิตไม่สามารถคิดหลายอย่างพร้อมกันในเวลาเดียวกันได้ การที่จิตเกิดดับอย่างรวดเร็วจึงทำให้เกิดความรู้สึกว่าได้หลายเรื่องพร้อมกันดังที่ แสง จันทรงาม (๒๕๒๔ น. ๒) อธิบายว่า “จิตในทางพุทธศาสนาเกิดขึ้นเป็นดวงๆ ในเมื่อมีอารมณ์กระทบ ทำหน้าที่เสร็จแล้วก็ดับไป แต่แล้วก็เกิดขึ้นอีก เกิดดับสลับกันไปอย่างรวดเร็ว จนดเป็นจิตดวงเดียวอยู่ตลอดเวลาเปรียบเหมือนดวงไฟที่เราเห็นเป็นไฟดวงเดียวตลอดเวลา ความจริงสว่างแล้วดับติดต่อกันไปอย่างรวดเร็ววินาทีละ ๕๐ ครั้ง”

๓) หาสรีระไม่ได้ หมายความว่า จิตเป็นนามธรรมจึงไม่สามารถที่จะมองเห็นหรือกำหนดจับด้วยวัตถุเรื่องจับใด ๆ กำหนดลงไปไม่ได้ว่าจิตมีขนาดใหญ่หรือเล็กแค่ไหน มีสีอย่างไร หรือมีลักษณะอย่างไรสิ่งที่ทำให้รับรู้ได้ว่ามีจิตก็เนื่องมาจากมีความรู้สึกนึกคิด มีการรับรู้อารมณ์เท่านั้น

๔) มีถ้าเป็นที่อยู่อาศัย หมายความว่า จิตมีร่างกายซึ่งเปรียบเหมือนถ้าเป็นที่อยู่อาศัย เพราะร่างกายมีโพรงด้านใน มีทวารทั้ง ๙ คือ ช่องตา ๒ ช่องหู ๒ ช่องจมูก ๒ ปาก ๑ ทวารหนัก ๑

^{๑๙} คณะกรรมการกองตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^{๒๐} ปิ่น มุทุกันต์, ปาฐกถาเรื่องจิต, (กรุงเทพมหานคร: บารุณกุลกิจ, ๒๕๑๕), หน้า ๑๗.

ทวารเบา ๑ ซึ่งเปรียบเหมือนปากถ้า จิตอาศัยอยู่เฉพาะภายในร่างกายเท่านั้นไม่ได้อาศัยอยู่ในที่อื่น แม้จะมีคำอธิบายในข้อที่ ๑ และ ๒ ที่ว่าจิตเที่ยวไปในที่ไกลหรือจิตเที่ยวไปดวงเดียวกันไม่ได้หมายความว่า จิตจะออกจากร่างกายมนุษย์ไปทั้ง ๒ ข้อนั้นหมายเอาเพียงความคิดเท่านั้น สันติกโรภิกขุ^{๒๑} ได้ให้ความหมายและอธิบายลักษณะของจิต ดังนี้

๑) จิตคือสิ่งที่คิดเป็น คือในชีวิตมนุษย์มีการคิดตลอดเวลา มีการวางแผน มีการนึกคิดว่าจะทำอะไร ไม่ชอบอะไร จะได้สิ่งที่ชอบมาอย่างไร จะหลีกเลี่ยงหรือทำลายสิ่งที่ไม่ชอบอย่างไร คิดถึงอนาคตบ้าง คิดถึงอดีตบ้าง คิดสารพัดเรื่อง จิตเป็นสิ่งที่มีการคิดหรือคิดเป็น จิตส่วนนี้ภาษาอังกฤษเรียกว่า “mind”

๒) จิตเป็นสิ่งที่รู้สึกเป็น คือรู้สึกได้ ในชีวิตมนุษย์หรือชีวิตในทุกระดับจะมีคุณสมบัติที่รู้สึก เช่นรู้สึกสบาย รู้สึกไม่สบาย รู้สึกร้อน รู้สึกเย็น รู้สึกง่วงนอน รู้สึกตื่น จิตเป็นสิ่งที่รู้สึกได้อยู่ตลอดเวลา จิตส่วนนี้เรียกว่า “Consciousness” อีกทางหนึ่งก็มีสิ่งที่ถูกรู้สึก สิ่งที่ถูกรู้สึกที่ไม่ใช่จิต เรียกว่า “ร่างกาย”

๓) จิตเป็นสิ่งที่จำได้ คือ เมื่อเราพบอะไรในชีวิต จิตจะแยกแยะว่า “นี่คืออะไร นี่ชื่ออะไร”

การแยกแยะและเรียกชื่ออาศัยร่องรอยของสิ่งที่เคยพบมาก่อน คือความจำ โดยอาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จำลักษณะ จำภาพรวม และจำชื่อ หรือประเภทของสิ่งนั้นๆ จิตส่วนนี้เรียกว่า “Memory”

๔) จิตเป็นสิ่งที่มีความรู้สึก คือ นอกจากคิดหรือรู้สึกต่อสิ่งต่างๆ จิตมักจะมีปฏิกิริยาอีกแบบหนึ่งที่เรียกว่าอารมณ์ ซึ่งเป็นความรู้สึกที่สลับซับซ้อนกว่าจิตในข้อ ๒ เมื่อจิตชอบหรือไม่ชอบอะไร จิตจะคิด หากไม่สามารถคิดหาคำตอบได้ จะก่อให้เกิดอารมณ์ต่างๆ ตามมา เช่น กลัว โกรธ อิจฉา รัก หึงหวง ขี้เกียจ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มักจะวุ่นวายสับสน แต่มนุษย์ค่อนข้างจะชอบเล่นกับอารมณ์เหล่านี้ จิตส่วนนี้เรียกว่า “Heart”

๕) จิตเป็นสิ่งที่รู้เป็น คือ ในชีวิตมนุษย์มีการเรียนรู้ มนุษย์เกิดในโลกนี้มีความรู้น้อย ไม่เหมือนสัตว์อื่นๆ ที่มีความรู้ชนิดที่เรียกว่า “สัญชาตญาณ” ค่อนข้างมาก แม้มนุษย์มีความรู้แบบนี้บ้าง แต่มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ขณะที่ยังใช้สัญชาตญาณเหมือนเดิม มนุษย์สามารถสั่งสมความรู้เพิ่มขึ้นมาได้เรื่อยๆ และสิ่งที่สั่งสมความรู้ รับความรู้ เก็บความรู้ ใช้ความรู้ ก็คือ “จิต” นั่นเอง ความรู้เหล่านี้มีหลายประเภท หลายระดับ ตั้งแต่ความรู้ที่โง่เขลา เข้าใจผิด คิดผิด ไปจนถึงความรู้ที่ถูกต้อง ฉลาด มีประโยชน์ นำไปปฏิบัติในทางที่ดีที่งามก็มี จึงเกิดมีความรู้ระดับต่างๆ ความรู้ระดับผู้ใหญ่ ความรู้ระดับรางวัลโนเบลก็มี ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องของจิต ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Mind” หรือ “Intellect”

^{๒๑} ประเวศ วะสี, **ธรรมชาติของสรรพสิ่ง**, (กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๕๓), หน้า ๔๑

๖) จิตเป็นอิสระ คือ ตามธรรมชาติจิตเป็นอิสระ ไม่คับแคบ ไม่ตึงเครียด ไม่ยึดติด ไม่ถูกจำกัดโดยอะไร แต่มนุษย์ส่วนใหญ่พลัดพรากจากจิตธรรมชาติ ซึ่งในบางแห่งเรียกว่า “จิตเดิมแท้” คนมักคุ้นเคยกับจิตหรือชีวิตที่คับแคบ ตึงเครียด วิตกกังวล เสียใจ ดีใจ เบื่อหน่าย ตื่นเต้น โมโห อิจฉา ริษยา หึงหวง และในที่สุดก็เห็นแก่ตัว ซึ่งจะทำให้จิตไม่อิสระ การที่ชีวิตเราจะมีอิสระหรือไม่ขึ้นอยู่กับจิตนั่นเอง จิตส่วนนี้ในภาษาอังกฤษไม่มีคำเรียกที่ชัดเจน บางที่เรียกว่า “Spirit” นอกจากนี้ยังมีพุทธพจน์ที่กล่าวถึงลักษณะของจิตไว้ในหนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่มที่ ๓ ว่า^{๒๒} “การฝึกจิตที่ข่มยาก ที่เบา มักตกไปในอารมณ์ที่น่าไคร่ เป็นความดี(เพราะว่า) จิตที่ฝึกแล้วนำสุขมาให้” ได้อธิบายข้อความนี้ไว้ในหนังสือชื่อจิต มโน วิญญูญาณ ดังนี้^{๒๓}

๑) ลักษณะที่ข่มได้ยาก หมายถึง เมื่อจิตเกลือกกลัวยู่กับความชั่วหรืออารมณ์อันเป็นที่รักใคร่แล้ว การที่จะบีบบังคับให้จิตถอยห่างออกมาจากความชั่วหรืออารมณ์อันเป็นที่รักใคร่เป็นสิ่งที่กระทำไม่ได้โดยยากยิ่ง

๒) ลักษณะที่เบา หมายถึง จิตไม่มีตัวตนจึงเป็นสิ่งที่ไรน้ำหนัก มีลักษณะเกิดดับเร็วจึงกำหนด

ได้โดยยาก

๓) ลักษณะที่ตกไปในอารมณ์ที่น่าไคร่ หมายถึง จิตเป็นธรรมชาติไม่รู้ฐานะที่ตนควรได้หรือไม่ ควรได้ ย่อมแสหาอารมณ์ที่ตนปรารถนาอย่างเดียวลักษณะของจิตดังที่ได้กล่าวมาพอสรุปได้ว่า จิตมีลักษณะเป็นนามธรรม ห้ามได้ยาก ควบคุมได้ยาก เกิดดับครั้งละดวงแต่เกิดดับรวดเร็วมากสามารถไปสู่ที่ใดๆ แม้ห่างไกลด้วยความคิดที่พ้นจากข้อจำกัดด้านเวลา สถานที่ หรือระยะทางได้จำแนก

๒.๓.๑ ประเภทของจิต พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ, ๒๕๔๙, น. ๒๙ - ๓๒) ประเภทของจิตตามแนวพระอภิธรรมไว้เป็น ๖ ประการซึ่งสรุปได้ดังนี้

๒.๓.๑ ประเภทของจิต พระธรรมวิสุทธิกวี ได้จำแนกประเภทของจิตตามแนวพระอภิธรรมไว้เป็น ๖ ประการซึ่งสรุปได้ดังนี้

๑) ชาติเภทนัย ได้แก่ การแยกประเภทของจิตออกเป็นชาติสกุล โดยถือเอาตามการเกิดของจิตในธรรมทั้งหลาย แบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ กุศลชาติ จิตฝ่ายกุศล อกุศลชาติ จิตฝ่ายอกุศล วิบากชาติ จิตที่เป็นวิบาก และกิริยาชาติ จิตที่เป็นกิริยา

๒) ภูมิเภทนัย ได้แก่ การแยกประเภทของจิตโดยภูมิ เป็นการถือเอาการเกิดขึ้นของจิตในระดับต่างๆ แบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ กามาวจรภูมิ ระดับจิตที่ท่องเที่ยวไปในกามภพ เป็นจิตของคน

^{๒๒} คณะกรรมการกองตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓, อ้างแล้ว, หน้า ๕๗.

^{๒๓} บรรจบ บรรณรุจิ, จิต มโน วิญญูญาณ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๓๕), หน้า ๑๘๘.

ทั่วไปรูปาวจรภูมิ ระดับจิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปภพ เป็นจิตของผู้ที่ได้รูปฌาน อรูปาวจรภูมิ ระดับจิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูปภพเป็นจิตของผู้ที่ได้รูปฌาน และโลกุตตรภูมิ ระดับจิตของพระอริยเจ้าผู้พ้นแล้วจากภูมิ ๓ ระดับเบื้องต้น

๓) โสภณภพนี้ ได้แก่ การแยกจิตเป็นประเภทดีงามและไม่ดีงาม เป็นการถือเอาจิตที่มีลักษณะเป็นไปในส่วนดีและส่วนไม่ดี แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ โสภณจิต จิตที่ดีงามและอโสภณจิต จิตที่ไม่ดีงาม

๔) โลกภพนี้ ได้แก่ การแยกประเภทของจิตที่เป็นอยู่ในโลกทั้ง ๓ และที่พ้นจากโลก แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ โลภียจิต คือ จิตที่เป็นไปในโลกทั้ง ๓ ได้แก่กามโลก รูปโลกและอรูปโลก และโลกุตตรจิต คือ จิตที่พ้นจากความเป็นไปในโลกทั้ง ๓ หรือจิตที่เหนือโลก

๕) เหตุภพนี้ ได้แก่ การแยกประเภทของจิตที่ประกอบด้วยเหตุและไม่ประกอบด้วยเหตุ มี ๒ ประเภท คือ สเหตุกจิต จิตที่ประกอบด้วยเหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ และอเหตุกจิต จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

๖) เวทนาภพนี้ ได้แก่ การแยกจิตออกโดยการเสวยอารมณ์มี ๕ ประเภท คือ สุขเวทนา การเสวยความสุขทางกาย ทุกขเวทนา การเสวยความทุกข์ทางกาย โสมนัสสเวทนา การเสวยความสุขทางใจ โทมนัสสเวทนา การเสวยความทุกข์ทางใจ อุเบกขาเวทนา การเสวยอารมณ์ที่เป็นกลางๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ จิตแม้จะแยกออกเป็นหลายประเภทดังที่กล่าวมาแล้วนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาและจะได้รับรู้ว่าจิตของตนอยู่ในสภาพใด หากอยู่ในฝ่ายอกุศลก็จะรู้ว่าจะต้องชำระจิตให้สะอาดหมดจด หรือหากรู้ว่าอยู่ในฝ่ายกุศลก็จะได้พอกพูนพัฒนาให้เจริญยิ่งขึ้นไป แต่เมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้ว จิตมีเพียง ๑ เดียว คือ เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์

๒.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น

สำหรับแนวคิดด้านจริยศาสตร์ในทัศนะพุทธปรัชญาเห็นว่าชีวิตที่ดีคือชีวิตที่ปราศจากสิ่งพินณาการหรือชีวิตที่ดีคือการพ้นทุกข์นั่นเองซึ่งการพ้นทุกข์เป็นเป้าหมายสูงสุดตามทัศนะพุทธปรัชญา พุทธปรัชญามีท่าทีต่อความทุกข์ด้านจริยศาสตร์คือให้มนุษย์ลงมือปฏิบัติกระทำด้วยตนเอง พ้นจากความทุกข์สิ่งพินณาการด้วยตนเองไม่ต้องดลบันดาลขอพรจากพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ พุทธปรัชญาเป็นกัมมวาทะ กิริยวาทะดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “กมฺมุนา วสโล โหติ กมฺมุนา โหติ พุราหมณฺ คนฺไมชํตํทราหมเพราชาติกํเนติ แต่จะเป็นคนต่ำทราม ก็เพราะกรรม คือ การกระทำ คนมิใช่จะเป็นพราหมณ์ เพราะชาติกำเนิด แต่เป็นพราหมณ์ คือผู้บริสุทธิ์ เป็นคนดีคนประเสริฐ ก็เพราะกรรมคือการกระทำ” (ทางกาย วาจา และความคิด) กัมมวาทะ กิริยวาทะ คือกล่าวว่าการกระทำและความเพียรว่าเป็นเบื้องต้นแห่งความสำเร็จผลทั้งปวง ไม่ประสงคฺให้ใครได้ดีหรือประสบความสำเร็จลอย ๆ หรือด้วยการอ่อนน้อม แต่ให้สำเร็จด้วยการกระทำเอง พุทธปรัชญาจึงได้รับยกย่องจากนักปราชญ์ชาวต่างประเทศบางคนว่าเป็น A Self-do-it Religion คือแนวคิด คำสอนที่ต้องทำเองทั้งสิ้น

ชีวิตที่ดีในทางพุทธปรัชญาควรเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ และควรมีการพัฒนาเพื่อทำให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้นไปจนกว่าจะถึงจุดมุ่งหมายแห่งความเป็นอิสระ คืออิสรภาพหรือภาวะ ไร้ปัญหา ไร้ทุกข์ ประกอบด้วยความเต็มอ้อมไม่มีความพร่อง ไม่มีความขาดแคลน เป็นชีวิตที่มีความเต็มในตัว ของมันเอง การมีชีวิตที่ดีโดยปราศจากความทุกข์ เป็นสิ่งที่มนุษย์พึงปรารถนา เพราะมนุษย์ทนสภาพ ที่เป็นทุกข์ได้ยากไม่มีมนุษย์คนใดชอบความทุกข์

ดังนั้นการพัฒนาร่างกายและจิตใจ เพื่อให้ถึงความพ้นทุกข์ความเป็นอิสระจึงเป็น สิ่งจำเป็นที่มนุษย์จะต้องลงมือกระทำในทางพุทธปรัชญาการที่จะมีชีวิตที่ดีและมีการพัฒนาจะต้อง อาศัยเครื่องมืออีกคือมรรค ๘ ซึ่งเป็นวิธีหรือหนทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ที่ถูกต้องตาม ทรรศนะพุทธปรัชญา ซึ่งประกอบไปด้วยมรรค คือ หนทางสู่ความดับทุกข์ เป็นหนึ่งในอริยสัจ ๔ เรียกอีกอย่างว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือการลงมือปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ ประกอบด้วย องค์ประกอบ ๘ ประการในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นทาง สายกลาง คือเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น

๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นที่ถูกต้อง หมายถึง ความรู้ในอริยสัจ ๔

๒. สัมมาสังกัปปะ ความคิดที่ถูกต้อง หมายถึง ความคิดในการออกจากกาม ความไม่ พยาบาท และการไม่เบียดเบียน

๓. สัมมาวาจา วาจาที่ถูกต้อง หมายถึง การเว้นจากการพูดเท็จ หยาบคาย ส่อเสียด และ เพื่อเจ้อ

๔. สัมมากัมมันตะ การปฏิบัติที่ถูกต้อง หมายถึง เจตนาละเว้นจากการฆ่า โจรกรรม และ การประพฤติดิในกาม

๕. สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง หมายถึง การเว้นจากมิจฉาชีพ ประกอบ สัมมาชีพ

๖. สัมมาวายามะ ความเพียรที่ถูกต้อง หมายถึง ความพยายามป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิด ละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ทำกุศลที่ยังไม่เกิด และดำรงรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

๗. สัมมาสติ การมีสติที่ถูกต้อง หมายถึง สติปัฏฐาน ๔

๘. สัมมาสมาธิ การมีสมาธิที่ถูกต้อง หมายถึง การบรรลุฌาน ๔

จะเห็นว่ามรรคเป็นวิธีที่ถูกต้องดีงาม เป็นการทำให้เกิดการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องหรือ เป็นเครื่องมือฝึกฝนให้เข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามนั่นเองใน มรรค ๘ นี้จะสามารถสงเคราะห์ได้ใน หลักของศีลสมาธิและปัญญาซึ่งหลักศีลได้แก่สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ หลักสมาธิ ได้แก่สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ หลักปัญญาได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ หลักทั้ง ๓ คือศีลสมาธิและปัญญานี้ สามารถเป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิตที่ดีตามหลักพุทธปรัชญาได้กับบุคคล ที่เป็นนักบวชและผู้ครองเรือน

๒.๔ สาเหตุแห่งความทุกข์และการติดข้องในสังสารวัฏของมนุษย์

พุทธปรัชญาเถรวาทมีทรรศนะว่า ทุกข์และสุขของมนุษย์ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาลอย ๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น แท้จริงแล้วทุกข์และสุขของมนุษย์มีเหตุปัจจัย ผู้วิจัยตั้งหัวข้อวิจัยนี้ขึ้นมาจากคำถามที่ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทพูดถึงเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุขของมนุษย์ไว้อย่างไรบ้าง ? ในการศึกษาเรื่องนี้ ก่อนอื่นเรามาทำความเข้าใจกับคำว่า “เหตุปัจจัย” ก่อน

ก. ความหมายและขอบข่ายของคำว่า เหตุปัจจัย

คำว่า “เหตุปัจจัย” แปลว่า สภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นเหตุหรือ รากเหง้าแห่งสภาวะธรรมทั้งหลาย คำว่า “เหตุ” ในคำว่า “เหตุปัจจัย” นี้ ท่านหมายถึง เหตุพิเศษ หรือเหตุเฉพาะกิจที่ทำหน้าที่เป็นรากเหง้าแห่งสภาวะธรรมอื่น ๆ ส่วนคำว่า “ปัจจัย” หมายถึง เหตุทั่วไปหรือเหตุสามัญ เมื่อนำทั้งสองคำมารวมกัน เป็น “เหตุปัจจัย” มีความหมายเฉพาะว่า ปัจจัยที่เป็นเหตุได้แก่ ปัจจัยที่เกื้อหนุนหรืออุดหนุนกันด้วยการเป็นเหตุหรือรากเหง้าของสภาวะธรรมอื่น ๆ

ข. เหตุปัจจัยแห่งทุกข์

(๑) เหตุปัจจัยแห่งความทุกข์ของมนุษย์

ในพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ ๓๕ คัมภีร์วิภังค์ ได้แสดงเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ของมนุษย์ไว้ในส่วนที่ว่าด้วย “สังขวิภังค์” ๑๘๔ หัวข้อว่า “สมุทัยสัง” ความว่า สภาวะธรรมโดยตรงที่ทำให้เกิดความทุกข์นั้นได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ซึ่งมีที่อยู่ที่ตั้งอยู่ (ฐาน) ๖๐ ฐานะ แบ่งได้เป็น ๑๐ กลุ่ม ๆ ละ ๖ ฐานะ ดังนี้

๑. อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๒. วิญญูณ ๖ คือ จักขุวิญญูณ โสตวิญญูณ ฆานวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ กายวิญญูณ และมโนวิญญูณ

๓. อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ

๔. ผัสสะ คือ การกระทบกันระหว่างอายตนะภายในและอายตนะภายนอก(สัมผัส) คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส

๕. เวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส

๖. สัญญา คือ ความหมายรู้ในรูป(รูปสัญญา)ในเสียง(สัททสัญญา) ในกลิ่น(คันธสัญญา) ในรส(รสสัญญา) ในการถูกต้องสัมผัส(โผฏฐัพพสัญญา) และในธรรมารมณ(ัมมสัญญา)

๗. เจตนา คือ ความคิดอ่าน หรือ ความจงใจในรูป(รูปสัญญาเจตนา) เสียง(สัททสัญญาเจตนา) กลิ่น(คันธสัญญาเจตนา) รส(รสสัญญาเจตนา) โผฏฐัพพะ(โผฏฐัพพสัญญาเจตนา) และธรรมารมณ(ัมมสัญญาเจตนา)

๘. ตัณหา คือ ความติดใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ(ัมมตัณหา)

๙. วิตก คือ ความตริก หรือการหมกมุ่นครุ่นคิดถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์(ธัมมวิตก)

๑๐. วิจาร คือ ความตรอง ถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ (ธัมมวิจาร)

ทั้ง ๖๐ ฐานะนี้ ท่านจัดเป็นฝ่ายปิยรูป (รูปอันพึงพอใจ) และเป็นฝ่ายสาตรูป (รูปอันน่ายินดี) ท่านแสดงไว้ชัดเจนว่า ทั้งปิยรูป และสาตรูป คือที่เกิดที่ตั้งอยู่ของตัณหา ๑๘๕

อีกนัยหนึ่ง สาเหตุแห่งทุกข์ได้แก่ ๑๘๖ ตัณหา, กิเลส ๑๐ ชนิด ๑๘๗ ซึ่งมีตัณหารวมอยู่ด้วย, อกุศลจิตและอกุศลเจตสิกซึ่งมีกิเลส ๑๐ ชนิดรวมอยู่ด้วย, อกุศลกรรมและโลกียกุศลเหตุ ๓ คือ อโลภะ อโทสะและอโมหะ, จิตและเจตสิกฝ่ายอกุศลและฝ่ายโลกียกุศลทั้งหมด

กล่าวโดยสรุป ตัณหา ๓ ที่เกิดในอายตนะภายใน, ในอายตนะภายนอก, ในวิญญาณ, ในผัสสะ, ในเวทนา, ในสัญญา, ในเจตนา, ในตัณหา, ในวิตก, ในวิจาร คือเหตุปัจจัยแห่งความทุกข์ของมนุษย์ และ กิเลส ๑๐ ชนิด ซึ่งมีตัณหา ๓ รวมอยู่ด้วย , อกุศลกรรม และโลกียกุศลเหตุ ๓ อโลภะ อโทสะและอโมหะ, ๑๘๘ อกุศลจิตและอกุศลเจตสิกซึ่งมีกิเลส ๑๐ รวมอยู่ด้วย , จิตและเจตสิกฝ่ายอกุศลและฝ่ายโลกียกุศลทั้งหมด คือสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ เราอาจเรียกสั้น ๆ ว่า สาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ คือ “สิ่งชั่วในดวงใจ” (อกุศลเจตสิกทั้งหมด) และความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ในชั้น ๕ อันมีอายตนะภายใน-ภายนอกเป็นองค์ประกอบ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผัสสะ เวทนา สัญญา ตัณหา เจตนา วิตก และวิจารณ์เอง และกระบวนการเกิดทุกข์ก็เป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาทที่ว่า “เพราะสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี”

๒.๕ เป้าหมายของมนุษย์

ในพระพุทธศาสนา นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ไม่มีเป้าหมายอะไรที่ยิ่งไปกว่านี้ เป็นที่สุดเป็นที่สรุปลงแห่งการประพฤติปฏิบัติทั้งหมด พรหมจรรย์คือการประพฤติอันประเสริฐนั้น ก็มีพระนิพพานนี้เป็นเป้าหมาย เช่นที่ตรัสว่า “ราธะ ด้วยว่าพรหมจรรย์ ที่ประพฤติกันอยู่นี้แลย่อมหยั่งลงสู่นิพพาน มินิพพานเป็นจุดสุดท้าย” ในที่อื่นก็ตรัสว่า “พรหมจรรย์ที่บุคคลอยู่จบแล้ว มินิพพานเป็นที่หยั่งลง มินิพพานเป็นเบื้องหน้า มินิพพานเป็นที่สุด”

พระบัญญัติทั้งหมดในนามของพระวินัยหรือศีลทั้งสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่พระพุทธเจ้าบัญญัติ ก็เพื่อป้องกันมิให้ขัดขวางต่อพระนิพพานหรือออกนอกกระแสแห่งพระนิพพานมากนัก ความจริงทั้งหมดในนามของธรรมที่พระองค์แสดง ก็เป็นไปเพื่อนิพพิทา ความเบื่อหน่าย วิราคะ ความคลายกำหนัด วิมุตติ ความหลุดพ้น วิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นในวิมุตติ คือเพื่อดำเนินไปสู่พระนิพพาน

นิพพานอันหมายถึงวิมุตติคือความหลุดพ้นอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ในบางแห่งท่านกล่าวไว้ในฐานะเป็นแก่นแท้ของพรหมจรรย์หรือพระศาสนา กล่าวคือในมหาสาริปมสูตร และจุฬสาริปมสูตร อันเป็นสูตรว่าด้วยอุปมาพรหมจรรย์กับแก่นไม้ ท่านกล่าวไว้ว่า วิมุตติ คือ ความหลุดพ้นเป็นแก่นของพรหมจรรย์ บุคคลผู้เข้ามาบวชมุ่งหวังแก่นต้องรู้จักและคว้าเอาแก่นของพระศาสนาให้ถูกเหมือนผู้เข้าไปป่าต้องการแก่นไม้ต้องรู้จักและถือเอาแก่นไม้จริงๆ ในพระสูตรดังกล่าวท่าน

เปรียบเทียบพรหมจรรย์นี้กับต้นไม้ว่า ผู้เข้ามาบวชที่ยินดีในลาภสักการะและการสรรเสริญ เท่ากับไปคว้าเอากิ่งและใบของต้นไม้ หากยินดีแค่รักชาติให้บริบูรณ์ เท่ากับไปคว้าเอาสะเก็ดไม้ หากพอใจเพียงแค่การได้ปฏิบัติและติดสุขในสมาธิเท่ากับไปคว้าเอาเปลือกไม้ หากประมาทอยู่เพียงแค่ญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นหรือปัญญาในระดับหนึ่ง ซึ่งยังไม่ถึงที่สุด เท่ากับไปคว้าเอากระพี้ หากแต่ผู้ใดเพียรพยายามจนถึงที่สุด เข้าถึงวิมุตติคือความหลุดพ้นสันนิเลสาสวะทั้งปวงเสียได้ ผู้นั้นถือว่าได้แก่นของไม้ที่แท้จริง

นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตเพราะเหตุผลดังต่อไปนี้

๑. นิพพานเป็นที่สุดแห่งทุกข์

ความจริงข้อสำคัญข้อหนึ่ง คือ ชีวิตเป็นความทุกข์ การได้ชีวิตมาที่เริ่มต้นจากการเกิดก็เป็นความทุกข์ และเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์อีกมาก ตามพระบาลีในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่ว่า “ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราณาสังขใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ การเกิดเป็นความทุกข์เพราะจะต้องทำงานหนักบริหารเลี้ยงดูชีวิตนี้ตลอดชั่วอายุขัย ซึ่งเป็นภารกิจที่หนักหนา ความแก่เป็นทุกข์เพราะความคร่ำแก่ชราไปแห่งสังขารคือร่างกาย เป็นเหตุแห่งความเจ็บปวด แห่งความไม่สะดวกสบายในการดำเนินชีวิต ความเจ็บป่วยเป็นทุกข์เพราะสังขารร่างกายถูกเสียดแทงด้วยโรคเจ็บปวดไม่สบายกายไม่สบายใจขาดปกติภาพ ความตายเป็นทุกข์เพราะเป็นเหตุแห่งความกลัว กลัวความขาดไปสูญเสียไปแห่งชีวิต เป็นสิ่งที่ไม่ปราณาสังขอย่างใดแต่หลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ปราณาสังขใดไม่ได้สิ่งนั้น ก็เป็นทุกข์เพราะไม่เป็นไปตามความปราณา ขัดกับสิ่งที่ปราณา กล่าวโดยสรุป อุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในชีวิต คือขันธ์ ๕ นั้นแหละเป็นความทุกข์ ความทุกข์เหล่านี้ มีสาเหตุมาจากต้นหาคือความอยาก กล่าวคือ ความอยากได้อะไรก็มี ความอยากเป็น ความอยากในวิภพคืออยากไม่มีไม่เป็นอย่างนั้นสิ่งนี้ อยากขาดสูญพรากพ้นไปจากภาวะที่ตนเกลียดชังไม่ปราณา เมื่อมีต้นหาก็ทำให้มีอุปาทาน เมื่อมีอุปาทานยึดมั่นถือมั่น ถ้าไม่เป็นไปตามความอยากก็เป็นทุกข์ เป็นทุกข์เพราะยึดถือ ยึดถือเพราะความอยาก ทั้งหมดนี้มีพื้นฐานมาจากอวิชชาความไม่รู้จริง ความขาดปัญญาจริงทุกข์จึงเกิดอยู่ร่ำไป

ชีวิตเป็นทุกข์ ความทุกข์เป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่ปราณาเสมอมา และมนุษย์เราก็กพยายามที่จะหลีกเลี่ยงพยายามที่จะทำลายให้หมดไป ความหมดทุกข์หรือสิ้นทุกข์จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ปราณาอย่างยิ่ง トラบใดที่ยังมีความทุกข์ ยังไม่สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ トラบนั้นก็ยังถือว่าถึงที่สุดหรือบรรลุสิ่งสูงสุดที่พึงปราณา

พระนิพพานเป็นที่สุดแห่งทุกข์เป็นภาวะสิ้นทุกข์ บางทีท่านใช้ในความหมายว่า การดับทุกข์ เช่น ในข้อที่ว่าด้วยความจริงเกี่ยวกับความดับทุกข์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างไรเล่า ความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของตัณหา ความละไปของตัณหา ความสลัดคืนของตัณหา ความหลุดพ้นไปของตัณหา ความไม่มีอาลัยในตัณหา อันนี้เราเรียกว่า ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”

เมื่อตัณหาดับไม่เหลือ ทุกข์ก็ดับไม่เหลือ นิพพานจึงเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต เป็นภาวะสูงสุดที่มนุษย์มีปัญญาย่อมปราณา เพื่อบรรลุถึงความดับเสียได้ซึ่งความทุกข์ของชีวิตและ

เป็นอยู่อย่างสุข ผู้บรรลุนิพพานชื่อว่า เป็นผู้หมดทุกข์ถึงซึ่งบรมสุข เพราะนิพพานเป็นภาวะที่เป็นสุขอย่างยิ่ง เช่นที่ตรัสว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”

๒. นิพพานเป็นความดับไปแห่งภพชาติและวัฏสงสาร

ชีวิตของมนุษย์เกิดมาได้อย่างไร เป็นคำถามที่หาคำตอบได้ยาก พระพุทธศาสนาไม่สนใจที่จะตอบคำถามนี้ ยุติปัญหาเสียว่า มันไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ มันไกลตัวมากเกินไป เราควรจะสนใจกับชีวิตที่ได้มาแล้วมากกว่า และหากจะถือว่าเป็นคำตอบ พระพุทธศาสนากล่าวว่า เป็นเรื่องของธรรมชาติ

ชีวิตของมนุษย์จะเกิดมาอย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดมาแล้วพระพุทธศาสนาบอกว่า มันตกอยู่ภายใต้กระบวนการของธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุปัจจัย มีความเปลี่ยนแปลง มีเกิด มีตาย มีภพ มีชาติ หาเบื้องต้นและที่สุดมิได้ トラบใดที่ยังมีกิเลสคืออวิชชาและตัณหาอยู่ トラบนั้นก็ต้องท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นที่งำกัน มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ”

ชีวิตในสังสารวัฏนี้จึงวนเวียนถ้อยโณกันของภาวะของชีวิต ตั้งแต่ภพภูมิที่ต่ำคืออบายภูมิ ได้แก่ นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย ระดับกลางคือมนุษยโลกจนถึงระดับสูงคือเทวโลกและพรหมโลก ความถ้อยโณกันแห่งภาวะของชีวิตในสังสารนี้ บัณฑิตท่านถือเอาความตามหลักพระพุทธศาสนา ได้กล่าวเป็นเชิงยืนยันไว้ว่า ทุกชีวิตเคยเปลี่ยนถ้อยและเป็นอย่างไรรักกันมากมาย “บุคคลผู้ไม่เคยเป็น (ปิตามารดา บุตร) ภรรยาสามีกัน ในวัฏสงสารอันหาเบื้องต้นและที่สุดไม่ได้ นี้ ย่อมไม่มี”

พุทธศาสนิกชนกล่าวว่า “ชีวิตนี้คือการเดินทาง”.....การเดินทางนี้แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ การเดินทางที่เป็นวงกลมอยู่ในโลก และการเดินทางที่ไม่เดินเป็นวงกลมคือเดินออกไปนอกโลก...การเดินทางที่เป็นวงกลมอยู่ในโลกนี้ เป็นการเดินทางอยู่ในวัฏสงสารคือวงกลมแห่งการวนเวียนของการเดินทางของชีวิต แม้จะไปเกิดในเทวโลก พรหมโลก ก็ยังเป็นการเดินวนอยู่ในโลก นั่นคือยังวนเวียนอยู่ยังต้องเจอทุกข์อีกไม่ถึงที่สุด

พระพุทธศาสนาสนใจว่า ทำอย่างไรจึงจะพ้นไปจากการเวียนว่ายในวัฏสงสารนี้ เพราะการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอย่างนี้เป็นความทุกข์ เช่นที่ตรัสว่า “ความเกิดบ่อๆ เป็นความทุกข์” ทุกข์เพราะจะต้องมีการเกิดต้องบริหารชั้น ๕ และต้องประสบกับความทุกข์อันเกิดจากความแก่ความเจ็บป่วย การประสบสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา การพลัดพรากจากสิ่งที่ปรารถนา และการไม่ได้ตามที่ปรารถนา การพ้นไปจากวัฏสงสารเสียได้จึงเป็นความดี

นิพพานเป็นการดับไปแห่งภพชาติและวัฏสงสาร ความหมายในแง่นี้ หมายถึงความดับภพดับชาติและดับวัฏสงสารในความหมายแห่งวงจรปัจจัยสมุปบาท ทั้งแบบปัจจุบันขณะแห่งวงจรของความคิดหนึ่งในชาตินี้ด้วย และแบบข้ามภพข้ามชาติในความหมายแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารด้วย อันที่จริงแล้วความดับในแบบหลังเป็นสิ่งที่เนื่องมาจากแบบแรก นั่นคือหากดับความเป็นภพเป็นชาติในวงจรแห่งความคิดในปัจจุบันได้ ก็เป็นอันดับภพดับชาติดับวัฏสงสารในแบบข้ามภพข้ามชาติได้ไปโดยปริยาย

ความหมายแบบปัจจุบันขณะแห่งวงจรความคิดนี้ เป็นกระบวนการปัจจัยสมุปบาทสายดับ คือดับตัณหาคือดับความอยากอันเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งอวิชชาเสีย ขบวนการตัวอื่นก็จะดับตามไปด้วย เช่น ในทุกขนิโรธสูตร เป็นต้น ว่าด้วยวงจรแห่งการเกิดขึ้นและการดับแห่งทุกข์อันเกิดขึ้นจากตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส ใจนึกคิดอารมณ์ เฉพาะขบวนการดับเมื่อตาเห็นรูป เป็น

ตัน ซึ่งแสดงว่า ตากับรูปเกิดการกระทบกัน(จักขุผัสสะ) และเกิดเป็นการรับรู้ทางตา(จักขุวิญญาณ) เกิดเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา แต่เพราะตัณหาดับไม่เหลือ อุปาทานก็ดับ และส่งผลให้ภพชาติขรามรณะโสภปริเทวทุกขโทมนัส และอุปายาสดับตามลำดับด้วย เมื่อดับขบวนการแห่งทุกข์ได้เช่นนี้ ท่านก็เรียกว่า บรรลุธรรมเข้าถึงนิพพาน อีกตัวอย่างหนึ่งที่ท่านกล่าวว่า นิพพานคือการดับภพเสีย คือ พระอานนท์สนทนารธรรมกับพระสารีบุตรในเรื่องการเข้าสู่สมาธิ โดยเนื้อหาว่า การเข้าสู่สมาธิโดยไม่ปรุงแต่งหรือไม่ถือเอาอะไรเป็นอารมณ์ แต่มีสัญญาอยู่ เพียงแต่ว่าสัญญามีความเกิดดับๆ อยู่ตลอดเวลา ในตอนท้ายท่านสารีบุตรจึงกล่าวว่า เมื่อท่านเข้าสู่สมาธิในลักษณะอย่างนี้ สัญญาหนึ่งเกิดขึ้นแก่ท่านว่า “การดับภพเป็นนิพพาน” ความหมายก็คือเมื่อดับการปรุงแต่ง ดับความหมายมั่นเอา ภพหรือความเป็นก็ไม่เกิด เมื่อเป็นเช่นนี้ก็คือเข้าถึงนิพพาน

ในความหมายแบบข้ามภพข้ามชาติ ถือเอาความหมายตามลักษณะผู้บรรลุนิพพานที่ท่านเรียกว่า เป็นผู้ข้ามโอฆะเสียได้ ซึ่งหมายถึงโอฆะคือสงสารในบรรดาโอฆะ ๔ คือ กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏฐิโฆชะ และอวิชโฆชะ ผู้ปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์หลุดพ้นแล้วนั้น ถือว่าเป็นผู้มีชาติสิ้นแล้ว ท่านพุทธทาสเรียกการบรรลุนิพพานว่า เป็นวิวิญญะ คือไม่วนเป็นวงกลมเป็นการเดินออกจากโลก เหนือโลก ไม่เป็นวัฏสงสาร

ความดับแห่งชาติก็ชื่อว่า ดับภพและวัฏสงสาร เพราะเมื่อไม่มีชาติคือการเกิด ก็ไม่มีการตาย ไม่มีการท่องเที่ยวไปในวัฏสงสาร ถึงความระงับดับสนิทแห่งสังขาร นิพพานจึงเป็นการดับภพดับชาติดับการเวียนว่ายตายเกิดเสียได้ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดเป็นที่สิ้นสุดแห่งการเดินทางของชีวิต ดังนั้น นิพพานจึงเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

นิพพานเป็นความดับไม่เหลือแห่งกิเลส

ความสิ้นไปแห่งทุกข์ก็ดี ความดับไปแห่งภพ ชาติและวัฏสงสารก็ดี เป็นสิ่งที่เนื่องมาจากความดับสนิทแห่งกิเลส ชีวิตมนุษย์ที่มีความทุกข์มีภพมีชาติ และท่องเที่ยวไปในสงสารก็เพราะยังมีกิเลสเป็นสาเหตุอยู่ หากกิเลสดับสิ่งเหล่านั้นก็ดับตามไปด้วย กิเลสเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมองของชีวิต กล่าวกันว่า โดยสภาวะพื้นฐานของชีวิตส่วนที่เป็นจิตนั้น จิตเดิมแท้เป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ แต่ที่เศร้าหมองกลายสภาพไปเพราะกิเลสที่เข้ามาแปดเปื้อนภายหลัง “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่องแต่ว่าจิตนั้นแล เศร้าหมองด้วยอุปกิเลสที่จรมมา” เมื่อจิตมีความเศร้าหมอง ชีวิตก็เ็นไปตามจิตที่เศร้าหมองบงการ ทำถูกบ้างผิดบ้างตามแต่ความหนาบางมาน้อยของกิเลส ในแง่นี้กิเลสจึงถือเป็นสาเหตุแห่งปัญหาทั้งปวง ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “ปัญหาต่างๆ ในโลกมันเกิดขึ้นมาจากสิ่งๆ เดียวคือกิเลส” เมื่อคนมีกิเลสก็สามารถทำความเลวร้ายได้ทุกชนิด สร้างปัญหาต่างๆ มากมายขึ้นในโลก ความโหดร้าย การเบียดเบียน การประหัตประหารทำสงครามกันก็ดี ความอยากได้ปล้นจี้แย่งชิงทรัพย์สิน วัตถุสิ่งของกันก็ดี ความเลวร้ายชนิดอื่นๆ ก็ดี ล้วนเกิดขึ้นในนามของกิเลสทั้งนั้น

กิเลสคือความเศร้าหมองนี้มีชื่อเรียกมากมาย มีความหยาบความละเอียดต่างกัน หากว่าถึงต้นตอแห่งกิเลสทั้งปวง ในทางพุทธศาสนาถือว่ากิเลสเกิดจากอวิชชาคือความไม่รู้ ความโง่หรือความขาดปัญญาเครื่องรู้แจ้ง ความไม่รู้เป็นเหตุแห่งการปฏิบัติผิดๆ ต่อสิ่งทั้งปวง การปฏิบัติผิดเหล่านั้นเรียกว่า กิเลส มีชื่อเรียกต่างๆ กัน และกลายมาเป็นอาสวะเป็นมวลรวมแห่งความเศร้าหมองเป็นอาหารหรือเป็นสาเหตุแห่งอวิชชาหรือพอกพูนอวิชชาให้หนาแน่นยิ่งขึ้น โดยตัวมันเองแล้วอวิชชา

ก็ถือเป็นกิเลสและถือว่าเป็นกิเลสตัวสำคัญด้วย เพราะก่อให้เกิดการปฏิบัติผิดหรือกิเลสตัวอื่นๆ อีกมากมาย เป็นกระบวนการที่เรียกเป็นหลักว่า อทิปปัจจยตาบ้าง ปฏิจจนูปาทาบ้าง

กิเลสทั้งหมดทั้งปวง เมื่อเกิดแล้ว ก็เป็นไปเพื่อความทุกข์ก่อให้เกิดความทุกข์ มีความทุกข์เป็นผลปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นความทุกข์ที่เกิดเพราะผลของกิเลสตัวนั้นๆ โดยตรง เช่น ความโลภ ความโกรธ ความอยาก ความยึดมั่น เป็นต้น หรือความทุกข์ที่เกิดขึ้นในนามของการมีภพมีชาติมีราชมรรณะโสกะปริเทวะ อันเป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะกิเลสเป็นเหตุให้ท่องเที่ยวอยู่ในสังสาร

เมื่อกิเลสเป็นความเศร้าหมองของชีวิต เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นเหตุแห่งการวนเวียนอยู่ในวัฏสงสาร โจทย์ใหญ่ของมนุษย์เราจึงอยู่ที่ว่า “ทำอย่างไรจะทำลายกิเลสให้หมดไปได้ จะต้องนำพาชีวิตดำเนินไปถึงจุดไหนจึงจะเรียกว่า ดับกิเลสเสียได้”

เมื่อตั้งโจทย์ชีวิตอย่างนี้ นิพพานจึงดำรงอยู่ในฐานะเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต เพราะนิพพานคือความดับไม่เหลือแห่งกิเลส นิพพานในความหมายของความดับไม่เหลือแห่งกิเลสนี้ ศึกษาได้จากภาวะของพระอรหันต์ผู้บรรลุพระนิพพาน ซึ่งมีการกล่าวไว้หลายลักษณะว่า ชีนาสวะ เป็นผู้มีอาสวะ (คือกิเลสอันเป็นมวลรวมแห่งความเศร้าหมอง) สิ้นแล้ว ตณ्हักขะ เป็นผู้สิ้นตัณหาแล้ว รากักขะ โทสักขะ โมหักขะ คือเป็นผู้สิ้นราคะโทสะโมหะ ปริกชีณภวสังโยชนะ เป็นผู้มีสังโยชน์เครื่องประกอบไว้ในภพสิ้นแล้ว อนุปาทานะ เป็นผู้ไม่มีอุปาทาน ปุญญบาปปหิณะ เป็นผู้ละบุญ และบาปได้แล้ว สัพพคันถปหิณะ เป็นผู้ละกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งปวงได้แล้ว อภิญจนะ เป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล

ลักษณะของพระอรหันต์เหล่านี้บ่งบอกให้รู้ว่า ท่านเข้าถึงภาวะบางอย่างซึ่งเป็นที่ตั้งอยู่ไม่ได้ของกิเลสที่เป็นที่ดับไปหมดไปสิ้นไปแห่งกิเลส เมื่อดับกิเลสได้เช่นนี้ ก็เป็นอันถือว่าเสร็จกิจแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะต้องปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นส่วนตัวอีกแล้ว และถือว่าเป็นผู้สิ้นสุดแห่งทุกข์ สิ้นชาติ ไม่มีชาติหน้า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ไม่ต้องเกิดไม่ต้องตาย ไม่ต้องท่องเที่ยวไปในวัฏสงสารอีก นิพพานเป็นความดับสนิทเช่นนี้ จึงถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

ด้วยนิพพานเป็นประโยชน์ที่สูงสุด ไม่มีประโยชน์อื่นไหนยิ่งกว่า เป็นความดับไม่เหลือแห่งกิเลส เป็นที่สุดแห่งทุกข์ และเป็นที่สุดภพชาติหมดวัฏสงสาร ผู้ถึงนิพพานถือว่าเป็นผู้กระทำซึ่งชีวิตให้หมดเชื้อแห่งกิเลส ไม่มีภพชาติอีกต่อไป เป็นผู้นำชีวิตเข้าถึงความดับสนิท เข้าถึงสิ่งสูงสุด ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีทัศนะว่า นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ชีวิตของคนเราที่เกิดมาในชาตินี้ ควรให้ได้สิ่งที่ดีที่สุด และนิพพานเป็นสิ่งที่ดีที่สุด ชีวิตจึงควรต้องให้ได้นิพพานอย่าให้เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และที่สำคัญคือพบพระพุทธศาสนาอันมีสิ่งสูงสุดมอบให้

๒.๖ สรุป

มนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ ได้แก่รูปเวทนาสัญญาสังขารและวิญญาณเมื่อประกอบด้วยชั้น ๕ ชีวิตมนุษย์จึงเกิดความทุกข์เกิดการดิ้นรนธรรมชาติของมนุษย์จะต้องดิ้นรนและเกิดความอยากที่เรียกว่าตัณหา ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาไม่เหมือนกับการอธิบายแนวคิดธรรมชาติของมนุษย์แบบกลุ่มเทวนิยมคือพุทธปรัชญาเชื่อว่าธรรมชาติของมนุษย์ที่แสดงออกเป็นไปในลักษณะต่าง ๆ เป็นสภาวะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแต่แนวคิดเทวนิยมเชื่อว่าธรรมชาติของมนุษย์เกิดจาก

ความประสงค์ของพระเจ้าเทวนิยมเห็นว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์และเป็นผู้สร้างลักษณะต่างๆให้เป็นไปพุทธปรัชญาจึงอธิบายธรรมชาติของมนุษย์โดยอิงกับกฎธรรมชาติการเกิดขึ้นของมนุษย์พุทธปรัชญาได้อธิบายไว้ในอัครคัมภีร์ ซึ่งอธิบายว่าในขณะที่เริ่มแรกไม่มีมนุษย์ขณะนั้นมีแต่อาภัสราพรหม ที่ลงมาบนผิวโลกต่อมาพรหม ได้เกิดความอยากคือตัณหา ร่างกายที่เป็นทิพย์ก็เริ่มหยาบ ลงเรื่อยๆสุดท้ายจากกายที่ละเอียดจึงเป็นกายหยาบ จึงเป็นมนุษย์และเกิดมีเพศชายเพศหญิงในลำดับต่อมาซึ่งการกำเนิดมนุษย์ในทัศนะของพุทธปรัชญาไม่ได้เกิดจากพระเจ้า พุทธปรัชญาอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งชั้น ๕ เมื่อจัดเป็นประเภทพุทธปรัชญาสามารถอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ในลักษณะกายภาพหรือมนุษย์ทางจิตสภาพมนุษย์ในลักษณะอายตนะมนุษย์ในลักษณะธาตุ ๔ ธาตุ ๖ การมองมนุษย์ทางกายภาพเป็นการมองว่าในส่วน ทางกายภาพที่ประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ การมองมนุษย์ในส่วนที่เป็นจิตภาพหมายถึงการมองว่าธรรมชาติของมนุษย์นั้นมีจิตสามารถคิดจดจำและรับรู้โดยผ่านอายตนะภายในและอายตนะภายนอกได้ ธรรมชาติของมนุษย์เกิดจากการมีชั้น ๕ เมื่อมีชั้น ๕ พุทธปรัชญาเห็นว่าชีวิตจะต้องตกอยู่ในทุกข์เพราะธรรมชาติของมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ ความทุกข์เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นจริงกับมนุษย์ซึ่งจะเห็นได้ว่าความทุกข์นั้นเกิดขึ้นทางกายเช่น ความลำบากที่เกิดจากการทำงานความเสื่อมของร่างกาย ความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากทางจิตเช่น ความยึดมั่นถือมั่นความไม่สมหวังความคับแค้นใจเป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนจะต้องเผชิญสภาวะเช่นนี้เราจะหลีกเลี่ยงไม่ได้เพราะเป็นกฎธรรมชาติที่แน่น สาเหตุแห่งความทุกข์และการติดข้องในสังสารวัฏของมนุษย์คือความอยากและการที่จะมีชีวิตที่ดีในทางพุทธปรัชญาคือการเข้านิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องมนุษย์ในปรัชญาasanghye

บทนี้ผู้วิจัยได้เริ่มศึกษาตั้งแต่ ๓.๑ กำเนิดและการวิวัฒนาการของมนุษย์ ๓.๒ องค์ประกอบของมนุษย์ ๓.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ๓.๔ สาเหตุแห่งความทุกข์และการตัดช่องในสังสารวัฏของมนุษย์ ๓.๕ เป้าหมายชีวิตของมนุษย์ ๓.๖ สรุป เพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดของมนุษย์ในปรัชญาasanghye ดังมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ กำเนิดและการวิวัฒนาการของมนุษย์

ในขณะที่จักรวาลยังไม่มี การสร้างขึ้น สิ่งแรกที่เป็น การสร้างของประภคติ คือ ร่างกายละเอียด (subtle body) จักรวาลขณะนั้นไม่มีขอบเขต ไม่มีความต้านทาน ไม่มีความสัมพันธ์ กับสภาพของความเป็นสัตว์ พระเจ้า และมนุษย์^๑ ทั้งหมดไม่มีการควบคุม เคลื่อนไหวโดยปราศจาก อุปสรรคสิ่งกีดขวาง เป็นสิ่งที่นิรันดร์ จนกระทั่งมีความรู้เกิดขึ้น คือการได้รู้ว่า ร่างกายนี้ประกอบด้วย มหัต อหังการ มนัส และตันมาตระ เป็นวิธีการที่เรียกว่า มหาทาติ (Mahadādi) เป็นธาตุละเอียดมี เคลื่อนย้าย มีแพร่กระจายไปทั้งสามโลก ไม่สามารถได้รับความเพละเลเลิน ปราศจากความพึงพอใจ ทุกอย่าง แต่วิธีการที่กายละเอียดจะสามารถสร้างความพึงพอใจ ความเพละเลเลินได้เพราะมีการ กระทำผ่านการจัดการของการเกิดร่างกายจากพ่อและแม่ ผ่านการสะสมอารมณ์และผลกรรม ต่างๆ การเกิดขึ้นเป็นกระบวนการเปลี่ยนลักษณะหรือเป็นการแสดงผลโดย ลิงคะ เป็นช่วงเวลาตั้งแต่ สภาวะการสลายตัวของ มหัต อหังการ และอื่นๆ ที่เป็นธาตุละเอียด รวมกันในประภคติ ที่ไม่มีการ กระทำ จนกระทั่งมีการสร้างขึ้นใหม่ ตัวประภคติเองไม่มีการอพยพ แต่ลิงคะที่สร้างขึ้นใหม่มีการ อพยพเคลื่อนย้ายอีกครั้งลิงคะ ที่เป็นอวัยวะทั้ง ๑๓ ประเภท คือ พุทธิ อหังการ ญาณนทรีย์ กรรเม นทรีย์ และมนัส มีการอพยพและเกิดขึ้นตามกระบวนการ sanghye ได้ให้ข้อเปรียบเทียบการเกิดขึ้น ของลิงคะว่าเหมือนรูปภาพที่ไม่สามารถตั้งขึ้นได้ถ้าปราศจากผนัง^๒ และเงาที่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ถ้า ปราศจากเสา หลีก หรือลักษณะอื่นๆ และตัวอย่างอื่นๆ เช่น น้ำไม่ปราศจากซึ่งความเย็น และความ เย็นไม่ปราศจากซึ่งน้ำ ไฟไม่ปราศจากซึ่งความร้อน ลมไม่ปราศจากซึ่งสัมผัส อากาศไม่ปราศจาก ซึ่งช่องว่างและการแผ่กระจาย ดินไม่ปราศจากซึ่งกลิ่น ดังนั้นโดยการยกตัวอย่าง ทำให้เกิดความเข้าใจ ว่าลิงคะไม่สามารถก่อตั้งขึ้นได้ โดยปราศจากธาตุละเอียด และร่างกายที่เป็นสิ่งเฉพาะเป็นการ

^๑ Horace Hayman Wilson, *The Sāṅkhya Kārikā by Īśvara Krishna*, Translated from the Sanskrit by Henry Thomas Colebrooke, ESQ, p. 173.

^๒ T.G. Mainkar, *The Sāṅkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa*, p. 111.

ประกอบขึ้นของธาตุหยาบ ๕ ประเภท ร่างกายที่ประกอบขึ้นจึงเป็นส่วนหนึ่งของลึงคะประกอบอยู่ด้วย และเมื่อมีการละทิ้งร่างกายนี้ไปหลังการตาย ลึงคะขาดการสนับสนุนด้วยธาตุหยาบ จะแผ่อยู่ในที่อื่น อยู่ในสภาวะของเครื่องมือทั้ง ๑๓ ในการสร้างสิ่งต่างๆ การจัดการของ ลึงคะ ในปรัชญาสาขายะไดให้ข้อสังเกตว่ามี ๓ ประเภท คือ ๑. ความเป็นไปได้ด้วยการกำเนิด ๒. ความเป็นไปตามธรรมชาติ และ ๓. การได้มาในภายหลังการกำเนิดที่เป็นการจัดการของความดี ความรู้ ความไม่ยึดมั่น และความมีอำนาจ ดังเช่นมนุษย์ ที่เกิดมาด้วยความดี ซึ่งเป็นผลมาจากการทำความดีของเขาในการเกิดครั้งก่อนนั้นเป็นการจัดการของการเกิด ในการจัดการตามธรรมชาตินั้นเขาเป็นลูกคนใดคนหนึ่งของพราหมณ์จากจำนวน ๕ คน นี่เป็นการจัดการตามธรรมชาติ และในการได้มาภายหลัง คือพ่อและแม่ มีความประพฤติแบบพราหมณ์อยู่แล้ว ลูกที่เกิดมาจึงดำเนินตามพวกเขา จึงเป็นสิ่งที่พวกเขาทำให้เกิดมีขึ้นกับตัวเอง ซึ่งเป็นการได้มาในภายหลังการจัดการเหล่านี้ คือความเป็นธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้เป็นการจัดการที่พบได้ในมนุษย์เหมือนเรา เช่น ครู ผู้ที่ครอบครองความรู้ในกรอบของร่างกาย เป็นผลมาจากความความดี ความไม่ยึดมั่น และความอำนาจที่ดี เป็นสิ่งที่ได้มา เหมือนร่างกายของครู คือ การผลิตจากประภคติ

เพราะฉะนั้นการจัดการในลักษณะนี้ที่ได้มา เป็นการได้มาจากการเคลื่อนย้ายกายละเอียด และการจัดการทั้ง ๔ คือ สาทวิกา และตามัส ในการจัดการนี้เป็นการจัดการจาก ๘ ลักษณะ คือ ความดีความรู้ ความไม่ยึดมั่น ความมีอำนาจ ความชั่วร้าย ความไม่รู้ การยึดมั่น และการไม่มีอำนาจ สิ่งเหล่านี้มีอยู่ใน เครื่องมือในการผลิต ๑๓ ประเภท คือ พุทธิ อหังการ เป็นต้น ผลของสิ่งต่างๆ เหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในตัวอ่อนที่อยู่ในครรภ์ ซึ่งเป็นการกล่าวถึงการเกิดของมนุษย์ ที่เป็นการรวมตัวกันของอสุจิกับไข่ คือ การสร้างตัวอ่อนและองค์ประกอบอื่นๆ เช่น ฟองอากาศ เนื้อ กล้ามเนื้อ เป็นต้นและสาเหตุของการเจริญเติบโตของร่างกาย ที่เป็นเงื่อนไขของวัยทารก วัยหนุ่มสาว และวัยชรา คือการผลิตที่เป็นผลของอาหาร^๓ และเครื่องดื่ม เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าเป็นคุณสมบัติของผล ร่างกายมีเครื่องมือของพวกเขา ที่เป็นสาเหตุของความผลิตเพลีนสนุกสนาน คือวัตถุที่เป็นอาหาร รูป เสียง กลิ่น รส และอื่นๆ ลึงคะเป็นกระบวนการของธาตุละเอียดต่างๆ เป็นร่างกายละเอียดที่มีดำรงอยู่ กายละเอียด มีมาแต่เดิมและมีการเคลื่อนย้าย เมื่อมีความรู้เกิดขึ้น กายละเอียดนี้มีอารมณ์สุข และทุกข์แต่ขาดโสมนัส การเข้าไปอยู่ในกายหยาบจึงจะได้รับความโสมนัสได้^๔ จึงแสวงหาความ โสมนัสและความผลิตเพลีน จึงทำให้เกิดกระบวนการวิวัฒนาการ กายละเอียดมีการเคลื่อนย้ายอพยพ (การเกิดใหม่) จากการสปริงจากพ่อและแม่ ที่เป็นการรวมตัวกันของกายหยาบ กล่าวคือ ร่างกายละเอียดเข้าร่วมตัวกับกายหยาบภายในครรภ์ โดยการผสมกันของของเหลวที่มีการพัฒนา คือ อสุจิ จากแหล่งที่เป็นองค์กำเนิดของพ่อกับ ไข่ของแม่ จากการอยู่ด้วยกันแบบสามีภรรยา หลังจากเพศหญิงมีระดู กายละเอียดที่อยู่ในครรภ์ถูกเลี้ยงผ่านการลำเลียงของสายสะดือ โดยอาหาร และเครื่องดื่มชนิดต่างๆ

^๓ Ibid., p.116.

^๔ ดูรายละเอียดใน Sinha, J.N., **A history of Indian Philosophy**, Vol. II, p. 86 –

ที่ถูกนำส่งไปโดยผู้เป็นแม่ ร่างกายที่มีการเจริญเติบโตขึ้น การรวมกันของกายละเอียดและธาตุหยาบ ด้วยเหตุเฉพาะ ๓ อย่าง^๕ กล่าวคือ

๑. เพศหญิงมีระดู

๒. มีการอยู่รวมกันแบบสามีภรรยา

๓. มีกายละเอียดเข้ามารวมกับกายหยาบธาตุละเอียดเหล่านั้น เกิดขึ้นมาจากพ่อและแม่ ที่เป็นธาตุหยาบ แล้วมีการสร้างขึ้นของหลัง ท้อง ขาอ่อน หน้าอก หัว และอื่นๆ ถูกห่อหุ้มในครรรค์ ๖ ปลอก ประกอบด้วยเลือด เนื้อ เอ็น อสุจิ กระดูกและไขกระดูก พร้อมทั้งมีการประกอบด้วย ๕ ธาตุหยาบ นั่นคืออากาศจัดเตรียมช่องว่างลมจัดเตรียมการพัฒนา ไฟจัดเตรียมอาหาร น้ำจัดเตรียมการการรวมตัวกัน และดินจัดเตรียมความคงทน ในลักษณะนี้เป็นการทำให้เกิดเป็นแขนและขา เมื่อครบกำหนด ร่างกายออกมาจากครรรค์ของมารดา^๖ เหตุเฉพาะ ๓ ประเภทเหล่านี้เป็นทั้งสิ่งที่ถาวร และเป็นสิ่งชั่วคราว ธาตุละเอียดกลุ่มหนึ่งเรียกว่า ต้นมาตระ คือ สิ่งที่ถาวร มีความมั่นคง ร่างกายรวมกันเกิดขึ้นถูกผลักดันโดยผลของการกระทำ (กรรม) ของการเกิดขึ้นในครั้งก่อน โดยการเคลื่อนย้ายไปอยู่สถานะของสัตว์ และวัตถุไม่เคลื่อนไหว ถ้าถูกผลักดันโดยการทำความดี จะมีการเคลื่อนย้ายไปยังเขตของ พระอินทร์ (Indra) และสถานที่อื่นๆ ในลักษณะนี้ร่างกายละเอียดจะมีการอพยพเคลื่อนย้าย จนกว่าจะได้มีความรู้ถึงการแบบแยก คือการปลดปล่อย ภายหลังการเกิดขึ้นของความรู้ ผู้รู้จะละทิ้งร่างกายถึงการปลดปล่อย ต้นมาตระที่เป็นธาตุละเอียดมีความถาวร แต่การเกิดขึ้นจากการรวมตัวของธาตุหยาบจากพ่อและแม่ เป็นสิ่งที่เสื่อมสลายได้ ธาตุหยาบที่เกิดจากพ่อและแม่ในโลกทั้งหลายนี้ เมื่อร่างกายละเอียดละทิ้งหลังการตาย ธาตุหยาบจะถูกทิ้งไว้เบื้องหลังและจะกลับไปผสมกับธาตุหยาบตามเดิม

๓.๒ องค์ประกอบของมนุษย์

ปรัชญาasanghye ได้สืบค้นสิ่งที่เป็นสากลซึ่งประกอบด้วยนานาภาวะ และพบว่าเกิดมาจากธาตุแท้ ที่เป็นความจริงสูงสุดมี ๒ อย่าง คือ ประภฤติ และ ปุรุชะ หรือธรรมชาติ กับจิตวิญญาณ เป็นสิ่งที่ป็นอันติมะเป็นมโนภาพพื้นฐานของปรัชญานี้ ทั้งสองอย่างนี้เป็นมูลการณ์ของสรรพสิ่ง เป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นมาจากอะไร มีอยู่เป็นอยู่ด้วยตัวเองไม่มีการทำลายและไม่สูญสลายไปไหนแต่สิ่งที่เกิดมาจากสองอย่างนี้มีการถูกทำลายและสูญสลาย ทศณะของปรัชญาasanghye ได้แตกต่างไปจากความคิดของปรัชญาอินเดียสำนักอื่น ๆ ซึ่งต่างก็มีความคิดว่า ปริมาณของธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม เป็นมูลการณ์ของสรรพสิ่ง แต่ปรัชญาasanghye มีแนวคิดที่ขัดแย้งในประเด็นนี้ว่า มนัส (Mind) พุทธิ (Intellect) และ อหังการ (Ego) เป็นผลผลิตที่ละเอียด ปริมาณของธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งเป็นของหยาบ ไม่สามารถเป็นมูลการณ์ของ มนัส พุทธิ และอหังการซึ่งมีความละเอียดประณีตได้จึงได้

^๕ ดูรายละเอียดใน T.G. Mainkar, *The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa*, p. 107.

^๖ Horace Hayman Wilson, *The Sāṃkhya Kārikā by Īśvara Krishna*, Translated from the Sanskrit by Henry Thomas Colebrooke, ESQ, p. 167.

กล่าวว่า ประกฤติเท่านั้นที่เป็นมูลการณะของสรรพสิ่งในโลกและจักรวาลได้ ปรัชญาasanghyeได้กล่าวว่า ประกฤติเป็นมูลการณะของสรรพสิ่งด้านวัตถุ ปुरुชะ เป็นมูลการณะทางด้านจิตวิญญาณ ซึ่งกระบวนการวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการคลี่คลายของสิ่งที่เป็นเหตุตามลำดับ

ประกฤติ (Prakṛti)

ประกฤติที่เป็นมูลการณะ หรือ เรียกว่า มูลประกฤติ (Mūlaprakṛti) เป็นเนื้อแท้ดั้งเดิมของสรรพสิ่งในโลกและจักรวาล จากสิ่งที่ละเอียดที่สุด ไปถึงสิ่งที่ หยาบที่สุด เช่น พุทธิ อหังการและมนัสเป็นต้น ประกฤติเป็นสิ่งที่ไม่เกิดมาจากอะไร มีอยู่เป็นอยู่ด้วยตัวเอง ไม่มีการทำลาย และไม่สูญสลายไปไหน แต่สิ่งที่เกิดจากการรวมตัวของ คุณะ ในประกฤติมีการทำลาย และสูญสลาย ประกฤติเป็นสสารอณูเดียวเชิงซ้อนเป็นเหตุของสรรพสิ่งในจักรวาล ยกเว้นวิญญาณ (ปुरुชะ) ประกฤติเป็นชื่อที่ตั้งให้กับหลักการ หรือองค์ภาวะที่เป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่งต่างๆ ด้านวัตถุ ซึ่งถือได้ว่าเป็นปฐมเหตุของเอกภพ และเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบายสรรพสิ่งในจักรวาล ทั้งที่เป็นฟิสิกส์ด้านวัตถุและพลังงานได้ โดยความหลากหลายของเอกภพเกิดขึ้นมาจากประกฤติ ดังนั้นปรัชญาasanghyeจึงมีชื่อว่าปริณามวาท หรือ ทฤษฎีว่าด้วยการเปลี่ยนแปลง แม้อวกาศและกาลก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของประกฤติฉะนั้นจึงไม่มีสิ่งใดที่แยกอยู่อย่างอิสระจากประกฤติ แสดงว่าระบบนี้ไม่เริ่มต้นด้วยการเอาวัตถุไปไว้ในอวกาศ และกาล จึงถือได้ว่าเป็นฟิสิกส์ดั้งเดิม และประกฤติยังสามารถอธิบายถึงสิ่งทั้งสองอย่างนี้ด้วยธรรมชาติของประกฤติอนุมาณจากธรรมชาติของสิ่งทั่วไป ที่พบในประสบการณ์ปัจจุบัน โดยอาศัยการอ้างเหตุผลขึ้นมาอธิบายประกอบ ประกฤติในฐานะที่เป็นเหตุทางวัตถุของสิ่งต่างๆ จึงประกอบอยู่ด้วยกับสิ่งต่างๆ ที่เป็นสสารพื้นฐานทั้งหลาย เพราะตามหลักขั้นมูลฐานของระบบนี้ ผลจะต้องมีสสารเหมือนกับเหตุที่มีอยู่เสมอองค์ประกอบของประกฤติมี ๓ อย่าง เรียกว่า คุณะ ทรรศนะ เกี่ยวกับเรื่องนี้มีความสำคัญมากในระบบนี้ ประเด็นที่สำคัญเกี่ยวกับคุณะทั้ง ๓ นี้คือไม่ได้เป็นคุณสมบัติของประกฤติ ความหมายค่อนข้างจะเป็นส่วนประกอบของประกฤติ แต่ไม่ควรเข้าใจว่าประกฤติสร้างขึ้นมาจากคุณะ เพราะประกฤติขึ้นอยู่กับคุณะ และคุณะก็ขึ้นอยู่กับประกฤติเช่นกัน ทั้งคุณะและประกฤติเป็นสิ่งที่ไม่มีเบื้องต้นเท่าๆ กัน องค์ประกอบทั้ง ๓ อย่างนี้ แม้จะมีลักษณะที่แตกต่างกัน แต่ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ หมายความว่าไม่ได้อยู่รวมกันแบบจักรกล แต่มีความเกี่ยวข้องกันเป็นเหมือนเชือกเส้นเดียวกัน ที่ผูกมัดอาตมมันไว้ เป็นตรีคุณัง (Triguṇam)^๗ กล่าวคือ คุณะทั้ง ๓ ไม่ได้รวมกันแต่มีความสัมพันธ์กัน มีลักษณะละเอียดประณีต ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสปกติทั่วไป แต่สามารถรับรู้ได้โดยการอนุมานจากผลที่เกิดขึ้นจากคุณะเอง

คุณะ (Guṇa)

คุณะ คือ ธาตุแท้ที่มีความละเอียดที่สุด^๘ เป็นองค์ประกอบอยู่ในประกฤติ คือ สัตวะ รชสและตมัส ทั้งสามชนิดนี้มีปฏิกิริยาภายในซึ่งกันและกัน คุณะในภาษาสันสกฤตมีความหมายสาม

^๗ T.G. Mainkar, *The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa*, p. 35.

^๘ Surendranath Dasgupta, M.A., Ph.D., *A History of Indian Philosophy*, Vol. I, (London: Cambridge University Press., 1922). p. 243.

อย่างคือ ๑. คุณภาพ (Quality) ๒. เชือก (Rope) และ ๓. ไม่ใช่ปฐมเหตุ (Not primary)^๙ ธาตุแท้เหล่านี้คือ สสารและไม่ใช่เพียงแค่คุณภาพเท่านั้น อาจหมายถึงลักษณะของความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันไม่ได้ได้อย่างแบ่งแยก ที่มีความหมายถึงคุณภาพ ก็คือการปรากฏขึ้นในลักษณะจำเพาะของธาตุละเอียด สิ่งต่างๆ ที่ปรากฏไม่ได้เป็นเจ้าของคุณภาพ แต่ทว่าคุณภาพเป็นเพียงความหมายที่เป็นลักษณะของปฏิกิริยาของสสาร วัตถุต่างๆ ดูเหมือนครอบครองคุณภาพที่หลากหลาย แต่สาขะยะถือว่าการร่วมกันของแต่ละหน่วยย่อยที่เป็นคุณภาพที่ละเอียดประณีต ความจริงแล้วไม่ใช่เป็นเพียงคุณภาพของวัตถุภายนอกเท่านั้น แต่เป็นคุณภาพที่เกี่ยวกับจิตที่ละเอียดด้วย คุณะ เป็นตัวแทนในการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของคุณภาพ สสารเหล่านี้อาจมีความหมายเหมือนเชือก เพราะผูกมัดจิตวิญญาณ ในสิ่งที่เป็นการคิดและสสาร และที่เรียกว่าไม่ใช่ปฐมเหตุ เพราะมีความสำคัญเป็นอันดับสองของประกฤติ เป็นสิ่งถาวร ไม่มีการทำลาย มีความผันแปรตัวเองอย่างต่อเนื่อง เปลี่ยนแปลงไม่หยุด มีความสัมพันธ์กันในสัดส่วนที่ต่างๆ กันของทั้ง ๓ คุณะ มีการอาศัยซึ่งกันและกัน นอกจากนี้วัตถุต่างๆ ของโลก เป็นกระบวนการเพื่อตอบสนองความเพละลลิน และเพื่อช่วยปุระะให้หลุดพ้น ทฤษฎีของสสารนั้น ไม่สามารถอธิบายถึงความเป็นอยู่ที่สำคัญได้ในที่นี้ อย่างไรก็ตามความหมายที่อธิบายชื่อของคุณะนั้น เป็นการอธิบายถึงสสารที่มีความละเอียด ไม่ใช่ทฤษฎีเรื่องคุณภาพ แต่คุณะเหล่านี้มีการผลิตสิ่งต่างๆ ไม่มีที่สิ้นสุด ในความสอดคล้องกันของทั้งสามลักษณะเป็นการอธิบายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงภายในสามประเภท ที่เรียกว่า สัตวะ คือเนื้อแท้ของสติปัญญารชัส คือเนื้อแท้ของพลังงาน ตมัส คือเนื้อแท้ของมวลสาร^{๑๐} คุณะทั้ง ๓ สามารถอธิบายถึงลักษณะได้ดังนี้

๒.๑ สัตวะ (Sattva) หมายถึง ความแท้จริงหรือความมีอยู่ ที่เป็นธรรมชาติของความปริติ(Prīti) คือ ความสุข^{๑๑} มีลักษณะบริสุทธิ์ เป็นสภาวะที่ประณีต เป็นมูลฐานแห่งความดี ความเบา ความแจ่มใส ความมีประกายสดใส ความเจิดจ้าของแสงสว่าง การเลื่อนลอยขึ้นเบื้องบน ความพอใจ ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นการเกิดมาจากสัตวะทั้งนั้น สาขะยะถือว่าสีของสัตวะคือ สีขาว

๒.๒ รชัส (Rajas) หมายถึง ความเศร้าหมอง คือธรรมชาติของ อปริติ (Aprīti) คือ ความเจ็บปวด^{๑๒} เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดจลนภาพ หรือทำให้เกิดของความเคลื่อนไหว ความกระปรี้กระเปร่า ความชั่วร้าย ความทุกข์ ความเจ็บปวด ความกระวนกระวาย ความโหดร้าย ความรุนแรงของอารมณ์ ในรูปแบบต่างๆ ทำให้เกิดการกระตุ้นเร้าอันเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง สาขะยะถือว่าสีของรชัส คือ สีแดง

๒.๓ ตมัส (Tamas) หมายถึง ความมืด เป็นธรรมชาติของ วิศาท (Viṣāda) คือ สภาวะที่ลวงตาหรือหลอกลวง เป็นมูลฐานแห่งความรู้สึกเฉื่อยชาและสร้างความต้านทาน เป็นสภาวะที่

^๙ Ibid.

^{๑๐} Surendranath Dasgupta, M.A., Ph.D., **A History of Indian Philosophy**, Vol. I, p. 244.

^{๑๑} T.G. Mainkar, **The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa**, p. 39.

^{๑๒} Ibid., p. 39

หยาบปราศจากความสนใจที่ก่อให้เกิดความโง่เขลา ความซึมเศร้า เหงาหงอย ความหดหู่ ความรู้สึก
 สับสนความรู้สึกเฉยๆ ในแง่ของวัตถุเป็น ลักษณะของความหนักและความหยุดนิ่ง ตมัส มีลักษณะ
 ขัดแย้งกับสัตวะในแง่ที่เป็นลักษณะตรงกันข้าม คือลักษณะที่โง่เขลา สับสน เป็นต้น และขัดแย้งกับร
 ชัส ในแง่ที่ทำให้เกิดความหยุดนิ่ง สาขยะถือว่าสี่ของตมัส คือ สี่ดำคุณะทั้ง ๓ มีการสนับสนุนและ
 ขัดแย้งซึ่งกันและกัน เหมือนเป็นสิ่งที่คู่กัน ทั้ง สัตวะ รชัสและตมัส มีประสิทธิภาพในการผลิตรวมกัน
 เหมือนดินเหนียวที่ผลิตเป็น หม้อ และมีความสอดคล้องซึ่งกันและกัน เหมือนผู้ชายกับผู้หญิง ความ
 เป็นคู่ที่สอดคล้องกัน คือ รชัส คู่กับสัตวะ สัตวะคู่กับรชัส แต่ ตมัส คู่กับ รชัสและสัตวะ นั่นคือลักษณะ
 ของคุณะที่มีความสัมพันธ์ในการรวมกันที่ก่อให้เกิดสภาวะต่างๆ เช่น ความสวยงาม ความดีงามของ
 ผู้หญิง คือลักษณะที่เป็นต้นกำเนิด ของความยินดี ความปิติ ความสุขใจ และเมื่อเธอเป็นภรรยา ตัว
 เธอเองก็คือสาเหตุของความเจ็บปวดความห่อกลวง ความมีอารมณ์ที่เร่าร้อน เป็นต้น ในลักษณะนี้
 สัตวะ คือสาเหตุของการก่อให้เกิดสภาพของ รชัสและตมัส ในลักษณะอื่นๆ เช่น กษัตริย์ ที่พยายาม
 ปกป้องประชาชนของตนเอง ให้มีความสุขกับประชาชนที่ดี และลงโทษบุคคลที่ทำความผิด บุคคลที่ถูก
 ลงโทษ เกิดความเจ็บปวด ความห่อกลวง ลักษณะนี้ รชัส เป็นสาเหตุของการก่อให้เกิดสภาวะของ
 สัตวะและตมัส และในลักษณะของ ตมัส เป็นสภาพที่เกิดขึ้นจากการมีอยู่ของสัตวะและรชัส โดย
 ธรรมชาติของตัวเอง เช่นเรื่องการปกคลุม เหมือนเมฆปกคลุมท้องฟ้า เป็นสาเหตุให้เกิดความสุขของ
 โลก คือฝนที่ตกลงมา สิ่งเหล่านี้กระตุ้นขบวนการในการทำกิจกรรมต่างๆ และการสร้างความห่อกลวง
 ในลักษณะของการเลิกรากันของคู่ความรัก ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า คุณะ เป็นการมีอยู่ร่วมกัน^{๓๓} มีการ
 สนับสนุนและขัดแย้งซึ่งกันและกันภายใน ปฏิบัติที่เกิดขึ้นของคุณะทั้งสามเรียกว่า อรธะ (Artha)
 หมายถึง การแสดงออกซึ่งความสามารถ พลังอำนาจ โดยที่สัตวะมีพลังอำนาจในการส่องสว่าง รชัสมี
 พลังอำนาจในการปรับตัวการกระตุ้น ตมัสมีพลังอำนาจในการยับยั้ง ความคงที่ ดังนั้นคุณะ เป็นการ
 ผลิต การสนับสนุน และเป็นการยับยั้ง ทั้งหมดนี้เป็นการอาศัยซึ่งกันและกันในการครอบครองสิ่งอื่นๆ
 เป็นการปรากฏขึ้นในลักษณะของความสุข ความเจ็บปวด เป็นต้น ปฏิบัติเหล่านั้นคือเมื่อสัตวะ มี
 พลังอำนาจเหนือกว่าในขณะนั้น เป็นการครอบงำ รชัส และตมัส ทำให้เกิดความสุข ความพอใจ ความ
 แจ่มใสเมื่อรชัส มีพลังอำนาจเหนือกว่าในขณะนั้น เป็นการครอบงำ สัตวะ และตมัส ทำให้เกิดความสุข
 ความพอใจ ก่อให้เกิดมีการกระทำเมื่อตมัส มีพลังอำนาจเหนือกว่าในเวลานั้น เป็นการครอบงำ สัตวะ
 และรชัส ทำให้เกิดความห่อกลวง การหยุดยั้งการเปลี่ยนแปลงภายในคุณะ จะเป็นไปในลักษณะที่
 คุณะชนิดหนึ่งมีอำนาจเหนือกว่าคุณะอื่นก่อให้เกิดสภาวะที่หลากหลาย โดยการเปลี่ยนแปลงครั้งแรก
 สุดของคุณะที่ประกอบอยู่ในประภคิตหลังจากได้รับการสะท้อนจากปุรุषะ คือการเริ่มสั่นไหวที่รชัส
 ก่อน เมื่อสภาวะดังกล่าวเกิดขึ้นแล้ว การสั่นไหวที่รชัสจะส่งผลให้คุณะอื่น คือ สัตวะ และตมัส เสีย
 ความสมดุล เกิดการสั่นไหวไปด้วย เมื่อคุณะทั้ง ๓ อย่างมีการสั่นไหว ความสมดุลในสภาวะของ
 ประภคิตก็สิ้นสุดลง การวิวัฒนาการ หรือการคลี่คลายออกมาจากประภคิตก็เริ่มขึ้น จนกลายเป็นสิ่ง
 ต่างๆ ในเอกภพจากหลักฐานในทฤษฎีของคุณะ ได้ทราบว่ามีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่

^{๓๓} T.G. Mainkar, *The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa*, p. 40.

ตลอดเวลาช่วงเวลาที่ทั้ง ๓ อยู่ในสภาวะสมดุลงจะไม่มีปฏิกิริยาเกิดขึ้น สภาวะนั้นเรียกว่า ประกฤติ^{๑๔} หรือสภาวะที่ไม่มีการวิวัฒนาการของประกฤติไปเป็นสิ่งต่างๆ การวิวัฒนาการจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อ ความสมดุลของคุณะถูกรบกวนให้เสียความสมดุล เมื่อเกิดการเสียความสมดุล การวิวัฒนาการก็จะเริ่มขึ้น และเปลี่ยนแปลงคลี่คลายออกไปตามลำดับ จากการอธิบายจะเห็นได้ว่า สัตวะ รัชส์ และตมัส มีคุณสมบัติและลักษณะที่สนับสนุน และขัดแย้งซึ่งกันและกัน แต่ถึงจะมีลักษณะที่ขัดแย้งกันก็ต้องไปด้วยกันเสมอ และตลอดไป มีการอธิบายเปรียบเทียบ สัตวะ รัชส์ และตมัส ว่าเป็นเหมือนตะเกียงที่มีน้ำมันไส้ตะเกียง และไฟ^{๑๕} ซึ่งอยู่รวมกันแล้วทำให้เกิดแสงสว่างขึ้น คุณะทั้ง ๓ มีลักษณะประณีตและละเอียดอ่อนมาก เราจึงไม่สามารถรู้จักตัวที่แท้จริงของคุณะได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่เราสามารถรู้ได้ด้วยการอนุมานถึงการมีอยู่ของคุณะ จากการปรากฏอยู่ของสิ่งต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของคุณะทั้ง ๓ นี้ สางขะยกกล่าวว่าคุณะเป็นสิ่งที่มีความสมบัติของตัวเองโดยเฉพาะ เป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง จากการที่ปุระชะสัมพันธ์กับประกฤติ เกิดการวิวัฒนาการของประกฤติ คลี่คลายจนกลายมาเป็นทั้งสิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิตในเอกภพ

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างประกฤติกับคุณะ

ความสัมพันธ์ระหว่างประกฤติกับคุณะ หรือสิ่งที่ไม่ปรากฏกับสิ่งที่ปรากฏ กล่าวคือ ประกฤติ เป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏ และคุณะ เป็นสิ่งที่ปรากฏ การแสดงออกของคุณะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ เพื่อความผลิตเพลินของทุกๆ ปุระชะ คุณะมีปรากฏอยู่ทั่วไปเพราะประกอบอยู่ในวัตถุทุกสิ่ง ไม่มีสติปัญญา ไม่มีความรู้สึกสุข ไม่มีความเจ็บปวด และไม่มีความเข้าใจในตัวเอง นอกจากนี้ คุณะยังมีประสิทธิภาพในการผลิตเมื่อมีความสัมพันธ์กับปุระชะ ผลที่ได้ คือพุทธิ อหังการ ตันมาตระ และอวัยวะ ๑๑ ประเภท จากตันมาตระ เป็นการผลิตมหาภูต ๕ นี่คือนุสมบัติและประสิทธิภาพในการผลิตของคุณะ เช่นเดียวกับประกฤติที่เป็นสิ่งไม่ปรากฏ เพราะสิ่งที่ปรากฏเป็นกระบวนการของคุณะ และคุณะก็เป็นส่วนประกอบของประกฤติ สรรพสิ่งในจักรวาลเป็นเนื้อแท้ของเหตุ เพราะเหตุคือเนื้อแท้ของผล เหมือนผ้าสีดำ ที่สร้างมาจากด้ายสีดำ เช่นเดียวกับประกฤติที่ไม่ปรากฏไม่สามารถแยกออกให้เห็นความแตกต่างจาก คุณะที่เป็นสิ่งปรากฏได้ ประกฤติมีอยู่ทั่วไป รวมเข้าอยู่ในทุกสิ่ง ไม่มีสติปัญญา ไม่มีความรู้สึกสุข ทุกข์ และความเข้าใจใดๆ ทั้งสิ้น เหมือนก้อนดินเหนียวที่ไม่มีสติปัญญาบั้นเป็นหม้อแล้วก็ไม่มีความรู้เช่นเดียวกัน ทั้งประกฤติและคุณะมีจุดประสงค์ในการสร้างความผลิตเพลินให้กับทุกๆ ปุระชะ เช่นกัน

ปุระชะ (Puruṣa)

ปุระชะ (Puruṣa)^{๑๖} หรือ วิญญานบริสุทธิ์ เป็นสิ่งที่อันติมะคู่กับประกฤติ ไม่เกิดมาจากอะไร มีกระจายอยู่ทั่วไป มีอยู่ทุกที่ ไม่มีกิจกรรมในตัวเอง ไม่มีรูปร่างลักษณะ ไม่มีสิ่งใดเข้าใกล้ และ

^{๑๔} สุนทร ฌ รังสี, ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ, หน้า ๒๑๘.

^{๑๕} T.G. Mainkar, *The Sāṃkhya-kārikā of Īśvarakṛṣṇa*, p.46.

^{๑๖} E.H. Johnston, D.Litt., *Early Sāṃkhya*, Second Revised Edition, Reprint, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers., 1974), p. 52.

ไม่มีสิ่งใดเกิดจากปุรุषะ ไม่มีความเจ็บปวด ไม่มีความทุกข์ ไม่ตกอยู่ในการครอบงำของสิ่งใด เป็นอิสระชั่วนิรันดร์ ไม่มีการผูกพันและการปลดปล่อย^{๑๗} เป็นผู้ดูแลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพุทธิอย่างหนึ่งเฉย ที่ถูกครอบงำนั้น เป็นเพียงการสะท้อนจากความไม่บริสุทธิ์ของพุทธิ ที่เรียกว่าถูกปลดปล่อยนั้น เป็นเพียงการเคลื่อนย้ายการสะท้อน เมื่อพุทธิแยกตัวออกจากปุรุषะเข้าไปหาประภติ กิจกรรมต่างๆ ของประภตินั้นเป็นเพียงการอุปมาอุปไมย (อุปาทาน) ที่ทำเพื่อปุรุषะเท่านั้น ความบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้น เป็นเพียงสภาวะของพุทธิเท่านั้น ปุรุषะที่มีอยู่สามารถรู้ได้ผ่านการอนุมานจากสิ่งที่มีลักษณะเฉพาะที่มี การแสดงออก จากหลักฐานโดยทั่วไปปุรุषะอยู่ในส่วนประกอบของมนุษย์ และสิ่งมีชีวิตทั้งหมดหน้าที่ พิเศษ คือการเป็นตัวแทนในการอธิบายถึง ร่างกายละเอียด (subtle body) เป็นสิ่งไม่ปรากฏถูกจำกัด อยู่ในหลักการทางกายภาพ มีการก่อตัวในร่างกายที่มีการตาย และเสื่อมสลาย ปุรุषะ เป็นวิญญาณ เป็นเหตุทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิดไปอยู่ในร่างกายใหม่ (ชาติต่อๆ ไป) ที่เรียกว่า สังสาระ (Saṁsāra) และละทิ้งสังสาระเมื่อมีการช่วยให้ถึงเป้าหมาย คือ การปลดปล่อยปรัชญาสาขชยะ ยอมรับว่า ปุรุषะ เป็นอิตตาเปรียบได้กับอาตมันหรือชีวาตมันของปรัชญาอินเดียระบบอื่นๆ แต่ปุรุषะ ในปรัชญาสาขชยะมีความแตกต่างไปจากกายภายในและกายภายนอกและถือว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่เที่ยงแท้ ปุรุषะไม่ได้เกิดมาจากการสร้างของพระเจ้า โดยที่สาขชยะกล่าวว่าปุรุषะเป็นผู้รู้และเป็นพื้นฐานแห่ง ความรู้ทั้งปวง เป็นนิรันดร์ มีอยู่โดยลำพังของแต่ละปุรุषะอยู่เหนือความเปลี่ยนแปลงของวัตถุใน จักรวาล มีเจตนาหรือความรู้ถาวร ที่คอยดูความเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมต่างๆ ภายในโลก สาขชยะได้ แสดงทัศนะเกี่ยวกับปุรุषะไว้ว่า ไม่ใช่ระบบประสาท ไม่ใช่สมอง ไม่ใช่กระแสความรู้สึก ไม่ใช่อินทรีย์ ไม่ใช่มนัส ไม่ใช่พุทธิ แต่เป็นวิญญาณบริสุทธิ์ที่มีธาตุรู้ มีความรู้สึกนึกคิด เป็นผู้ทำกรรมดี - ชั่ว และ เป็นผู้รับผลของกรรมนั้นๆ ที่ทำไว้ ปุรุषะเป็นสิ่งที่ละเอียดไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส เช่นเดียวกับประภติ แต่ปุรุषะมีอยู่ การมีอยู่ของปุรุषะสามารถพิสูจน์ได้ด้วยการอนุมานจากสิ่ง ที่ปรากฏ สามารถรับรู้ได้โดยมีหลักการอธิบาย และอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันการมีอยู่ ๕ ประการดังนี้

๑ . สังฆาต ปรารถัตวาท (Saṅghāta - parāthāt) อธิบายถึงการประกอบขึ้นของ สิ่งของต่างๆ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสิ่งอื่น^{๑๘} อนุมานได้ว่าการประกอบขึ้นของ มหัต อหังการ และอื่น ๆ ที่ไม่มีจิตสำนึก ไม่มีสติปัญญา เป็นจุดมุ่งหมายของปุรุषะ เปรียบเหมือนเตียง ที่ประกอบขึ้นด้วย องค์ประกอบต่างๆ เช่น เชือก ผ้าคลุม หมอน เป็นต้น ที่ไม่มีจุดประสงค์ที่จะตอบสนองซึ่งกันและกัน แต่เพื่อจุดประสงค์ของสิ่งอื่น ดังนั้นจึงอนุมานได้ว่ามนุษย์เป็นผู้ใช้เตียง เหมือนกับร่างกายที่ประกอบ ขึ้นด้วยธาตุหยาบ ๕ อย่าง มีวัตถุประสงค์เพื่อการแสวงหาความเพลิดเพลินของ ปุรุषะ เพราะฉะนั้น ปุรุषะ จึงมีอยู่

๒. ตริกุณาที วิปรัยยาท (Triguṇādi - viparyayāt) อธิบายถึงปุรุषะที่มีลักษณะที่ตรงกัน ข้ามกับคุณะ ที่ครอบครองวัตถุต่างๆ อยู่^{๑๙} ทั้งที่ไม่ปรากฏ คือประภติ และสิ่งที่ปรากฏ คือสิ่งที่คุณะ สร้างขึ้น แต่ปุรุषะมีอยู่โดยปราศจากคุณะ สามารถแบ่งแยกได้จากประภติ และประภติเป็นวัตถุมิ

^{๑๗} K. P. Bahadur, **The Wisdom of Saankhya**, p. 37.

^{๑๘} T.G. Mainkar, **The Sāṁkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa**, p. 55.

^{๑๙} Gerald James Larson, **Classical Sāṁkhya**, p. 169.

อยู่ทั่วไป ไม่มีสติปัญญา มีประสิทธิภาพในการผลิต แต่ปุรุชะไม่ใช่วัตถุ มีอยู่เฉพาะ มีสติปัญญา ไม่มีประสิทธิภาพในการผลิต ไม่มีสิ่งใดถูกสร้างจากปุรุชะ นั่นคือความเป็นลักษณะที่ตรงกันข้ามกับคุณะ ดังนั้นปุรุชะจึงมีอยู่

๓. อธิษฐานาต (Adhiṣṭhānāt) หมายถึง ลักษณะของการควบคุม^{๒๐}เหมือนรถม้า บังเหียน ความสามารถของม้า เช่น การกระโดด การควมม้า และการวิ่ง การกระทำนี้เป็นลักษณะของการควบคุมโดยคนขับรถม้า เช่นเดียวกับร่างกายที่มีการกระทำนั้นคือ ปุรุชะ ที่เป็นผู้ควบคุมการกระทำที่เป็นไปตามธรรมชาติ ดังนั้นปุรุชะจึงมีอยู่

๔. โภกถาวาต (Bhoktrbhāvāt) หมายถึง ผู้ได้รับความพึงพอใจ เปรียบได้กับมนุษย์ที่ต้องการความพึงพอใจในรสชาติของอาหาร ด้วย ๖ รส กล่าวคือ หวาน เค็ม เปรี้ยว เผ็ด ขม และรส เข้มข้น^{๒๑} เหมือนกันกับ มหัต อหังการ และผลต่างๆ ที่เกิดขึ้นไม่สามารถเป็นผู้รับรู้ความพึงพอใจได้จึง อนุมานได้ว่าปุรุชะเป็นสิ่งที่รับรู้ความพึงพอใจที่อยู่ในร่างกาย ดังนั้น ปุรุชะจึงมีอยู่

๕. ไกวัลยารถัม ปรฤตเตสะ จะ (Kaivalyārtham pravṛtteś ca) หมายถึง การปฏิบัติ เพื่อความเป็นอิสระ ความหลุดพ้น ไกวัลยะ (Kaivalya) คือนามธรรมของ เกวล (Kevala) เป็นการปฏิบัติเพื่อวัตถุประสงค์ คือความหลุดพ้นของแต่ละปุรุชะ นั่นคือมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะฉลาด หรือไม่ฉลาด มีความปรารถนาเท่าเทียมกัน ที่ต้องการออกจากสังสารวัฏ คือการเกิดการตายอยู่เป็นนิจ จึง อนุมานได้ว่าปุรุชะมีอยู่ตามธรรมชาติของปรัชญาสาขายะ ปุรุชะมีอยู่เป็นจำนวนมากมายไม่สามารถ นับจำนวนได้เช่นเดียวกับชีวะของศาสนาเชน^{๒๒} ปุรุชะมีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ถึงจะมีจำนวนมาก แต่ก็มีคุณสมบัติอย่างเดียวกัน คือเป็นวิญญานบริสุทธิ์ เป็นธาตุรู้ที่เป็นพื้นฐานความรู้ของสิ่งทั้งปวงปุรุชะ แต่ละดวงต่างกันเพียงแต่ ดวงหนึ่งๆ ดำรงอยู่อย่างอิสระของตัวเอง ไม่ขึ้นอยู่กับปุรุชะอื่นเป็นไปโดย อิสระของตนเอง ปรัชญาสาขายะยืนยันการมีอยู่ของปุรุชะว่ามีจำนวนมาก จากการแบ่งแยกของแต่ละ ปุรุชะ โดยอ้างเหตุผล ๓ ประการ ดังนี้

๑. ถ้าปุรุชะมีเพียงหนึ่งเดียว เมื่อคนๆ หนึ่งมีการเกิด ทั้งหมดก็จะมีเกิด เมื่อคนๆ หนึ่ง มีการตาย ทั้งหมดก็จะมีตาย ถ้ามีการบกร่องของอวัยวะของคนหนึ่งแล้วคนอื่นก็จะเป็นไปด้วย เช่น หูหนวก ตาบอด เป็นใบ้ พิการ เป็นต้น แต่ความเป็นจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้นจากการ จัดการที่หลากหลาย จึงยืนยันได้ว่าปุรุชะที่มีจำนวนมาก

๒ . ไม่มีการกระทำของทุกมนุษย์เหมือนกันในเวลาเดียวกัน เช่นในขณะที่บางคนทำความ ดี อีกคนทำความชั่วร้าย ในขณะที่คนหนึ่งได้รับการปลดปล่อย มีการหลุดพ้นจากทุกข์ได้ แต่บางคนยัง ติดในสังสารวัฏ เพราะฉะนั้นก็แสดงว่าปุรุชะต้องมีจำนวนมาก

^{๒๐} Horace Hayman Wilson, *The Sāṅkhya Kārikā by Īśvara Krishna*, Translated from the Sanskrit by Henry Thomas Colebrooke, ESQ, p. 90.

^{๒๑} Ibid.

^{๒๒} สุนทร ณ รั้งสี, *ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ*, หน้า ๒๒๐.

๓. ผลที่เป็นการสร้างของคุณะจำนวนมาก โดยการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลาย ดังเช่นข้อเท็จจริงในชีวิตประจำวัน บุคคลผู้มีสัตตวิก (Sāttvika) ก็จะมีความสุข ถ้ามี ราชัส (Rājasa) ก็จะมี ความทุกข์ ถ้ามี ตามัส (Tāmasa) ก็จะได้รับ ความทุกข์จากสิ่งที่หลอกลวง ในลักษณะนี้จากการ ปรับแต่งที่หลากหลายของคุณะ ทำให้ปุรุषะที่ยังไม่หลุดพ้นแตกต่างกันไป เพราะอำนาจของคุณะ แสดงให้เห็นว่าปุรุषะมีจำนวนมาก^{๒๓}

การอ้างเหตุผลทั้ง ๓ ประการ เป็นการยืนยันของปรัชญาasanghye เป็นการพิสูจน์ว่าปุรุषะ ที่เป็นธาตุรู้ เป็นพื้นฐานของความรู้ทั้งปวงมีจำนวนมาก ไม่สามารถจะนับจำนวนและไม่สามารถจะ พรรณนาให้หมดสิ้นได้ เพราะมีจำนวนมากเกินกว่าที่จะทำเช่นนั้นได้ ปุรุषะเป็นสิ่งที่มิจิตสำนึก ปุรุषะ เป็นนิชกิริยา (passive) คือไม่มีปฏิกิริยาโดยสิ้นเชิง กรรมมันหรือกิริยา (activity)เกิดขึ้นเฉพาะใน ประกฤติ เพราะฉะนั้นเราจึงอาจกล่าวได้ว่า ประกฤติเป็นฝ่ายรับอารมณ์ของใจ หรือมนัส ด้วยเหตุนี้จึง เรียกว่าผู้เสวยอารมณ์หรือผู้มีประสบการณ์ (โภกตา)^{๒๔} โดยที่ตัวเองไม่ได้เป็นผู้กระทำหรือเป็นตัวการ (กรตา) ปรัชญาasanghye ให้ความเห็นว่าเอกภพของวัตถุนี้ ไม่มีจิตสำนึก จึงจำเป็นต้องมีหลักจิตสำนึก เข้ามารับรู้ หรือเมื่อมีสิ่งที่ถูกรู้ก็ต้องมีผู้รู้ sanghyeสรุปมติของตนจากวิธีต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ เอา มาใช้เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายพิเศษของตัวเอง

ความสัมพันธ์ของปุรุषะและประกฤติประกฤติเป็นสิ่งที่จริงแท้และเป็นมูลการณ์ของสรรพ สิ่ง ในตัวเองมีจลนภาพอยู่ ถึงกระนั้นประกฤติก็ไม่ได้เข้าไปหาปุรุषะ ส่วนปุรุषะเองเป็นธาตุรู้และ เคลื่อนไหวไม่ได้ จึงไม่สามารถเข้าหาประกฤติได้เช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ปรัชญาasanghyeกล่าวว่า “ความสัมพันธ์เกิดจากแรงสะท้อน(Reflection) ของปุรุषะเข้าหาประกฤติ”^{๒๕} เมื่อคุณะทั้ง ๓ ของ ประกฤติได้รับแรงสั่นสะเทือนจากปุรุषะ รัชัสที่มีจลนภาพอยู่ภายในจะเกิดการสั่นไหว เมื่อรัชัสสั่นไหว คุณะทั้งสองที่เหลือก็เกิดการเสียสมดุลและสั่นไหวตามไปด้วย ผลของการสั่นไหวของคุณะทั้ง ๓ เป็น เหตุให้เกิดความสัมพันธ์กันเองในสัดส่วนที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดการวิวัฒนาการเป็นสิ่งที่ต่างๆ ทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตในเอกภพความสัมพันธ์ระหว่างปุรุषะและประกฤติเป็นลักษณะการเพ่งพิณิจ (Contemplate)^{๒๖}โดยปุรุषะเพ่งพิณิจประกฤติ ทำให้เกิดการผลิตขึ้นเริ่มต้นจาก มหัต อหังการ เป็น ต้น จนสิ้นสุดด้วยธาตุหยาบ (มหาภูต) การรวมตัวกันของประกฤติกับปุรุषะ เป็นไปเพื่อการปลดปล่อย เปรียบเหมือนกับคนพิการกับคนตาบอด โดยที่ทั้งคู่กำลังเดินทางด้วยความยากลำบาก พร้อมกับ โชคชะตาในการเดินทาง ถูกโจรผู้ร้ายโจมตีในระหว่างทางนั้น เกิดการแตกแยกและถูกทอดทิ้งจาก เพื่อนร่วมทางเกิดหลงทางไปในป่าที่นั่น ต่างคนหลงทางมาพบกัน แล้วอยู่ด้วยกัน ว่าง้างใจกัน ต่าง ฝ่ายอธิบายวัตถุประสงค์ของตน ถึงการไป และการเห็น คนตาบอดจึงแบกคนพิการแล้วไปด้วยกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นคนพิการตาดีจึงบอกทางให้คนตาบอดแต่ร่างกายดีเดินทางไปด้วยกัน เช่นเดียวกับปุรุษะเหมือนคนพิการแต่ตาดีที่มีอำนาจในการเห็น แต่ไม่มีความสามารถในการกระทำ และประกฤติ

^{๒๓} T.G. Mainkar, *The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa*, p. 58.

^{๒๔} เอ็ม. หิริยันนะ (แต่ง), *ปรัชญาอินเดียนสังเขป*, วิจิตร เกิดวิสิษฐ์ (แปล), หน้า ๑๘๗.

^{๒๕} K. P. Bahadur, *The Wisdom of Saankhya*, p. 101.

^{๒๖} T.G. Mainkar, *The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa*, p. 65.

เหมือนคนตาบอดที่มีร่างกายดี แต่มีความสามารถในการกระทำ ลักษณะการรวมตัวกัน คือ ตัตกฤต (Tatkṛta) เหมือนการรวมกันของผู้ชาย และผู้หญิง เกิดเป็นลูก ดังนั้นการรวมตัวกันของ ประกฤติ และปุรุષะ คือการสร้างผลผลิต ที่มีการวิวัฒนาการเป็นสิ่งต่าง ๆ ผลของความสัมพันธ์กันของปุรุษะ และประกฤติจากแรงสะท้อน ปุรุษะที่ไม่มีการผลิต อยู่แยกต่างหากจากประกฤติ ปุรุษะจึงเป็นผู้ได้รับความพึงพอใจจากการสะท้อนของพุทธิจากการวิวัฒนาการของคุณะ ปุรุษะที่มีจำนวนมาก จึงเป็นพยานผู้ดูการเปลี่ยนแปลงอยู่เฉยๆ เป็นสภาพของผู้เป็นกลาง คุณะเพียงอย่างเดียวที่การทำกิจกรรมต่างๆ ปุรุษะเหมือนขอตาน หรือนักบวชที่ท่องเทียวไป ในขณะที่ชาวบ้านทั้งหลายมีความพัวพันกับการเตรียมพื้นที่ในการทำเกษตร ดังนั้น ปุรุษะเป็นสิ่งที่นิ่งเฉย เป็นผู้ชม มีความเข้าใจ เป็นผู้เห็นเหตุการณ์ต่างๆ แต่ไม่ได้เป็นผู้กระทำ ในขณะที่ คุณะเป็นตัวแทนในการกระทำของปุรุษะทั้งหมด

๓.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น

ปรัชญาสาขะยะได้อธิบายถึงความหลุดพ้น แต่ไม่ได้อธิบายถึงวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความหลุดพ้น ในขณะนั้น ฤชีปตัญชลี ได้เขียนหนังสือโยคะสูตร (Yoga – Sūtra)^{๒๗} ซึ่งมีความสัมพันธ์กับปรัชญาสาขะยะ ในคัมภีร์ภควัทคีตา กล่าวถึงปรัชญาทั้งสองระบบนี้ในฐานะเป็นปรัชญาแบบเดียวกัน ปรัชญาสาขะยะเป็นการอธิบายภาคทฤษฎี ส่วนปรัชญาโยคะเป็นการอธิบายภาคปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลตามทฤษฎี สาขะยะกล่าวว่าการที่จะพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้นั้น ต้องมีความรู้ในการแบ่งแยกปุรุษะ และประกฤติได้อย่างสิ้นเชิง ขณะเดียวกันปรัชญาโยคะกล่าวว่าการที่จะพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดนั้น เกิดขึ้นได้จากการรวมชีวาตมันเข้ากับอาตมันสากล แต่ความแตกต่างระหว่าง ๒ มิตินี้ หาได้ทำให้สาระของทั้งสองสำนักขัดแย้งกันไม่ปรัชญาสาขะยะกล่าวว่า เมื่อปุรุษะแยกออกจากประกฤติโดยสิ้นเชิงแล้ว เกิดสิ่งที่อธิบายไม่ได้ขึ้น เรียกว่า สภาวะหลุดพ้น ปรัชญาโยคะได้อธิบายเรื่องเดียวกันนี้ในทัศนะอื่นว่า สิ่งที่ยังอธิบายไม่ได้นี้เกิดจากการปฏิบัติตามวิธีของปรัชญาโยคะจะสามารถแยกปุรุษะออกจากประกฤติ แล้วรวมเข้ากับสิ่งที่อธิบายไม่ได้ ได้แก่พระผู้เป็นเจ้า (พระอิศวรเจ้า)^{๒๘} ปรัชญาสาขะยะมิได้เสนอแนวคิดที่ชัดเจนเกี่ยวกับการบรรลุโมกษะ แต่อาศัยญาณในการพิจารณาให้เข้าใจความหมายที่ถ่องแท้ของตัตวะ ๒๕ แต่ไม่ได้อธิบายถึงการปฏิบัติให้ชัดเจนถึงการรู้ถึงความแบ่งแยกของปุรุษะและประกฤติ ปตัญชลีจึงได้เขียนโยคะสูตรขึ้นเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของปรัชญาสาขะยะ ที่เป็นความคลุมเครือไม่กระจ่างในกรณีเสนอวิธีบรรลุบรมสุข หรือความหลุดพ้น โดยคัมภีร์โยคะสูตรได้กำหนดวิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลทางจิต เราอาจกล่าวได้ว่า ปรัชญาโยคะและปรัชญาสาขะยะมีหลักการเหมือนกัน แต่มุ่งสอนคนละด้าน ปรัชญาโยคะ ยอมรับหลักอภิปรัชญา และหลักญาณวิทยาของปรัชญาสาขะยะ และกำหนดวางหลักปฏิบัติเพิ่มเติมขึ้นโดยเฉพาะ เพื่อเป็นเครื่องมือ นำทางไปสู่วิเวกญาณ ซึ่งเป็นญาณอย่างเดียวที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุโมกษะได้ปรัชญาสาขะ

^{๒๗} J.N. Sinha, *A History of Indian Philosophy*, p. 103.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน Radhakrishnan, S., *Indian Philosophy*, (London: George Allen & Unwin Ltd.,: 1966) Vol. II, p. 343 – 344.

ขยะ - โยคะ ได้กล่าวถึงวิธีการปฏิบัติ เพื่อบังคับจิตใจให้สงบนิ่งสกัดกั้นพฤติกรรมของจิตที่แปรปรวนไปต่างๆ โยคะที่มีความหมายถึงสมาธิ คือ สภาวะอันประเสริฐ ที่จิตตั้งอย่างเต็มที่ และปุระจะแยกตัวออกจากประภคิตโดยสิ้นเชิง เมื่อเป็นเช่นนั้นจิตก็จะหยุดเพ่งเล็งอารมณ์ต่างๆ แม้ในสภาพของการหลุดพ้น ปุระจะก็จะคงตั้งอยู่ในร่างกายชั่วขณะหนึ่ง และคงกระทำการกรรมอยู่เสมือนหนึ่งล้อย่นของช่างปั้นหม้อ คงหม่นต่อไปแม้จะปั้นหม้อ เสร็จแล้วจะนั้น ทั้งนี้ก็โดยอาศัยแรกถิษที่หม่นแป้นแต่แรก เท้าที่กล่าวมานี้ย่อมเห็นได้ว่า โยคะกับผลของโยคะ คือสมาธิกับโมกษะ เป็นภาวะที่อาจบรรลุได้แม้ในชีวิตนี้ อีกนัยหนึ่งการปฏิบัติตามหลังคำสอนของโยคะมุ่งพอกจิตให้สะอาดจากกิเลส จิตที่ได้รับการพอกล้างให้สะอาดแล้วย่อมเกิดความรู้แจ้ง เห็นจริงในสัจจะธรรม ความรู้แจ้งย่อมทำให้ปุระจะเข้าถึงความหลุดพ้นหรือโมกษะ ด้วยวัตถุประสงคดังกล่าว ปรัชญาโยคะจึงวางหลักการปฏิบัติ ไว้ ๘ ประการ เรียกว่า (อัสถางคโยคะ) ดังนี้

๑. ยมะ เป็นข้อปฏิบัติทั้งหมด ๕ ประการได้แก่ ๑.๑ อหิงสา คือ การไม่เบียดเบียน การไม่ประทุษร้ายต่อมนุษย์ และสัตว์โลกทุกชนิด ๑.๒ สติยะ คือ การรักษาความสัตย์ ทั้งในการกระทำ คำพูด และความคิด ๑.๓ อัสเตยยะ คือ การไม่ลักขโมย หรือถือเอาสิ่งของจากผู้อื่น โดยที่เจ้าของยังมิได้อนุญาต ๑.๔ พรหมจริยะ คือ การรักษาพรหมจรรย์ งดเว้นเกี่ยวข้องกับเพศ ควบคุมจิตใจไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจความรู้สึกทางเพศ ๑.๕ อปริกรหะ คือ การไม่โลภไม่เบียดเบียน หมายถึงไม่ยอมรับสิ่งที่ไม่จำเป็นในการครองชีพจากผู้อื่น ปรัชญาโยคะถือว่าผู้ปฏิบัติตามคำสอนของโยคะจะต้องปฏิบัติตามหลักปฏิบัติ ๕ อย่างนี้อย่างเคร่งครัด ถ้าร่างกายไม่ได้รับการควบคุมเป็นอย่างดีแล้ว จิตจะไม่สามารถตั้งมั่นในสมาธิได้ เมื่อจิตไม่เป็นสมาธิ ปัญญารู้แจ้งก็จะไม่เกิดขึ้น^{๒๙}

๒. นิยมะ เป็นการฝึกฝนตนเองให้บริสุทธิ์ทั้งภายในและภายนอก ภายนอกได้แก่การชำระร่างกาย และการบริโภคอาหารที่บริสุทธิ์ ปราศจากโทษ ส่วนภายในได้แก่การควบคุมอารมณ์ และฝึกฝนตนเองในคุณธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ๒.๑ สันโดษ คือ การยินดีในปัจจัยเลี้ยงชีพตามมีตามได้ ๒.๒ ตปะ คือ การเข้มงวดในการปฏิบัติตามหลักคำสอนของโยคะ ทนต่อความร้อนความหนาว และความกระหาย ๒.๓ สวาธยายะ คือ ตั้งใจศึกษาหลักธรรมคำสอนทางศาสนาอย่างสม่ำเสมอ ๒.๔ อิศวรประณิธาน คือ การเจริญสมาธิทำใจมุ่งต่อพระผู้เป็นเจ้า^{๓๐}

๓. อาสนะ เป็นการควบคุมร่างกายให้อยู่ในอิริยาบถที่สบาย และเป็นประโยชน์แก่การเจริญสมาธิ ซึ่งมีอยู่มากมายหลายท่า เช่นท่าที่เรียกว่า ปัทมาสนะ วีราสนะ ภัทราสนะ เป็นต้น การฝึกร่างกายตามอิริยาบถตามที่สอนไว้ในโยคะสูตร จำเป็นต้องอาศัยผู้มีความรู้ ความชำนาญในเรื่องนี้เป็นผู้สอน โยคะ ถือว่าร่างกายที่อ่อนแอ จิตย่อมไม่เป็นสมาธิ

๔. ปราณายามะ เป็นการกำหนดและควบคุมลมหายใจเข้าออกด้วยการกำหนดความรู้สึก อยู่กับการเข้าออกของลมหายใจตลอดเวลา

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน Chatterjee, S. & Datta, D.M., *An Introduction To Indian Philosophy*, p. 302 - 303.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน Ibid., p. 302 - 303.

๕. ปรัทยาหาระ เป็นการควบคุมประสาทสัมผัสโดยการปิดประตูที่มาจากอารมณ์ทั้ง ๕ ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง เพ่งจิตให้จดจ่อกับอารมณ์สมาธิเพียงอย่างเดียวการปฏิบัติตามข้อ ๑ – ๕ ที่กล่าวมาแล้วนั้น ปรัชญาโยคะถือว่าการปฏิบัติภายนอกเรียกว่า พาหิรังกสาณะ เป็นการปฏิบัติที่มีประโยชน์เกื้อกูลแก่การเจริญสมาธิ ส่วนการปฏิบัติอีก ๓ ข้อ ที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็น การปฏิบัติภายใน เรียกว่า อันตรังกสาณะ

๖. ธาณะ เป็นการกำหนดจิตใจให้จดจ่อแน่วแน่อยู่นับอารมณ์ของ สมาธิ หรือ อารมณ์ของจิต อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นดวงจันทร์ กองไฟ เทวรูป หรือ อาจเป็นจุดใดจุดหนึ่งในร่างกายซึ่งทำให้เกิดสมาธิจิตขึ้นได้

๗. ธยานะ เป็นการกำหนดจิตแน่วแน่อยู่นับสิ่งใด สิ่งหนึ่ง จุดใดจุดหนึ่ง ตามข้อ ๖ การแน่วแน่วของจิตนี้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอ ปราศจากการหยุดซึก

๘. สมาธิ คือการที่จิตตั้งมั่นในอารมณ์ของสมาธิเต็มที่ ในขั้นธยานะ จิตกับอารมณ์ของสมาธิยังไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในขั้นนี้ความรู้สึกว่าต้องเพ่งหรือกำลังเพ่งไม่มีเหลืออยู่อีก คงมีแต่อารมณ์ของจิตเท่านั้น ลอยเด่นเจิดจ้าอยู่ในจิตความสัมพันธ์กับโลกภายนอกทางประสาทสัมผัสของผู้ปฏิบัติได้ถูกตัดลงโดยสิ้นเชิงเป็นขั้นที่ผู้ปฏิบัติตามคำสอนของโยคะจะต้องผ่านก่อนที่จะบรรลุถึงโมกษะ^{๓๑}ข้อที่พึงสังเกตและเข้าใจไว้ ณ ที่นี้ก็คือ การปฏิบัติทั้ง ๗ ขั้น ก่อนถึงขั้นสมาธินั้น เป็นเพียงวิธีการ หรือหลักปฏิบัติที่ส่งต่อกันโดยลำดับ ส่วนขั้นที่ ๘ หรือสมาธิเป็นจุดหมายปลายทางฉะนั้นดังนั้นเราอาจจะกล่าวได้ว่า ในปรัชญาสาขายะ – โยคะ มีการอธิบายถึงการหลุดพ้นที่เกิดขึ้นจากความรู้อันแท้จริง หรือ ความรู้อันสมบูรณ์ทำให้สามารถแยกปุรุषะออกจากประกฤติ หรือทำให้ปุรุषะเกิดความเข้าใจถูกต้องว่าตัวตนที่แท้จริง คือตัวปุรุषะ ไม่ใช่ร่างกายที่เกิดจากประกฤติ เมื่อนั้นปุรุषะก็จะเข้าถึงความหลุดพ้น หรือโมกษะ การบรรลุความหลุดพ้นที่แท้จริงได้ก็โดยวิธีโยคะ(อัสถังกโยคะ) หรือ วิธีปฏิบัติ ๘ ประการ ที่ได้กล่าวมาแล้ว

การหลุดพ้นจากสิ่งที่เป็นสวัรค์ มนุษย์ และสิ่งที่ต่ำกว่ามนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกสร้าง ความทุกข์ ถูกสร้างขึ้นจากการมีอายุ และความตาย โดยมีผู้ได้รับประสบการณ์คือ ปุรุषะ ที่เป็นวิญญาณ และมีความรู้สึกรู้ไม่ใช่ว่าประกฤติ พุทธิ อหังการ ตันมาตระ ญานเนทริย์ กรรเมนทริย์ หรือ มหาภูต จนกระทั้งมีการหยุดของ ลิงคะ จนกระทั้งมีการหยุดของร่างกายละเอียด การประกอบกันขึ้นของพุทธิ การเกิดขึ้นพร้อมกัน และนานมาแล้วการเคลื่อนย้ายอพยพของร่างกายไม่เคยหยุด ปุรุषะได้รับประสบการณ์จากความเจ็บปวดที่เป็นความเสื่อมลง และความตาย ในสามโลก๑๐๙ จนกระทั้งปุรุषะได้รับการปลดปล่อยจากลิงคะ ภายหลังการหยุดของร่างกายละเอียด ลิงคะได้รับการปลดปล่อย และนั้นไม่มีความเจ็บปวด โดยสิ่งที่เบ็น ลิงคะ และ การเคลื่อนย้ายร่างกาย เป็นสิ่งที่หยุดลง เมื่อไรก็ตามความรู้ใน ๒๕ หลักการตามการวิวัฒนาการ ในลักษณะที่เป็นความรู้อย่างแจ่มชัดของ ประกฤติ และปุรุषะ คือการบรรลุผลสำเร็จ หรือเมื่อไรก็ตามบุคคลรู้ว่า นี่คือนะประกฤติ นี่คือนะพุทธิ นี่คือนะอหังการ นี่คือนะ

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน Chatterjee, S. & Datta, D.M., *An Introduction To Indian Philosophy*, p. 305 - 306.

ต้นมาตระ นี้คือ ญาณนทรีย์ นี้คือกรรมนทรีย์ นี้คือมหาภูต และรู้ว่านี่คือปุรุषะ แยกกัน ไม่เหมือนกัน แตกต่างกันทั้งหมด และเป็นความรู้ที่ชัดเจนในสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด ดังนั้นในการอธิบาย ดังเช่น ในเรื่องของความรู้ที่เกี่ยวกับการหยุดลงของร่างกายละเอียด และนั่นเป็น การถูกปลดปล่อยให้เป็นอิสระ

๓.๔ สาเหตุแห่งความทุกข์และการติดข้องในสังสารวัฏของมนุษย์

ผลที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ เป็นเพราะคุณะในประภคิตี คุณะของมนุษย์แต่ละคนมี คุณะแต่ละประเภทต่างกัน บางคนมี สัตวะมากกว่าคุณะอื่น บางคนมี รัชส์มากกว่า เป็นต้น จึงทำให้เกิดการกระทำที่ต่างกัน จึงทำให้เกิดจึงทำให้เกิดการสะสมอยู่ใน ลิงคะ โดยที่สัตวะ เป็นคุณะที่ทำให้เกิดความรู้อันแท้จริงในสภาวะแห่งสรรพสิ่ง รัชส์ เป็นคุณะที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของการกระทำ เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ความเศร้าหมอง และการอพยพเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ และत्मัสเป็น คุณะที่ทำให้เกิดความหลงผิด เป็นเหตุให้เกิดความประมาท ไม่รู้สภาพที่แท้จริงของสภาวะต่างๆ

ในคัมภีร์ สังขยสูตร (VI .16) มีอธิบายว่า อวิชาเป็นสาเหตุแห่งพันธนาการแห่งชีวิต และนำไปสู่การเวียนว่ายตายเกิดตลอดไป^{๓๒} คัมภีร์สังขยสูตรวรรติ (III.9) ได้กล่าวรายละเอียดเพิ่มเติมว่าวิญญานที่มีสภาวะบริสุทธิ์ และเป็นนิรันดร์ อยู่เหนือพันธนาการ และโมกษะ ขณะเดียวกัน ก็ได้ได้อยู่ในสภาวะแห่งสังสารวัฏด้วย เมื่ออวิชาปรากฏตัวในลักษณะของพุทธิ การเวียนว่ายตายเกิด จึงปรากฏตามมา สังสารวัฏเป็นกระบวนการของกายหยาบที่ประกอบด้วย พุทธิ, อหังการ, อวิยะ ๑๑ประเภท เมื่อวิญญานถูกครอบงำด้วยอหังการ ผลของการกระทำ (กรรม) จะปรากฏตามมา หากไม่มีอหังการของกรรมจะเกิดขึ้นกับวิญญานมิได้เลย และผลของการกระทำนี้เป็นตัวเชื่อมระหว่าง ปุรุषะและประภคิตีให้มีความสัมพันธ์กัน เป็นเหตุให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิดตลอดไป หากสภาวะที่

เป็นผลของการกระทำหมดสิ้นไปเมื่อไร นั้นหมายถึงการยุติการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏทันที

อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์ J.N. Sinha ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ปรัชญาสังขยะ มีความเห็นในเรื่องนี้คล้ายกับปรัชญาเซนมากที่สุด ที่เชื่อเรื่องของการเวียนว่ายตายแล้วเกิดของวิญญานในสภาวะแห่งมนุษย์และเทพก็ได้ ขณะเดียวกันก็ยืนยันว่าวิญญานดวงเดิมนี่เองเป็นตัวท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏตลอดการ สังสารวัฏจะยุติลงได้ก็ต่อเมื่อวิญญานหมดกิเลสตัณหา อวิชา แล้วเท่านั้น^{๓๓}ผลที่เกิดจากการกระทำและการเกิดให้ ปรัชญาสังขยะเชื่อว่า สิ่งที่เกิดใหม่ไม่ใช่ปุรุषะแต่เป็นการละเอียด หรือ ลิงคะ ซึ่งเป็นสิ่งที่แนบเนื่องอยู่กับปุรุषะ และกายละเอียดนี้จะแยกออกจากปุรุषะ เมื่อได้รับการบรรลุนิเวศน์ ความหลุดพ้น การตายหรือการเกิด เป็นการอพยพเคลื่อนย้าย หมายถึงการเปลี่ยนกายหยาบ ร่องรอยของความคิดในอดีตและผลของการกระทำ สะสมอยู่ในกายละเอียดนี้

การแสวงหาความรู้อันถูกต้องขึ้นอยู่กับการชำระสิ่งที่ไม่เหมาะสม หรือกล่าวได้อีกอย่างว่าเป็นการชำระพุทธิ ความดีความชั่วไม่ได้สัมผัสกับปุรุषะแต่ประการใด ปุรุषะปรารถนาความ

^{๓๒} J.N. Sinha, A History of Indian Philosophy, Vol. II, p. 86.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน Ibid., p. 172 – 173.

เพลิตเพลิน หรือความหลุดพ้นต้องอาศัยกายละเอียดนี้ปุรุषะที่หลงติดอยู่ในโลก คือหลงผิดคิดว่าเป็นสิ่งเดียวกับกายละเอียด ที่อาศัยกายหยาบเพื่อแสวงหาความเพลิตเพลินในโลก เมื่อการหยาบเสื่อมสลาย กายละเอียดจะสะสมกรรมที่ได้ทำไว้เมื่ออพยพไปเกิดใหม่ ผลของกรรมก็จะส่งผลให้กายละเอียดไปเกิดในสถานที่ต่างๆ ๑๓ ประเภทดังนี้

กายละเอียดที่ทำความดี คือ มนุษย์ที่ทำความดีมีการพัฒนาให้สูงขึ้น มีสัตว์ในพุทธิเหนือกว่าคุณะอื่นตามลำดับ ผ่านวิธีการทำความดี จะไปเกิดเป็นสัตว์ชั้นสูง มีที่อยู่ ๘ ชั้น (สวรรค์ ๘ ชั้น) คือ ๑. พรหมัน (Brahman) ๒. ปรัชปาติ (Prajapāti) ๓. โสมา (Soma) ๔. อินทร์ (Indra) ๕. คันธวะ (Gandharva) ๖. ยักซ์ (Yakṣa) ๗. รากษัส (Rākṣasa) ๘. ปีศาจ (Piśāca) กายละเอียดที่ทำความชั่วร้าย คือ มนุษย์ที่มีการกระทำเกี่ยวพันกับความทุกข์มาก มีรชัสในพุทธิเหนือกว่าคุณะอื่น ร่างกายละเอียดจะอพยพไปเกิดในสถานที่ต่างๆ ๕ ประเภท คือ ๑. สัตว์ป่าสัตว์ ๔ เท้า ๒. นกต่างๆ ๓. สัตว์เลื้อยคลานต่างๆ ๔. ปลาและแมลงต่างๆ และ ๕. วัตถุที่เคลื่อนที่ด้วยตนเองไม่ได้ เช่น พืชและแร่ธาตุต่างๆ^{๓๔}

ปรัชญาสาขชยะ มีแนวคิดว่าคุณคนจะไปเกิดในที่ใดนั้น ขึ้นอยู่กับการกระทำของแต่ละบุคคล “คนทำดีไปสู่สวรรค์ คนทำไม่ดีไปสู่นรก” แต่สิ่งที่ไปเกิดใหม่ไม่ใช่ปุรุषะ ปุรุषะดำรงอยู่อย่างเป็นอัมพันธ์ไร้มลทินอยู่เสมอ คัมภีร์การิกากล่าวว่า “ไม่มีปุรุषะใดที่ถูกพัน หรือ หลุดพัน และไม่มีปุรุषะใดไปเกิดใหม่ แต่เป็นประภฤติ ซึ่งปรากฏเป็นรูปต่างๆ ที่ผูกพัน หลุดพัน และไปเกิดใหม่” นอกจากนี้ พุทธิที่มีความรู้ในการแบ่งแยก ถึงกระบวนการวิวัฒนาการ ๒๕ ขั้นตอน รู้ว่าปุรุषะแยกต่างหากจากประภฤติ เป็นสภาวะที่อิสระแยกกัน เป็นสภาวะของการหลุดพ้นที่แน่นอน

ดังนั้น ร่างกายละเอียดจะหยุดอพยพไปเกิดในที่ต่างๆ ที่เรียกว่า ปุรุषะสูงสุด (Supreme Spirit) หรือปรมาตมา (Paramātmā) คือ การถูกปล่อยให้เป็นอิสระของจิตวิญญาณ เป็นส่วนที่ตรงข้ามกับการผูกมัด หรือความเป็นทาส ความไม่รู้เป็นเหตุส่งผลให้เกิดการผูกมัด การผูกมัด คือความเป็นสภาพของธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ได้รับ และสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวกับการกระทำส่วนบุคคล ผู้ที่ฝึกฝนเรื่องเหล่านี้ จะไม่สามารถหลุดพ้นได้ด้วยวิธีใด นอกจากความรู้สภาวะที่ทำให้เกิดการติดข้องในสังสารวัฏสาเหตุที่ทำให้ปุรุषะติดอยู่ในสังสารวัฏ เป็นเพราะปุรุषะเข้าใจผิดคิดว่าเป็นสิ่งเดียวกับประภฤติ เกิดการซึมซับเข้าไปสู่ประภฤติ ที่มีการวิวัฒนาการ เป็นพุทธิ อหังการ และอวิวะ ๑๑ ประเภท ที่เรียกว่า ลิงคะ เป็นผลมาจากการหลงเพลิตเพลิน (ตณหาผูกมัด) ไม่มีความรู้ในหลักการวิวัฒนาการ ๒๕ ขั้นตอน ดังนั้นการหลงผิดติดอยู่ในสังสารวัฏเป็นผลมาจากพุทธิจำสภาวะต่าง ๆ ๔ ประเภท^{๓๕} คือ ๑. วิปริย (Viparyaya) คือ ความไม่รู้ ความสงสัย ๒. อักกิต (Aśakti) คือ ข้อบกพร่อง ความเจ็บปวด การ

^{๓๔} สมักร บุราวาส, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๘), หน้า ๒๑๐.

^{๓๕} Horace Hayman Wilson, *The Sāṅkhya Kārikā by Īśvara Krishna*, Translated from the Sanskrit by Henry Thomas Colebrooke, ESQ, p. 197.

ไร้ความสามารถ ๓. ดุษฎี (Tuṣṭi) คือ ความพึงพอใจ หรือ การไม่สนใจปัญหาต่างๆ ๔. สิทธิ (Siddhi) คือ ความสำเร็จ หรือ ความรู้ที่สมบูรณ์

๑. วิปริยยะ (Viparyaya) คือ ความไม่รู้ ความสงสัย ความอหังการ ตัณหา ความเกลียดชัง การผูกมัด มี ๕ ประเภท

๑.๑ ตมัส (Tamas) คือ ความไม่ชัดเจน (Obscurity) ๘ ประเภท ที่เป็นการเข้าใจผิดถึงลักษณะการแบ่งแยกที่คิดว่า ปुरुषเป็นสิ่งเดียวกับ ต้นมาตระ ๕, อหังการ, พุทธิ, และประกฤติรู้การแบ่งแยกของทั้ง ๘ ประเภท แต่ไม่รู้ว่า ปुरुष แยกต่างหากจากประกฤติ แล้วคิดว่าเป็นผู้หลุดพ้นเป็นความไม่ชัดเจน ๘ ประเภท

๑.๒ โมหะ (Moha) คือ ความหลงผิด (Delusion) การเข้าใจผิด ๘ ประเภท ที่เป็นการปลงอำนาจพิเศษของพระเจ้า เหมือนพระอินทร์ในการรับรู้ถึงการแบ่งแยก ต้นมาตระ ๕, อหังการ, พุทธิ, และประกฤติ แล้วยึดติดในพลังพิเศษนี้คิดว่าเป็นการหลุดพ้น แต่ไม่หลุดพ้น เมื่อพลังอำนาจพิเศษนี้เสื่อมสลายไป ภายหลังเอียดก็อพยพเคลื่อนย้ายไปเกิดใหม่อีก

๑.๓ มหาโมหะ (Mahā-moha) คือ การเข้าใจผิด (Extreme Delusion) หรือความหลงผิดที่สุด ๑๐ ประเภท เป็นความหลงพอใจตามวัตถุประสงค์ของประสาทสัมผัส คือ รูป เสียง กลิ่น รสชาติและ สัมผัส ที่มนุษย์รับรู้ได้ ๕ ประเภท และที่มนุษย์ธรรมดารับรู้ไม่ได้เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติอีก ๕ ประเภทที่สาบสูญกล่าวว่าเป็นการรับรู้ของ พระเจ้า

๑.๔ ตามิสระ (Tāmisra) คือ ความมืดมัว (Gloom) ๑๘ ประเภท เป็นพลังอำนาจพิเศษของพระเจ้า ๘ ประเภท และความเพลิดเพลนตามวัตถุประสงค์ตามประสาทสัมผัสของมนุษย์และพระเจ้า ๑๐ ประเภท รวมเป็น ๑๘ ประเภทที่ทำให้มนุษย์เกิดความยินดีพอใจในความเพลิดเพลนและเสียใจในขณะที่ไม่มี และต้องการสิ่งเหล่านี้ เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นทำให้เกิดความยึดมั่น เป็นความมืดมัวทั้ง ๑๘ ประเภท

๑.๕ อันธตามิสระ (Andha - tāmisra) คือ ความมืดมัวที่สุด (Utter Darkness) เป็นความกลัวตายของมนุษย์และเทพเจ้า ในระหว่างได้รับความเพลิดเพลนและอำนาจทั้ง ๑๘ ประเภท ข้างต้น

๒. อศักติ (Aśakti) คือ ขอบกพร่อง ความเจ็บปวด เป็นสภาวะไร้ความสามารถของอวัยวะ ๒๘ ประเภท เป็นความเสียหายของอวัยวะ ๑๑ ประเภท เช่น หูหนวก, ตาบอด, อัมพาต, ไม่สามารถรับรู้รสชาติ, ไม่สามารถรับรู้กลิ่น, เป็นใบ้, พิการ, ท้องผูก, การไร้กำลัง, และวิกลจริต ความเสียหายเหล่านี้ส่งผลถึงสภาพไร้ความสามารถของ พุทธิ ๑๗ ประเภท ที่เป็นส่วนที่ตรงข้ามกับ ดุษฎี ๙ ประเภท และสิทธิ ๘ ประเภท ความบกพร่องทั้งหมดนี้เป็นความเสียหายของอวัยวะร่วมกับพุทธิ รวม ๒๘ ประเภท

๓. ดุษฎี (Tuṣṭi) คือ เป็นลักษณะของความพอใจในความรู้ของนักพรต หรือ การไม่สนใจปัญหาต่างๆ ความพอใจแบ่งเป็น ๙ ประเภท เป็นภายใน ๔ ประเภท และภายนอก ๕ ประเภท

ความพอใจภายใน เพราะอาศัยอยู่ในตัวตน ที่เรียกว่า อาธยาत्मิกะ(Ādhyātmika)^{๓๖} ๔ ประเภท คือ ๑. ประกฤติ (Prakṛti) ๒. วิธีการ (Upāddāna) ๓. เวลา (Kāla) และ ๔. โชคชะตา (Bhāgya)

๓.๑ ความพอใจในประกฤติ (Prakṛti) เป็นสภาวะที่มนุษย์เข้าใจในประกฤติอย่างชัดเจน ถึงความเป็นอยู่ที่ปราศจากคุณภาพ และพอใจกับความรู้ในหลักการของประกฤติที่วิวัฒนาการแต่ไม่เห็นความแตกต่างจากปุรุषะ เพราะฉะนั้นเขายังไม่ถึงภาวะแห่งความหลุดพ้น ความพอใจนี้เรียกว่า อัมภะ (Ambha)

๓.๒ ความพอใจในวิธีการ (Upāddāna) เป็นสภาวะที่มนุษย์พอใจหลังคำสอน แต่ปัญญาไม่สามารถบรรลุถึงสาเหตุทั่วไปของประกฤติ และการแบ่งแยกได้ เพราะฉะนั้นเขายังไม่ถึงหลุดพ้น ความพอใจที่เกิดจากคำสอน เรียกว่า สลิละ (Salila)

๓.๓ ความพอใจในเวลา (Kāla) หรือ โอฆะ (Ogha)^{๓๗} เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์พอใจว่าความหลุดพ้นจะเกิดขึ้นตามกาลเวลา และคิดว่าไม่จำเป็นต้องศึกษาถึงหลักการ เขายังคงไม่ได้รับการปลดปล่อย

๓.๔ ความพอใจในโชคชะตา (Bhāgya) หรือ วริชติ (Vrishti) คือความพอใจที่เกิดขึ้นจากปัญญาที่แบ่งแยกกระบวนการ ที่ไม่ใช่ทั้งจากประกฤติ ไม่ใช่จากวิธีการ ไม่ใช่เพียงแต่เวลา แต่มาจากโชคชะตาความพอใจภายนอก เรียกว่า พาหะ (Bāhya) เป็นการบังคับใจตนเองจากความเพลิดเพล็น หรือไม่ปล่อยไปตามวัตถุประสงค์ของประสาทสัมผัส ๕ ประเภท คือ รูป เสียง กลิ่น รสและสัมผัส เพราะคิดว่าเป็นการผูกพันกับสิ่งชั่วร้าย และไม่ปล่อยให้ประสาทสัมผัสยินดีกับความเพลิดเพล็น เป็นผู้ที่อิสระจากการผูกมัดทางประสาทสัมผัส แต่ไม่เข้าใจความแตกต่างของปุรุषะ และประกฤติ

๔. สิทธิ (Siddhi) คือ ความสำเร็จ หรือ ความรู้ ๘ ประเภท คือ ๑. การได้ยินได้ฟัง ๒. การสอนด้วยวาจา ๓. การศึกษา ๔- ๖ เป็นอดกลั้นจากความทุกข์ ๗. การได้รับจากเพื่อน ๘ . การให้

๔.๑ ความรู้ที่ได้รับจากเหตุผล อุหะ (Ūha) เป็นลักษณะการใช้เหตุผลอธิบาย เช่นอะไรคือความจริง อะไรคืออนาคต อะไรคือความดีสูงสุด ทำอย่างไรถึงจะประสบความสำเร็จถึงเป้าหมาย ลักษณะต่างๆ นี้ทำให้ได้ความรู้ถึงความแตกต่างของปุรุषะและ ประกฤติที่มีการวิวัฒนาการความรู้ในหลักการนี้จะทำให้ได้รับการปลดปล่อย

๔.๒ ความรู้ที่ได้รับจากการสอนทางวาจา สัทวะ (Sabda) จากการได้ยินได้ฟังทำให้

เกิดความรู้ถึงประกฤติ และกระบวนการเป็นสิ่งที่ต่างๆ จากนั้นจะได้รับการปลดปล่อย

๔.๓ ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษา อธยายะ (Adhyayana) เป็นความรู้ที่ได้จากการศึกษาพระเวท และงานเขียนอื่นๆ ถึงความรู้ในหลักการวิวัฒนาการทั้ง ๒๕ ขั้นตอน ด้วยวิธีนี้จะได้รับการปลดปล่อย

^{๓๖} T.G. Mainkar, The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa, p. 131.

๔.๔ - ๔.๖ การอกกลั่นจากความทุกข์ ๓ ประเภท อังกุสะ ตรีวิธะ (Am̐kuśaḥtrividhaḥ) เป็นการป้องกันความทุกข์ทั้ง ๓ ประเภท มีอยู่ในครูผู้ศักดิ์สิทธิ์ ที่สามารถช่วยให้รับรู้ได้และการปลดปล่อยจะได้รับจากการแนะนำ^{๓๗} การบรรลุปเป้าหมายทั้ง ๓ นี้คือ ประโมทะ (Pramoda) มุทิตา (Mudita) โมหมัน (Modamāna)

๔.๗ ความรู้ที่ได้รับจากเพื่อน สุหฤตปราปติ (Suhṛtprāpti) เมื่อเพื่อนได้รับการปลดปล่อย

๔.๘ ความรู้ที่ได้จากการให้ ทาน (Dāna) เป็นการได้จากการช่วยเหลือผู้ที่มีความรู้อันศักดิ์สิทธิ์ โดยการให้ที่พักอาศัย สมุนไพร ไม้เท้า อาหาร ผ้าคลุม และอื่นๆ เขาผู้นั้นจะได้รับความรู้จากการช่วยเหลือศักดิ์ ที่เป็นความบกพร่อง ๒๘ ประเภท เป็นความไม่สามารถของอวัยวะ ๑๑ ประเภท และเป็นความเสียหายของพุทธิ ๑๗ ประเภท ที่เป็นส่วนกลับของ ความพอใจ ๙ ประเภท และได้รับความรู้ ๘ ประเภทที่กล่าวแล้ว ในลักษณะของ ๑. วิปริย (Viparyaya) คือ ความไม่รู้ ความสงสัย ๒. อศักติ (Aśakti) คือ ความบกพร่อง ความเจ็บปวด การไร้ความสามารถ ๓. दुष्ṭi (Tuṣṭi) คือ ความพึงพอใจ เป็นการควบคุมของความรู้ ความทุกข์ต่างๆ ในโลก เกิดขึ้นจากความไม่รู้ ความบกพร่อง และความพอใจ เพราะฉะนั้นมีเพียงหนทางเดียวที่จะได้รับการปลดปล่อยคือการได้รับความรู้

๓.๕ เป้าหมายของมนุษย์

เป้าหมายสูงสุดของปรัชญาสาขชยะ คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งสามดังกล่าวมาแล้วในข้างต้น ไม่ว่าการหลุดพ้นนั้นจะเป็นการหลุดพ้นแบบชีวันมุกติ หรือ วิเทหมุกติ ถือว่าเป็นความหลุดพ้น เพราะจะไม่ต้องติดอยู่ในสังสารวัฏ ที่ต้องมีการเวียนว่ายตายเกิด ผิดกับจากความทุกข์ทั้งสาม สภาวะการหลุดพ้น เป็นสภาวะที่ ปुरुषะรู้จักสภาวะเดิมของตัวเอง ไม่ถูกครอบงำหรือปิดบังจากประกฤติ เมื่อมีความรู้อย่างชัดเจนถึง ตัตวะ ๒๕ ขั้นตอน เมื่อนั้นปुरुषะจะเห็นตัวเอง ที่เป็นวิญญานบริสุทธิ์เหมือนเดิม ที่ไม่มีความสุข สนุกสนาน ไม่มีความสุข ไม่มีนิรามิสสุขใดๆ ทั้งสิ้นปรัชญาสาขชยะมีความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ แต่สิ่งที่ไปเกิดใหม่ไม่ใช่ปुरुषะ ซึ่งปुरुषะไม่มีการเปลี่ยนสถานที่ เพราะปुरुषะมีแผ่กระจายอยู่ทั่วไป สิ่งที่เกิดใหม่เป็นกายละเอียด(ลิงค-สรีระ) ที่ประกอบด้วยอวัยวะสัมผัส ๑๑ รวมพุทธิ อหังการ ตันมาตระ ที่เป็นสิ่งที่แนบติดอยู่กับแต่ละปुरुषะ จะมีการแยกออกจากกันก็ต่อเมื่อมีความรู้ที่สมบูรณ์เกิดขึ้น การตายและเกิดใหม่ เป็นเพียงแต่การเปลี่ยนแปลงกายหยาบ ไม่ใช่กายละเอียด ที่เป็นร่องรอยของความคิดในอดีตและกรรมที่สะสมอยู่ในกายละเอียดนี้ และการแสวงหาความรู้ที่ถูกต้องขึ้นอยู่กับการชำระสิ่งที่ไม่เหมาะสมทางโลก หรือกล่าวให้ชัดเจนก็คือ การชำระพุทธิที่เป็นตัวแทนของปुरुषะให้บริสุทธิ์ ผลของการกระทำต่างๆ เป็นอาการของพุทธิซึ่งเราเข้าใจผิดว่าเป็นอาการของปुरुषะ เนื่องมาจากความสับสนระหว่างพุทธิและปुरुषะมาแต่เดิม ในสิ่งมีชีวิต

^{๓๗} T.G. Mainkar, The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa, p.135.

ความดีและความชั่วไม่ได้สัมผัสกับปุรุषะแต่ประการใด ปุรุषะดำรงอยู่อย่างเป็นอัมพัทธ์ไร้มลทินอยู่เสมอ นั่นเป็นสาระของวิญญาณหรือปุรุषะตามที่เข้าใจ คัมภีร์การิกากล่าวว่า ไม่มีปุรุषะใดที่ถูกผูกมัดหรือหลุดพ้น และไม่มีปุรุषะใดๆไปเกิดใหม่ เป็นแต่เพียงประภคิตีซึ่งปรากฏเป็นรูปต่างๆ ต่างหากที่มีความผูกพัน หลุดพ้นและไปเกิดใหม่

๓.๖ สรุป

ปรัชญาสาขายะไดกล่าวถึงหลักการวิวัฒนาการของสรรพสิ่งในเอกภาพว่าเป็นการอิงอาศัยกันและกันของ สิ่งที่เป็นอันติมสัจจะ ๒ ประเภท คือ ปุรุषะและประภคิตี ที่เกิดความสัมพันธ์กัน มีปฏิกริยาต่อกัน ทำให้เกิดการวิวัฒนาการเป็นสรรพสิ่งในเอกภาพ กระบวนการวิวัฒนาการของสรรพสิ่งเป็นไปตามหลักการของ ทฤษฎีสตการยวาท ที่อยู่ในฐานะของกฎธรรมชาติ หรือกฎแห่งเหตุและผล และเชื่อว่าผลมีอยู่แล้วในสิ่งที่เป็เหตุมาก่อนแล้ว การเกิดขึ้นของผลเป็นเพียงแต่การคลี่คลายออกมาจากสิ่งที่เป็ต้นกำเนิดเท่านั้น ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นใหม่ และเมื่อถึงที่สุดของการเสื่อมสลายจะกลับสู่สภาพเดิมที่เป็นนิรันดร์แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ ปรัชญาสาขายะให้ความสำคัญในเรื่องความหลุดพ้นของมนุษย์จากความทุกข์ที่เกิดขึ้น จึงเกิดมีทฤษฎีวิวัฒนาการนี้ เพื่อค้นหาแห่งกำเนิดของความทุกข์ต่างๆ แล้วได้พบว่า มนุษย์ มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือปุรุषะและประภคิตี ที่เป็ต้นเหตุ ให้เกิดการวิวัฒนาการของสิ่งต่างๆ และความทุกข์ด้วย จากการค้นพินหลักการวิวัฒนาการตามกระบวนการแล้ว จำแนกเป็นขั้นตอนได้ ๒๕ ส่วน เริ่มแต่ ปุรุषะ ส่งแรงสะท้อน เข้าหาประภคิตี จนกระทั่งมีการวิวัฒนาการเป็นธาตุหยาบ ที่ประกอบเป็นรูปร่างปรากฏเป็นรูปแบบขึ้น หากวิญญาณใดที่รู้ถึงหลักการวิวัฒนาการทั้ง ๒๕ ขั้นตอนนี้อย่างชัดเจน และสามารถรู้ถึงการแยกกันของปุรุषะและประภคิตีอย่างสิ้นเชิงแล้ว จะเป็นผู้ถึงซึ่งความหลุดพ้น คือถูกปลดปล่อยจากความทุกข์ เมื่อถึงที่สุดของการตาย ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก วิญญาณจะกลับเป็นวิญญาณบริสุทธิ์ที่เป็นอมตะ

บทที่ ๔

เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาสาขชยะ

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาสาขชยะ เพื่อให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างของทัศนะทั้งสองโดยจะเปรียบเทียบเริ่มตั้งแต่ ๔.๑ เปรียบเทียบกำเนิดและการวิวัฒนาการของมนุษย์ ๔.๒ เปรียบเทียบองค์ประกอบของมนุษย์ ๔.๓ เปรียบเทียบหลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ๔.๔ เปรียบเทียบสาเหตุแห่งความทุกข์และการดิ้นรนในสังสารวัฏของมนุษย์ ๔.๕ เปรียบเทียบเป้าหมายชีวิตของมนุษย์ ๒.๖ สรุป ดังมีรายละเอียดดังนี้

๔.๑ เปรียบเทียบกำเนิดและการวิวัฒนาการของมนุษย์

ความเหมือนและความแตกต่าง

ในระบบปรัชญาอินเดียโดยทั่วไป หากจะกล่าวถึงทฤษฎีปัจจัยการ คือความเป็นเหตุเป็นผลแล้วคงต้องกล่าวถึงทฤษฎีสัตการยวาทที่ใช้เป็นหลักคำสอนในระบบปรัชญาสาขชยะ และอัสตการยวาท หรือหลักปัจจุสมุปบาท หรืออิทัปปัจจยตา ที่ใช้เป็นหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งหากพิจารณาแล้ว ทั้งสองทฤษฎีนี้อาจจะดูเป็นเรื่องที่ง่าย ๆ ในการพิจารณาโดยมีหลักการให้เหตุผลสนับสนุนทฤษฎีของตนตามหลักการที่ได้ตั้งขึ้น

ตารางเปรียบเทียบทฤษฎีวิวัฒนาการ

พุทธปรัชญาเถรวาท	ปรัชญาสาขชยะ
อิทัปปัจจยตา กล่าวถึงความ เป็นเหตุเป็นผล ว่า เหตุและผล เป็นสิ่งเดียวกันก็ไม่ใช่ เป็นสิ่งต่างก็ไม่ใช่	สัตการยวาท กล่าวถึงความ เป็นเหตุเป็นผล ว่าผลมีอยู่แล้วในความเป็นเหตุ เหตุและผลเป็น สิ่งเดียวกัน

ปรัชญาสาขชยะ ได้กล่าวถึงทฤษฎีปัจจัยการ ที่เรียกว่าสัตการยวาท ซึ่งได้กล่าวถึงความ เป็นเหตุเป็นผลว่า ผลมีอยู่เรียบร้อยแล้วในสิ่งที่ เป็นเหตุ และสิ่งที่เกิดขึ้น ไม่ใช่สิ่งใหม่ ไม่แตกต่างไปจากสิ่งที่ เป็นเหตุ นั้นๆ โดยยกตัวอย่างในเรื่องนมข้น ที่พบว่านมข้น เกิดขึ้นมาจากนม ปรัชญาสาขชยะ ได้ยืนยันว่า นมข้นมีอยู่ตลอดแล้วในนม ในลักษณะที่ไม่ปรากฏ แม้ว่าจะมีการปรากฏออกมาภายหลัง ในลักษณะที่แตกต่างไปจากนม ดังนั้นหลักการสำคัญในทฤษฎีสัตการยวาทของปรัชญาสาขชยะ ได้เน้นถึงการมีอยู่ของผลในสิ่งที่ เป็นเหตุที่เป็นต้นกำเนิดอยู่แล้วตลอดเวลาพุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวถึงทฤษฎีปัจจัยการ หรือ อิทัปปัจจยตา ในความเป็นเหตุเป็นผล ในลักษณะโต้แย้งความคิดเห็น เรื่องของเหตุและผลว่า ผลไม่ได้มีอยู่ก่อนแล้วในสิ่งที่ เป็นเหตุ โดยโต้แย้งเรื่องของนมข้น โดยแสดงความคิดเห็นว่านมข้นไม่ได้เป็นวัตถุประสงคข์ของนม โดยกล่าวว่านมข้นมีความแตกต่างไปจากนม จึง

กล่าวได้ว่านมข้นไม่ได้มีอยู่ในนมก่อนที่จะมีการสร้างขึ้น ข้อโต้แย้งจำนวนมากมายของทั้งสองทฤษฎีเป็นการยกเหตุผลขึ้นมาสนับสนุน และทั้งคู่ก็ได้ให้เหตุผลเป็นที่น่าสนใจ ในความน่าจะเป็นไปได้มาก ทั้งพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาasanghye มีความเห็นที่ใกล้เคียงกันว่านมเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดนมข้น แต่ต่างกันตรงที่ว่า ปรัชญาasanghyeกล่าวว่า นมข้นมีอยู่ก่อนแล้วในสิ่งที่เป็นตัวกำเนิดที่เป็นนม แต่อยู่ในลักษณะที่ซ่อนเร้น พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวว่า นมข้นไม่ได้มีอยู่ก่อนในแหล่งกำเนิดที่เป็นนม แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ เราสามารถพิสูจน์ได้จากความคิดเห็นทางวิทยาศาสตร์ การพิสูจน์นี้ไม่ได้มุ่งพิสูจน์ว่า ทฤษฎีไหนถูกหรือผิด แต่เป็นการทดลอง และสังเกตตามความเป็นจริง และความจริงก็ยังคงมีลักษณะที่เหมือนเดิม อาจจะมีความเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไร้ประโยชน์ในการพิสูจน์ แต่ถ้ากล่าวถึงจุดประสงค์ในการนำเสนอที่เป็นวิธีการในการพิสูจน์ข้อเท็จจริงของทั้งสองสำนัก ในการโต้แย้งของทั้งสองทฤษฎีก็ดูเหมือนว่าจะเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย แต่ทำไมวัตถุประสงค์ที่เป็นการอธิบายถึงการยืนยันความเป็นจริงของทั้งสองสำนักจึงมีขึ้น ที่ว่าผลมีอยู่แล้วในเหตุก่อนการผลิตขึ้น และ ผลไม่ได้มีอยู่ก่อนการผลิตขึ้น คำกล่าวนี้น่าจะเหมือนจะความเข้าใจชัดเจน แต่อาจดูเป็นเรื่องที่เหลวไหล ที่ดูเหมือนว่าค่อนข้างจะเป็นการหลีกเลี่ยงการตอบปัญหาในการเกิดขึ้นของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น ในขณะที่เวอร์นอนค (Warnock) ได้มีการวิจารณ์ในมุมมองทางตรรกวิทยา และได้กล่าวว่า “อภิปรัชญาเป็นการเปิดเผยอย่างแท้จริง ที่ไม่ใช่เป็นการเปิดเผยแบบปัจจุบันทันด่วน แต่เป็นการค่อยๆ ปรากฏขึ้น และเป็นเรื่องง่ายในการอธิบายถึงความหมายที่ใกล้เคียง”^๑

จากการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นปฏิกิริยาทางเคมี ได้นำนม และนมข้นมาตรวจสอบ จากการเปลี่ยนสภาพแล้วพบว่า มีบางอย่างที่เหมือนกัน และมีบางอย่างที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ ส่วนประกอบบางอย่างที่เราพบในนม ยังมีอยู่บ้างในนมข้น และบางอย่างได้หายไป นอกจากนี้ ยังมีบางอย่างที่เป็นส่วนประกอบเกิดขึ้นมาใหม่ในนมข้น ซึ่งเราไม่พบในนมมาก่อน แต่ผลของการทดลองของสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ตอบปัญหาของเราได้มากเท่าไรนักตามที่เรากำลังต้องการ ในลักษณะการอธิบายของสัตการยวาท นั่นคือ ผลมีอยู่ก่อนแล้วในเหตุก่อนมีการผลิต แต่ผลไม่ได้ปรากฏในเวลา นั้น และจากความเหมาะสมของส่วนประกอบทำให้ผลปรากฏในภายหลัง ความเป็นผลมีอยู่แล้วอย่างสมบูรณ์ในความเป็นเหตุ แต่อยู่ในลักษณะที่ซ่อนเร้น และไม่สามารถมองเห็นได้ ดังนั้นลักษณะของผลจึงมีอยู่จริง ในสิ่งที่เป็เหตุในขณะนั้น แต่ถูกเรียกแตกต่างกันออกไประหว่างนม กับนมข้น อาจเป็นเรื่องง่ายในการอธิบายของสัตการยวาท ตามความเหมาะสมที่แตกต่างระหว่างสิ่งที่ซ่อนเร้นและสิ่งที่ปรากฏตามความเป็นจริง ในความจริงแล้วจากการพิสูจน์นม และนมข้น ในความเป็นเหตุ เป็นผล ไม่เป็นสสารแยกกันอย่างชัดเจน แต่เป็นลักษณะของสองสสารประกอบที่เหมือนกัน โดยสภาวะของความเป็นเหตุเป็นสสารที่มีลักษณะเฉพาะแน่นอน เป็นสิ่งที่ปรากฏชัดเจน แต่ผลที่มีอยู่ในเหตุยังคงไม่ปรากฏฝ่ายพุทธปรัชญาเถรวาท ได้มีการโต้แย้งถึงความหมายที่สำคัญในสำนวนที่กล่าวอ้าง คือ “ผลอยู่ในลักษณะที่ซ่อนเร้น” สำนวนนี้เป็นสิ่งที่คลุมเครือ ไม่ชัดเจน ไม่มีใครอธิบายความจริงว่านมข้นออกมาจากนมได้อย่างไร เราสามารถกล่าวได้ว่า นมที่ผลิตนมข้น และในขณะเดียวกันยังคงยืนยันว่า

^๑ G.J. Warnock, **Criticisms of Metaphysice**, Edited by D.F. Pears, (New York: Macmillan & Co., 1965), p. 128.

นมชั้นไม่เหมือนกันกับนม แต่บางอย่างเกิดขึ้นใหม่ และมีความแตกต่าง นมชั้นไม่มีอยู่ในนมก่อนที่จะมีการเกิดนมชั้น ความแตกต่างเล็กน้อยระหว่างนมชั้นและนมที่มีการปรับสัดส่วนโดยการจำแนกทางเคมีของนมและนมชั้น ซึ่งเป็นสิ่งที่บ่งชี้ได้ว่า นมชั้นเป็นสิ่งที่แตกต่างอย่างชัดเจนจากนม และเป็นสิ่งใหม่ ในขณะที่สัตการยวาท กล่าวว่า ธาตุประกอบที่เกิดขึ้นใหม่ ที่พบในนมชั้นเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในนม พุทธปรัชญาเถรวาทแสดงความคิดเห็นถึงการมีอยู่ว่าไม่ได้เป็นการอธิบายความแปลกใหม่ของผล เนื่องจากการมีอยู่ที่ไม่ปรากฏ คือสิ่งที่แตกต่างไปจากการมีอยู่ตามความเป็นจริง ดังนั้นผลตามความเป็นจริงไม่ใช่ว่าเป็นสิ่งที่มียู่ในวัตถุเหตุก่อน แต่เป็นสิ่งที่ถูกผลิตตามความเป็นจริงออกมาจากเหตุ จากการ

สรุปการอ้างเหตุผลโดยรวมเหล่านี้แล้วว่า สัตการยวาท มีความมุ่งหมายที่จะให้ความสำคัญในความเหมือนกันระหว่างเหตุ และผลที่มีอยู่ในลักษณะที่ซ่อนเร้นในความเป็นเหตุ ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญถึงส่วนประกอบที่เกิดขึ้นใหม่ว่าเป็น ผล นับตั้งแต่มีส่วนประกอบใหม่เกิดขึ้น ไม่ใช่สิ่งที่มียู่แล้วในเหตุมาก่อนดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าทั้งสองทฤษฎีมีการใช้คำว่า ผล ในรูปแบบที่ต่างกัน ตามหลักการของ สัตการยวาทว่า ผล ไม่เป็นเพียงสิ่งที่ออกมาจากเหตุ แต่ยังคงเป็นสิ่งที่มียู่ในเหตุ ในลักษณะที่ซ่อนเร้นก่อนที่จะมีการผลิตขึ้น ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวว่า ผล ไม่เป็นเพียงสิ่งที่เกิดมาจากเหตุแต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ และแตกต่างไปจากสิ่งที่เกิดด้วย จากการวิเคราะห์ทางเคมีที่เกิดขึ้นใหม่ไม่สามารถทำให้เราได้รับรู้สิ่งต่างๆ ได้ทั้งหมด โดยที่เราสามารถพิสูจน์แต่ละอย่างที่มีอยู่หรือไม่มีอยู่ของผลในวัตถุเหตุเท่านั้น จากคำว่า ผล เป็นสิ่งที่เข้าใจโดยทั่วไปที่ไม่ต้องมีการอ้างถึง ธรรมชาติของทั้งสองทฤษฎี ซึ่งสัตการยวาท กล่าวว่าแม้ว่าผลจะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นในเหตุ แต่ไม่ได้หมายความว่าผลไม่มีอยู่ในเหตุ เราอาจจะกล่าวได้ว่าผลมีอยู่ในลักษณะที่ไม่ปรากฏ ข้อความนี้เป็นแนวคิดที่สนับสนุนการอ้างเหตุผล และผลกลายเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏชัดเจนเมื่อมีกระบวนการและกลายเป็นสิ่งที่มองเห็นชัดเจนจากเหตุ พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวว่า แม้ว่าผลเป็นสิ่งที่ถูกผลิตออกมาจากเหตุ ก็ยังคงเป็นผล และผลเป็นสิ่งที่ไม่ได้มีอยู่ในเหตุ เพราะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น เพราะไม่มีอยู่ในขณะนั้น ในความคิดเห็นนี้เป็นการให้เหตุผลสนับสนุนการอ้างเหตุผลกลับกันของสัตการยวาท กล่าวคือ สิ่งที่ไม่มองเห็น ก็คือสิ่งที่ไม่มีอยู่ สัตการยวาท ได้อธิบายคำว่า ผล มีอยู่ในลักษณะซ่อนเร้นของเหตุ ที่มีอยู่ก่อนแล้วที่จะมีการผลิตขึ้น พุทธปรัชญาเถรวาท ไม่ยอมรับว่าผลมีอยู่ก่อนแล้วในสิ่งที่เกิดเป็นเหตุ แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาใหม่ โดยเป็นการสนับสนุนของเหตุเท่านั้น

เพราะฉะนั้น ทั้ง พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาasanghye มีความสัมพันธ์กันในวิธีการอธิบายคำว่า ผล ถ้าผล เป็นการอธิบายในลักษณะเฉพาะ สัตการยวาท ยังคงสามารถยึดหลักการของตนไว้ได้ ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาท ไม่มีการอธิบายเกี่ยวกับสิ่งที่บ่งชี้ข้อเท็จจริงของเหตุและผล ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่จะอธิบายถึงสิ่งที่ปรากฏขึ้น จากการสังเกต และการทดลอง ในแต่ละทฤษฎี มีคำจำกัดความของคำว่า ผล ที่เป็นลักษณะของการเสนอแนะ ตามความจริง คำจำกัดความไม่ใช่ทั้งถูกและผิด ดังนั้นทฤษฎีเหล่านี้ ไม่สามารถตัดสินความถูกต้อง หรือผิดพลาดได้ แต่ละทฤษฎีมีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายปรากฏการณ์ที่มีอยู่ในลักษณะที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน สัตการยวาทได้ให้ข้อเสนอว่า สิ่งที่เป็นเหตุเป็นสิ่งเดียวกับสิ่งที่เกิดเป็นผล เป็นความสัมพันธ์ที่แน่นอน ไม่มีความแตกต่างในรูปแบบ ลักษณะ ความสำเร็จ และสภาพ เพราะฉะนั้นเป็นเรื่องง่ายที่จะพิจารณาสิ่งต่างๆ เหล่านี้ พุทธปรัชญาเถรวาท ได้ให้ข้อเสนอว่านมชั้นไม่ได้เป็นวัตถุประสงค์ของนม จึงแบ่งเป็นสองอย่าง คือ

ความเป็นเหตุ และความเป็นผล ข้อความเหล่านี้เป็นลักษณะของการโต้แย้งของทั้งสองทฤษฎี ที่ว่าสิ่งไหนเป็นวิธีการที่เหมาะสมในการอธิบายข้อเท็จจริง และไม่เป็นข้อเท็จจริง เราอาจกล่าวได้ว่านี่เป็นเพียงข้อเสนอแนะ และมีอิสระที่จะยอมรับ หรือปฏิเสธในแนวคิดทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง ซึ่งเราไม่สามารถกล่าวได้ว่าทฤษฎีใดถูกหรือผิด

ประเด็นที่เหมือนกัน

ในความเหมือนกันของของทฤษฎีปัจจัยการของทั้งสองสำนัก ที่ได้กล่าวถึง ความเป็นเหตุ และเป็นผลว่าการที่จะมีผลเกิดขึ้นได้นั้นต้องมีเหตุเป็นต้นค้ำก่อนแล้ว จึงจะมีผลได้ ถ้าไม่มีเหตุ ผลย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ดังที่กล่าวว่า การไม่มีอยู่ ย่อมไม่สามารถสร้างสิ่งที่มีอยู่ได้ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้ ให้ชื่อทฤษฎีวิวัฒนาการนี้ว่า กฎอัมปปัจจัยตา หรือ ที่มีใจความว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการเกิดขึ้น หรือการเสื่อมสลายลง ต้องมีเหตุและปัจจัยที่มีส่วนในการให้เกิดการวิวัฒนาการ ไม่ใช่เป็นการเกิดขึ้นมาลอยๆ โดยไม่มีเหตุปัจจัยในปรัชญาasangขะได้ให้ชื่อทฤษฎีวิวัฒนาการนี้ว่า สัตการยวาท ที่มีใจความว่า ผลมีอยู่ก่อนแล้วในสิ่งที่ป็นเหตุ สรรพสิ่งที่เกิดขึ้นในจักรวาล เป็นสิ่งที่เกิดมาจากเหตุ ที่เป็นสิ่งแท้จริงสองอย่าง คือ ปुरुชะ และประกฤติ ที่มีความสัมพันธ์กันก่อให้เกิดการวิวัฒนาการเป็นสรรพสิ่งในจักรวาลขึ้น และเสื่อมสลายลง ด้วยการเกิดปฏิกิริยาที่มีความสัมพันธ์กันของ คุณะ ในประกฤติ

ดังนั้นจึงพอจะสรุปในประเด็นของความเหมือนกันของทั้งสองสำนักได้ว่า สรรพสิ่งในจักรวาลนี้ล้วนแต่มีเหตุในการเกิดขึ้น และมีการวิวัฒนาการไป โดยมีความเป็นเหตุและเป็นผลอยู่ด้วยทุกครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการเกิดขึ้นหรือเสื่อมสลายลง

ประเด็นที่ต่างกัน

ในความแตกต่างของทฤษฎีปัจจัยการทั้งสองสำนัก พอที่จะสรุปได้ว่า สภาวะความเป็นเหตุและเป็นผลของฝ่ายพุทธปรัชญาเถรวาทได้ยอมรับว่าสรรพสิ่งในจักรวาลมีการเกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะของความเป็นเหตุและเป็นผล ไม่มีสภาพของความเป็นเหตุและผลผลดำรงอยู่หรือไม่มีการแผงอยู่ตลอดเวลา เป็นสภาพอนัตตา (ความไม่มีตัวตน) ไม่มีสิ่งใดที่ดำรงอยู่อย่างถาวรเมื่อมีการเสื่อมสลายแล้วของสรรพสิ่ง ในองค์ประกอบของมนุษย์และจักรวาลย่อมเสื่อมสลายไป ไม่มีสิ่งใดดำรงอยู่ได้ฝ่ายวัตถุกก็แปรเปลี่ยนไปตามสภาพของความเป็นไปได้ตามเหตุและปัจจัยในการปรุงแต่ง แม้ฝ่ายวิญญานที่เป็นนามธรรมเมื่อเป็นที่สุดแล้วก็ย่อมดับไป (นิพพาน) ไม่มีความเที่ยงแท้ฝ่ายปรัชญาasangขะ ก็ได้ยอมรับว่าสรรพสิ่งในจักรวาลมีการเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลงไปทุกขณะเช่นเดียวกัน แต่ในความป็นเหตุและผลเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ตลอดเวลา โดยกล่าวว่า ผลของสรรพสิ่งมีอยู่เรียบร้อยแล้วในความป็นเหตุ เมื่อมีการสลายถึงที่สุดแล้วยอมกลับไปหาสภาพที่เป็นเหตุของตนเอง ตามที่ในปรัชญาasangขะได้ กล่าวว่า องค์ประกอบของมนุษย์และจักรวาล ที่เป็นอันติมะสัจจะมี ๒ อย่าง คือ ปुरुชะ เป็นต้นกำเนิดฝ่ายวิญญาน และประกฤติ เป็นต้นกำเนิดฝ่ายวัตถุ เมื่อสรรพสิ่งมีการเสื่อมสลายเป็นที่สุดแล้ว ฝ่ายวิญญานก็จะกลับไปเป็นปुरुชะที่บริสุทธิ์ตามเดิมไม่มีการสูญสลายไปไหน ส่วนฝ่ายวัตถุเมื่อมี

การเสื่อมสลายเป็นที่สุดแล้วจะกลับไปพร้อมกับประภคิตตามเดิมไม่มีการสูญสลายเช่นเดียวกัน ปรัชญา
สาขชยะได้กล่าวว่าเป็นสิ่งที่นิรันดร์ ไม่มีการสร้าง ไม่มีการทำลาย มีอยู่เป็นอยู่ ตลอดกาล

เปรียบเทียบกำเนิดมนุษย์

ตารางเปรียบเทียบการกำเนิดมนุษย์

พุทธปรัชญาเถรวาท	ปรัชญาสาขชยะ
๑. มารดามีระดู	๑. มารดามีระดู
๒. มีการอยู่ด้วยกันของบิดาและมารดา	๒. มีการอยู่ด้วยกันแบบสามีภรรยา
๓. มีวิญญาณเข้ามาเกิดในครรภ์	๓. มีกายละเอียดอพยพเข้ามาอยู่ในครรภ์

สาเหตุของการกำเนิดมนุษย์

ประเด็นที่เหมือนกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงการกำเนิดมนุษย์ ว่าจุติมาจากอภัสสรพรหม ได้ชื่อว่าเป็น
สัตว์ ไม่สำคัญว่าเป็น มนุษย์ เทวดา หรือพระเจ้า ท่องเที่ยวไปในจักรวาลอันมีตมิต มีแสงสว่างออกมา
จากกาย ในขณะที่จักรวาลนี้เต็มไปด้วยน้ำ ในเวลาอันยาวนานบนน้ำเกิดเป็นจวนดิน สัตว์เหล่านี้มี
ความสงสัย จึงทำการเสพจวนดิน เกิดความติดใจในรสชาติของจวนดิน จึงพยายามกินจวนดิน แสงที่
สว่างออกจากกายก็หายไป กายหยาบเริ่มปรากฏขึ้นปรัชญาสาขชยะได้กล่าวถึงการกำเนิดมนุษย์ ว่า
ก่อนมาเป็นมนุษย์ เป็นกายละเอียด(Subtle body) อยู่ในอวกาศ ไม่มีความสัมพันธ์กับสภาพของ
ความเป็นสัตว์ พระเจ้า และมนุษย์เคลื่อนย้ายไปในอวกาศ ไม่มีสิ่งกีดขวาง มีการเคลื่อนย้ายจนกระทั่ง
มีความรู้ในการแบ่งแยก ปुरुชะ

สาเหตุของการกำเนิดมนุษย์

ประเด็นที่เหมือนกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงการกำเนิดมนุษย์ ว่าจุติมาจากอภัสสรพรหม ได้ชื่อว่าเป็น
สัตว์ ไม่สำคัญว่าเป็น มนุษย์ เทวดา หรือพระเจ้า ท่องเที่ยวไปในจักรวาลอันมีตมิต มีแสงสว่างออกมา
จากกาย ในขณะที่จักรวาลนี้เต็มไปด้วยน้ำ ในเวลาอันยาวนานบนน้ำเกิดเป็นจวนดิน สัตว์เหล่านี้มี
ความสงสัย จึงทำการเสพจวนดิน เกิดความติดใจในรสชาติของจวนดิน จึงพยายามกินจวนดิน แสงที่
สว่างออกจากกายก็หายไป กายหยาบเริ่มปรากฏขึ้นปรัชญาสาขชยะได้กล่าวถึงการกำเนิดมนุษย์ ว่า
ก่อนมาเป็นมนุษย์ เป็นกายละเอียด(Subtle body) อยู่ในอวกาศ ไม่มีความสัมพันธ์กับสภาพของ
ความเป็นสัตว์ พระเจ้า และมนุษย์เคลื่อนย้ายไปในอวกาศ ไม่มีสิ่งกีดขวาง มีการเคลื่อนย้ายจนกระทั่ง
มีความรู้ในการแบ่งแยก ปुरुชะและประภคิต กายละเอียดไม่มีความโสมนัส และได้รู้ว่าประภคิต
สามารถสร้างความโสมนัสและผลิตเพลินได้ จึงถือสิทธิ์ในการใช้ธาตุหยาบจากการผสมกันในครรภ์
ของมารดา จากการอยู่ร่วมกันของพ่อและแม่ เพื่อเจริญเติบโต และแสวงหาความผลิตเพลินจะเห็น
ได้ว่าการกำเนิดมนุษย์ทั้งฝ่ายพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาสาขชยะ มีต้นกำเนิดมาจากการต้องการ
ตอบสนองความต้องการของตนเอง คือ ฝ่ายพุทธปรัชญา ได้กล่าวว่า เมื่อสัตว์นั้นติดใจในรส จึงเกิด
ความต้องการมากขึ้นที่ให้เกิดการวิวัฒนาการจนกระทั่งกลายมาเป็นมนุษย์ในปัจจุบัน ฝ่ายสาขชยะได้
กล่าวว่า กายละเอียด หรือ วิญญาณ (ปुरुชะ) ต้องการความผลิตเพลิน จึงสะท้อนเข้าหาประภคิตเพื่อ

ตอบสนองความต้องการของตนเองจนทำให้เกิดการวิวัฒนาการจากสิ่งทีระเอียดที่สุดจนกระทั่งมาเป็นมนุษย์สิ่งต่างๆ ในปัจจุบัน

ประเด็นที่ต่าง

ประเด็นต่างของสองสำนัก อาจเป็นเพราะภาษา และกาลเวลาที่สองสำนักมีการเกิดไม่พร้อมกัน จึงทำให้เกิดการกล่าวถึงสิ่งจำเพาะลงไปว่าสิ่งนี้คือ อะไรที่เป็นที่เข้าใจตรงกัน เช่น กายละเอียด และอาภัสสรพรหม และพุทธปรัชญากล่าวว่า อาภัสสรพรหมนั้นจุติลงมา จากชั้นพรหมไม่ได้ อยู่ในอวกาศ จุติลงมาอยู่ในสภาพของสัตว์ ท่องเที่ยวไป ปรัชญาasanghyeกล่าวว่า ร่างกายละเอียดได้ท่องเที่ยวไปในช่องว่างที่ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ได้จุติหรือเกิดมาจากอะไร เป็นอยู่ มีอยู่ด้วยตนเองเป็นนิรันดร์ ประเด็นนี้จึงมีความแตกต่างของทั้งสองสำนัก

เปรียบเทียบลักษณะและกระบวนการวิวัฒนาการของมนุษย์

ตารางเปรียบเทียบการกำเนิด

พุทธปรัชญาเถรวาท	ปรัชญาasanghye
๑. ชลาพุชะ คือ สัตว์ที่คลอดออกมาจากครรภ์ของมารดา เป็นตัว เช่น มนุษย์ ช้าง	๑. การเกิดเป็นตัว (Viviparous) เช่น มนุษย์ กวาง
๒. อณฑชะ คือ สัตว์ที่ถือกำเนิดในรูปฟองไข่ แล้วฟักออกมาเป็นตัวที่หลัง	๒. การเกิดจากไข่ (Oviparous) เช่น นก งู จระเข้
๓. สังเสทชะ คือ สัตว์ที่เกิดจากเชื้อรา ของสกปรก ซากสัตว์เน่า	๓. การเกิดจากเหงื่อไคล (Sweat)
๔. โอปปาติกะ คือ สัตว์ที่เกิดแล้วโตแบบทันทีทันใด	๔. การเกิดจากดิน (Soil) เช่น ต้นไม้ หิน

การวิวัฒนาการของมนุษย์

ประเด็นที่เหมือนกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงการวิวัฒนาการว่า เป็นลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งมนุษย์ มีการกำเนิดแบบ ชลาพุชะ คือการเกิดเป็นตัว จากการผสมของไข่ และสเปิร์ม ในครรภ์ของมารดา แล้วมีการเจริญเติบโตโดยการเลี้ยงดูของมารดาอยู่ในครรภ์ จากการกิน การดื่ม มีการเจริญเติบโตเป็นลำดับ จนกระทั่งมีลักษณะเป็น มนุษย์ อยู่ในครรภ์ เมื่อครบกำหนด ก็คลอดออกมาจากครรภ์ปรัชญาasanghye ก็ได้กล่าวถึงการวิวัฒนาการว่า เป็นลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไปเช่นเดียวกัน และมนุษย์ ได้เกิดออกมาเป็นตัวอย่างเช่นเดียวกัน จากการผสมของไข่ และสเปิร์ม และมีการเจริญเติบโตในครรภ์โดยการเลี้ยงดูของมารดาผ่านสายสะดือ จากการกิน การดื่ม และมีการเจริญเติบโตเป็นลำดับ จนกระทั่งมีลักษณะเป็น มนุษย์ อยู่ในครรภ์ เมื่อครบกำหนด ก็คลอดออกมาจากครรภ์เช่นเดียวกันในเรื่องของจักรวาลเกิดจากที่ร่างกายละเอียดมีความรู้เกิดขึ้น และตนเองไม่สามารถมีความเพละเลเลิน จึงได้เข้าสัมพันธ์กับประภคฤติ ประภคฤติจึงทำการคลี่คลายออกมา เป็น มหัต อหังการเป็นต้น จนกระทั่งมาเป็นสรรพสิ่งในจักรวาล ทั้งที่เป็นวัตถุ และสิ่งที่มีชีวิต

ประเด็นที่ต่างกัน

ในลักษณะของความแตกต่างนั้นมีเพียงบางประเด็น คือ เรื่องของการกำเนิด ในพุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวถึงการกำเนิดแบบ โอปปาติกะ เป็นการเกิดขึ้นโตทันทีทันใด ในปรัชญาasanghye ไม่ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ จะเป็นการกล่าวถึงการเกิดจากดิน เป็นจำพวกที่เคลื่อนที่ด้วยตนเองไม่ได้ เช่น พืช หิน เป็นต้น ส่วนประเด็นนี้อาจเป็นเพราะภาษาและหลักฐานที่มีอยู่ ถึงความละเอียดที่มีการบันทึกเอาไว้ ในตำราต่างๆ ของทั้งสองฝ่าย ถ้าจะมองถึงความแตกต่างแล้วนั้นแทบจะไม่เห็นความแตกต่างเลย อาจเป็นเพราะ เห็นในสิ่งเดียวกัน ดังในทางหลักวิทยาศาสตร์ ก็ได้ยืนยันชัดเจนถึงการวิวัฒนาการของมนุษย์ที่อยู่ในครรภ์ ซึ่งปรัชญาทั้งสองสำนักก็มีความเห็นไม่ต่างกันเลยและสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์การแพทย์ในปัจจุบันด้วย

การดำรงอยู่ของมนุษย์

ประเด็นที่เหมือนกัน

พุทธปรัชญาได้กล่าวว่า การดำรงอยู่ของมนุษย์ เป็นไปด้วยผลของการกระทำของมนุษย์เอง หรือเรียกว่า กรรม แต่สิ่งหลักที่ทำให้มนุษย์ทรงตัวอยู่ได้นั้น คือ รูป กับ นาม หรือ วัตถุธาตุ กับ วิญญาณ หรือเรียกว่าขันธ์ ๕ วิญญาณ คือสิ่งที่อาศัยร่างกายอยู่ จึงทำให้เกิดการรวมตัวของธาตุต่างๆ มีการพัฒนาตามลำดับตามผลของกรรมที่ทำไว้ในอดีต และปัจจุบัน มนุษย์หากยังไม่สิ้นอาสวกิเลส เมื่อร่างกายนี้สิ้นอายุขัย วิญญาณก็จะท่องเที่ยวไป ตามวิถีทางแห่งกรรม คือ จะไปเกิดในภพใหม่ ที่ดีกว่า เท่าเดิม หรือต่ำกว่าความเป็นอยู่ในปัจจุบัน จนกว่าจะเกิดปัญญาที่สามารถตัดอาสวกิเลสได้ เข้าถึงซึ่งความเป็นที่สุที่สุด คือ นิพพาน ก็จะไม่ต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดปรัชญาasanghyeได้กล่าวว่า การดำรงอยู่ของมนุษย์และจักรวาลนั้น เป็นไปตามผลของกรรมเช่นกัน หากมนุษย์ยังไม่รู้ความจริงของสรรพสิ่งว่ามีองค์ประกอบ ตามหลักัตตวะ ๒๕ ขั้นตอน ก็จะต้องท่องเที่ยวไปไม่รู้สิ้น และการที่ร่างกายดำรงอยู่ได้ ก็ต้องอาศัยองค์ประกอบ ๒ ประการเช่นกันคือ ปुरुชะ และประภติ สองอย่างนี้ ทำให้มนุษย์คงสภาพอยู่ได้ ในเมื่อถึงการเสื่อมสลาย คุณะทั้ง ๓ ที่มีการปรับแต่ง จะกลับคืนสภาพจาก ต้นมาตระ มนัส กรรเมนทริย์ ญาเนนทริย์ จะกลับคืนไปสู่สภาพของ อหังการ และสภาพของ อหังการ ก็จะกลับไปสู่สภาพของ พุทธิ และพุทธิจะกลับไปสู่สภาพของประภติ แต่ ปुरुชะที่เป็น วิญญาณ จะยังท่องเที่ยวไป มีการเกิดใหม่ ในสภาพที่ผลของการกระทำของปुरुชะเอง อาจไปเกิดในสภาพที่ดีกว่า หรือ ต่ำกว่า ด้วยผลของการกระทำของปुरुชะ ถ้าปुरुชะใดที่รู้ถึงหลักัตตวะ ๒๕ ขั้นตอนอย่างชัดเจนแล้ว ไม่หลงความเพลิตเพลิตในโลก ที่ได้รับการสะท้อนกับจาก พุทธิ ก็จะอยู่ในสภาพของการปลดปล่อย หรือการหลุดพ้นจากประภติ เมื่อร่างกายแตกสลายแล้ว จิตวิญญาณจะกลับไปเป็นสภาพของปुरुชะที่เป็นอมตะ ไม่มีการเกิดอีก แต่จะคงสภาพความเป็นปुरुชะอยู่

ประเด็นที่ต่างกัน

ความต่างกันในการดำรงอยู่ของมนุษย์และจักรวาลของพุทธปรัชญาเถรวาท กับปรัชญาasanghyeหากมองโดยรวมแล้วแทบจะไม่มี ความต่างกันเลย จะต่างกันก็เป็นเพราะภาษาที่ใช้ในการบัญญัติแทนความเป็นอยู่ของแต่ละสิ่งเท่านั้น

การเสื่อมสลายของมนุษย์

ประเด็นที่เหมือนกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวว่าการเสื่อมสลายของมนุษย์ว่า เป็นไปด้วยผลของการกระทำของมนุษย์ เช่นมีปรากฏใน จักรกวัตติสูตร ได้กล่าวถึงความเสื่อมของมนุษย์ จากที่มีอายุยืนมากถึง ๘๐,๐๐๐ ปี จากผลของการกระทำอกุศลกรรมทำให้มนุษย์มีอายุเสื่อมถอยลงจนกระทั่ง มีอายุเป็นที่สุด ๑๐ ปี เกิดการทำลายกัน เช่นดั่งสัตว์ ไม่มีคุณธรรม จึงทำให้เกิดการเสื่อมลง ส่วนการสลายของธาตุนั้น ความเป็นธาตุพื้นฐาน คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม ที่ประกอบเป็นมนุษย์และจักรวาล เมื่อมนุษย์หมดอายุขัย ธาตุต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นมนุษย์ จะกลับคืนไปรวมกับธาตุ นั้นๆ คือ ธาตุดิน กลับไปรวมกับธาตุดิน ธาตุน้ำกลับไปสู่ธาตุน้ำ เป็นต้นปรัชญาasanghyeได้กล่าวว่า สภาวะเสื่อมสลายของมนุษย์ เป็นไปตามผลของการกระทำของมนุษย์เช่นกัน สภาวะเสื่อมสลายของสรรพสิ่งที่ประกอบด้วย ปุรุषะ และประภติ เมื่อถึงสภาวะเสื่อมสลาย คุณะทั้ง ๓ ของประภติ ได้รับผลของการกระทำ ทำให้เกิดปฏิกิริยาต่อกันภายในทำให้เกิดความเสื่อม และสรรพสิ่งที่เป็วัตถุจะกลับไปสู่สภาพของประภติ ที่เป็นต้นเค้าทางด้านวัตถุ ปุรุषะที่เป็นจิตวิญญาณเมื่อยังไม่รู้ความจริงขององค์ประกอบ ในการวิวัฒนาการทั้ง ๒๕ ขั้นตอน ก็จะเป็นสภาพของปุรุषะแต่มีการสังสมกรรมของตนเองไว้ แล้วไปเกิดในร่างใหม่ที่เป็นกายหยาบต่างๆเช่น ไปเกิดใน สวรรค์ มนุษย์ สัตว์ และสิ่งมีชีวิตต่างๆ แต่ถ้าได้รู้ถึงหลักการของมนุษย์และจักรวาลอย่างชัดเจนตามหลักัตตวะ ๒๕ ขั้นตอนแล้ว ปุรุषะ จะเป็นอิสระจากประภติ ไม่กลับมาหาประภติอีก

ประเด็นที่ต่างกัน

ความแตกต่างของพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาasanghyeในสภาพของการเสื่อมสลายนั้น แทบไม่มีความแตกต่าง ที่แตกต่างกันก็คือ เมื่อถึงสภาพการถูกทำลายของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท สภาวะทุกสิ่งเป็นสภาพอนัตตา ไม่คงสภาพอยู่ได้ แต่ในปรัชญาasanghyeกล่าวถึงความเสื่อมสลายของของมนุษย์ว่า เมื่อทุกสิ่งถูกทำลาย สรรพสิ่งที่เป็วิญญาณจะกลับไปสู่สภาพของ ปุรุषะ และสรรพสิ่งที่มีสภาพของวัตถุ จะกลับไปสู่สภาพของประภติ ไม่ดับสูญไปไหน คงสภาพความ เป็นอมตะนิรันดรออยู่เช่นนั้น

๔.๒ องค์ประกอบของมนุษย์

ประเด็นที่เหมือนกัน

ตารางเปรียบเทียบองค์ประกอบของมนุษย์

พุทธปรัชญาเถรวาท	ปรัชญาasanghye
องค์ประกอบของมนุษย์ มี ๒ อย่าง	องค์ประกอบของมนุษย์ มี ๒ อย่าง
๑. วิญญาณ หรือ จิต	๑. ปุรุषะ หรือ วิญญาณ
๒. กาย หรือ ธาตุ	๒. ประภติ หรือ วัตถุธาตุ

พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวว่า มนุษย์และจักรวาล ประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ วิญญาณ และ วัตถุ หรือ รูปธรรม กับ นามธรรม โดยแยกออกเป็น ๕ ส่วน เรียกว่าขันธ ๕ คือ รูป เวทนา

สัญญา สังขาร และวิญญาณ แยกประเภทเป็น ๒ ส่วน ดังนี้ รูปธรรม คือ รูป นามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

๑. รูปชั้น ส่วนที่เป็นรูป ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด คือ ส่วนที่ประกอบด้วย ดิน น้ำ ไฟ และลม และอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส

๒. เวทนาชั้น ส่วนที่เป็นการเสวยอารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือ เฉยๆ เมื่อรับรู้เกิด ความพอใจ มนุษย์เรียกว่า สุข เมื่อรับรู้เกิดความไม่พอใจ มนุษย์เรียกว่า ทุกข์ เมื่อรับรู้แล้วไม่ทุกข์ไม่ สุข เรียกว่า อุเบกขา

๓. สัญญาชั้น ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้ ความกำหนดได้หมาย รู้ในอารมณ์ ๖ เช่น เสียงดัง รูปสวย กลิ่นหอม รสหวาน ร้อน และดีใจ

๔. สังขารชั้น ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือ เป็นกลางๆ คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อัปายากฤต

๕. วิญญาณชั้น ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์

อายตนะ ภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ภายนอก ๖ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

ปรัชญาสาขชยะ ก็ได้กล่าวว่า มนุษย์และจักรวาลประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ ปุรุชะ และ ประกฤติ หรือ วิญญาณ กับ วัตถุ ในส่วนของวัตถุมีการคลี่คลายออกมา เป็นลักษณะต่างๆ เช่น พุทธิ อหังการ มนัส ญาณนทรีย์ กรรเมนทรีย์ ตันมาตระ และมหาภูติ

พุทธิ คือการรับรู้ที่ชัดเจนของสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกำหนดขึ้นสิ่งต่างๆ เช่น สิ่งนี้คือ หม้อ โถ ชาม และสิ่งนี้คือ เสื้อโค้ท

อหังการ คือ สภาพที่เกิดมาจากพุทธิ เป็นสิ่งที่ปรุงแต่งให้เกิด กลุ่มของอวัยวะ ๑๑ ประเภท มีญาณนทรีย์ ๕ กรรเมนทรีย์ ๕ มนัส ๑

ญาณนทรีย์ ๕ คือ อวัยวะ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง เป็นประสาทรับรู้อารมณ์

กรรเมนทรีย์ ๕ คือ อวัยวะ ในการกระทำ มีมือ เท้า ปาก อวัยวะขับถ่าย อวัยวะสืบพันธุ์

มนัส คือ อวัยวะในการรับรู้อารมณ์ที่เกิดขึ้น จากญาณนทรีย์ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และกรรเมนทรีย์ ๕ คือการกระทำต่างๆ

ตันมาตระ ๕ และ มหาภูต ๕ ทั้งสองประเภทนี้ คือ ธาตุละเอียดและธาตุหยาบตันมาตระ ๕ คือธาตุละเอียดของ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และมหาภูต ๕ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศซึ่งเกิดมาจากตันมาตระ และส่วนที่ประกอบเป็น อวัยวะ คือ ญาณนทรีย์ ๕ กรรเมนทรีย์ ๕ ในประเด็นความเหมือนกันขององค์ประกอบของมนุษย์นี้ทั้งสองสำนักได้มีความเห็นว่าองค์ประกอบของมนุษย์มีสอง

อย่างเช่นเดียวกันที่ทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ มีการกระทำ มีเจตนา และวัตถุประสงค์ และในส่วนขององค์ประกอบย่อยนั้น ก็มีความคล้ายคลึงกัน ต่างแต่การใช้ภาษาในการใช้แทนแต่ละประเภท

ประเด็นที่แตกต่างกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวว่า มนุษย์และจักรวาลประกอบด้วยธาตุพื้นฐาน ๔ ประเภท คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม วิญญาณ ของมนุษย์เป็นสิ่งที่ไม่มีนิรันดร เป็นอนัตตา มีการเกิดดับทุกขณะ และ

สามารถดับสนิทไม่มีส่วนเหลือได้ จากการขัดเกลากิเลสจนถึงที่สุด คือ พระนิพพานในปรัชญาasanghyeกล่าวว่า มนุษย์และจักรวาลประกอบด้วยธาตุพื้นฐาน ๕ ประเภท คือดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ ส่วนวิญญาณ เป็นสิ่งที่ไม่มีนิรันดร เมื่อมีการตายจากความเป็นมนุษย์ ภายหลังจะเกิดการอพยพไป จนกว่าจะได้รู้ถึงหลักการ ๒๕ ขั้นตอน ที่ทำให้เกิดการวิวัฒนาการวิญญาณนี้จะไม่มีการอพยพอีก แต่จะเป็นวิญญาณอมตะ ไม่มีการตาย ไม่สูญสลายไปไหน เป็นสภาพปุระชะ บริสุทธิ

๔.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น

หลักปฏิบัติของปรัชญาasanghyeมีหลักปฏิบัติแบบเดียวกันกับปรัชญาปรัชญาโยคะมีวิธีปฏิบัติอยู่ ๘ ประการ ได้แก่

(๑) ยมะ-การสำรวมระวัง ๕ ประการ ได้แก่ อหิงสา-ไม่เบียดเบียนประทุษร้ายชีวิต อัสเตยยะ-ไม่ลักขโมย พรหมจริยะ-รักษาพรหมจรรย์ จดเว้นกิจกรรมเพศสัมพันธ์ ควบคุมจิตใจไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจ ของความรู้สึกทางเพศ และ อปรครหะ-ไม่โลภสิ่งที่ไม่จำเป็นแก่การครองชีพ

(๒) นิยมะ-การฝึกอบรมตนเองให้บริสุทธิ์ ทั้งภายในและภายนอก ด้วยการชำระล้างร่างกายและบริโภคอาหารที่บริสุทธิ์ปราศจากโทษ ควบคุมอารมณ์ และดำรงอยู่ในคุณธรรม ๔ อย่าง ได้แก่ สันโดษ-ยินดีในปัจจัยเลี้ยงชีพที่ตามมีตามได้ ตบะ-เข้มงวด ในการปฏิบัติตามหลักคำสอนของโยคะและอดทนต่อทุกสภาพการณ์ สวาธยะ-ตั้งใจศึกษาหลักธรรมคำสอนทางศาสนาอย่างสม่ำเสมอ และ อิศวรประนิธาน-การเจริญสมาธิทำให้มุ่งมั่นต่อพระผู้เป็นเจ้าของ

(๓) อาสนะ-การควบคุมร่างกายให้อยู่ในอิริยาบถ ที่สบาย และเป็นประโยชน์แก่การเจริญสมาธิ มีมากมายหลายท่า หลายแบบ

(๔) ปราณายามะ-การกำหนดและควบคุมหายใจเข้าออก

(๕) ปรัตยาหาระ-การควบคุมประสาทสัมผัส โดยการปิดประตูที่มาจากอารมณ์จากภายนอก ๕ ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย

(๖) ชารณะ-การกำหนดจิตให้จดจ่อแน่วในอารมณ์ของสมาธิ

(๗) ธยานะ เป็นการฝึกทำจิตให้แน่วแน่มั่นคงอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยปราศจากการขงักตลอดเวลาที่ปฏิบัติอยู่ และ

(๘) สมาธิ-การกำหนดจิตให้ตั้งมั่นเป็นหนึ่งเดียวกับอารมณ์สมาธิ จิตที่เพ่งอารมณ์สมาธิ เป็นขั้นที่ความสัมพันธ์ กับโลกภายนอกทางประสาทสัมผัส ของผู้ปฏิบัติ ได้ถูกตัดขาดลง โดยสิ้นเชิงเป็นขั้นสำคัญก่อนที่จะบรรลุโมกษะ

สำหรับหลักการปฏิบัติของพุทธปรัชญาได้แก่มรรคมีองค์ ๘ มรรค คือ หนทางสู่ความดับทุกข์ เป็นหนึ่งใน อริยสัจ ๔ จึงเรียกอีกอย่างว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือการลงมือปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๘ ประการ ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นทางสายกลาง คือเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นตามวิถีสันติสุข พระพุทธเจ้าทรงอธิบายรายละเอียดไว้ดังนี้

สัมมาทิฐิ (ความเห็นที่ถูกต้อง) หมายถึง ความรู้ในอริยสัจ ๔

สัมมาสังกัปปะ (ความคิดที่ถูกต้อง) หมายถึง ความคิดในการออกจากกาม ความไม่พยายาบท และการไม่เบียดเบียน

สัมมาวาจา (วาจาที่ถูกต้อง) หมายถึง การเว้นจากการพูดเท็จ หยาบคาย ส่อเสียด และเพ้อเจ้อ

สัมมากัมมันตะ (การปฏิบัติที่ถูกต้อง) หมายถึง เจตนาละเว้นจากการฆ่า โจรกรรม และการประพฤติดีในกาม

สัมมาอาชีวะ (การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง) หมายถึง การเว้นจากมิจฉาชีพ การละเว้นจากอาชีพฆ่าสัตว์ อาชีพที่เบียดเบียนผู้อื่น

สัมมาวายามะ (ความเพียรที่ถูกต้อง) หมายถึง สัมมปปธาน ๔ คือ ความพยายามป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิด ละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ทำกุศลที่ยังไม่เกิด และดำรงรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

สัมมาสติ (การมีสติที่ถูกต้อง) หมายถึง สติปัฏฐาน ๔

สัมมาสมาธิ (การมีสมาธิที่ถูกต้อง) หมายถึง ฌาน ๔

ตารางเปรียบเทียบหลักการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น

พุทธปรัชญาเถรวาท	ปรัชญาสาขายะ
(๑) สัมมาทิฐิ (ความเห็นที่ถูกต้อง)	(๑) ยมะ-การสำรวมระวัง ๕ ประการ
(๒) สัมมาสังกัปปะ (ความคิดที่ถูกต้อง)	(๒) นิยมะ-การฝึกอบรมตนเองให้บริสุทธิ์
(๓) สัมมาวาจา (วาจาที่ถูกต้อง)	(๓) อาสนะ-การควบคุมร่างกายให้อยู่ในอิริยาบถ
(๔) สัมมากัมมันตะ (การปฏิบัติที่ถูกต้อง)	(๔) ปราณายามะ-การกำหนดและควบคุมหายใจเข้าออก
(๕) สัมมาอาชีวะ (การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง)	(๕) ปรัตยาหาระ-การควบคุมประสาทสัมผัส
(๖) สัมมาวายามะ (ความเพียรที่ถูกต้อง)	(๖) ธารณะ-การกำหนดจิตให้จดจ่อแน่วในอารมณ์ของสมาธิ
(๗) สัมมาสติ (การมีสติที่ถูกต้อง)	
(๘) สัมมาสมาธิ (การมีสมาธิที่ถูกต้อง)	

	(๗) ธยานะ เป็นการฝึกทำจิตให้แน่วแน่ (๘) สมาธิ-การกำหนดจิตใจ
--	--

ความเหมือน

พุทธปรัชญากับปรัชญาสาขะมีหลักปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์เหมือนกัน เป้าหมายของพุทธปรัชญาคือเพื่อให้จิตมีอิสรภาพจากกิเลสหรือความโลภ ความโกรธ ความหลง ปรัชญาสาขะก็เช่นเดียวกันมีเป้าหมายเพื่อความหลุดพ้นที่เรียกว่าโมกษะการบรรลุโมกษะได้ต้องแยกปุระะออกจากประภติโดยเด็ดขาด ไม่หลงติดยึดติด ทั้งสองแนวคิดเน้นเรื่องการแยกกายและจิตเหมือนกันโดยมีพื้นฐานว่า กายและจิตไม่ควรยึดติดหากแยกกายและจิตได้จะสามารถเข้าศึกษาเป้าหมายสูงสุดได้

ความแตกต่าง

หลักการปฏิบัติของพุทธปรัชญาเริ่มจากสัมมาทิฐิ คือความเห็นที่ถูกต้องคือต้องมีหลักปัญญาก่อนจึงจะสามารถเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดได้แต่ปรัชญาสาขะเริ่มจากการสำรวจมรรค์ซึ่งเป็นหลักของศีล

๔.๔ เปรียบเทียบสาเหตุแห่งความทุกข์และการติดข้องในสังสารวัฏของมนุษย์

การติดข้องในสังสารวัฏของมนุษย์

ตารางเปรียบเทียบสาเหตุของการติดข้อง

พุทธปรัชญาเถรวาท	ปรัชญาสาขะ
เป็นเพราะกรรมของมนุษย์ที่มี อวิชชา คือ ความไม่รู้เท่าทัน กิเลส ๓ คือ โลภ คือ ความโลภ โทสะ คือ ความโกรธ โมหะ คือ ความหลง	เป็นเพราะความสัมพันธ์ของปุระะและประภติ ทำให้คุณะสันไหว เกิดความหลงผิด ไม่รู้ความจริง หลงเพลิด เพลิด ในโลก ปุระะสืมสภาพเดิมของตนเองเป็นเพราะ คุณะ ๓ คือ สัตวะ คือ ความสุข รชัส คือ ความเศร้าหมอง ตมัส คือ ความหลง

การติดข้องในวัฏสงสารในพุทธปรัชญาเถรวาท

การติดข้องของมนุษย์และสรรพสัตว์ในแนวพุทธได้กล่าวถึง การกระทำ หรือกรรม ที่เป็นสิ่งทำให้เกิดการติดข้อง ซึ่งกรรมที่ประกอบด้วยเจตนา เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดกิเลส ได้แก่ โลภ(ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และ โมหะ (ความหลง) ซึ่งกิเลสทั้ง ๓ นี้ โมหะหรือความหลงเป็นมูลเหตุพื้นฐานของกิเลสทั้งปวง เมื่อโมหะเกิดโลภะจึงเกิด เมื่อโมหะเกิดโทสะจึงเกิด จึงถือได้ว่า โมหะหรือความหลงเป็นเหตุให้เกิดการติดข้องในสังสารวัฏของสรรพสัตว์โมหะหรือความหลง ที่ก่อให้เกิดโลภะ

และโทษะนั้น เกิดขึ้นเพราะอวิชชา หรือความไม่รู้ในสามัญลักษณ์ อันได้แก่ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความเปลี่ยนแปลง) และอนัตตา(ความไม่มีตัวตน) พุทธปรัชญากล่าวว่า สรรพสิ่งต่างไม่มีความเที่ยงแท้ ไม่มีความแน่นอน และไม่มีตัวตน แต่เพราะคนเรามี อุปาทาน อันเกิดแต่เวทนาและตัณหา จึงทำให้เกิดการยึดถือว่า มีความเที่ยงแท้ แน่นอนและมีตัวตนที่แท้จริงช่องทางที่ทำให้เกิดกิเลส คืออายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อมีการสัมผัสกับอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ทำให้เกิดโมหะ หรืออวิชชา คือความไม่รู้แจ้งในสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงของปฏิจจธรรมตา ทำให้เกิดตัณหาขึ้น ได้แก่ กามตัณหา(ความรักใคร่พอใจ) ภวตัณหา (ความอยากมีอยากเป็น) และวิภวตัณหา (ความอยากไม่เป็นอย่างนั้นอยากไม่เป็นอย่างนี้ อยากพราดพันดับสูญไปเสีย)เมื่อตัณหาเกิดขึ้น อุปาทานคือความยึดมั่นถือมั่นด้วยความหลงผิดก็เกิดขึ้น เมื่อมีอุปาทานก็เป็นเหตุให้เกิดกรรม ที่เป็นทั้ง กุศล และอกุศล และเกิดเป็นผลของกรรม คือวิบาก หากอวิชชายังไม่ถูกทำลายให้หมดไป ก็จะทำให้เกิดวัฏจักรการเวียนว่ายตายเกิดอยู่เรื่อยไป

การติดข้องในสังสารวัฏในปรัชญาasanghye

ปรัชญาasanghye เชื่อว่าการติดข้องของมนุษย์และสรรพสัตว์ที่ติดข้องในสังสารวัฏมีการเหตุมามากจากการกระทำ หรือ กรรม ที่เกิดขึ้นมาจากการที่ ปुरुषสัมพันธ์กับประภฤติ ซึ่งประภฤติที่เป็น

มูลการณะของสรรพสิ่งในจักรวาล แต่ประภฤติอย่างเดียวไม่สามารถมีการวิวัฒนาการให้เกิดสิ่งใดๆ ได้จึงต้องอาศัยความสัมพันธ์กับปुरुษะ จึงทำให้เกิดการวิวัฒนาการได้ จากที่ประภฤติมีคุณะอยู่ภายใน ๓ประเภท คือ สัตวะ รชัส และตมัส คุณะทั้ง ๓ หากไม่มีการถูกรบกวนจะอยู่ในสภาวะที่สมดุลอยู่ในประภฤติ แต่เมื่อการถูกรบกวน โดยแรงสั่นสะเทือนของปुरुษะทำให้เกิดการสั่นไหวของคุณะในประภฤติ คุณะทั้ง ๓ เสียความสมดุล เป็นเหตุที่ก่อให้เกิดการวิวัฒนาการ เกิดมหัต หรือพุทธิ ซึ่งมีหน้าที่ในการตัดสินใจ เกิดอหังการ คือความรู้สึกว่าเป็นตัวตน เกิดอวัยวะ ๑๑ ประเภท เพื่อรับรู้ คือมนัส ๑ ญาณนทรีย์ ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง และกรรเมนทรีย์ ๕ ได้แก่ ปาก มือ เท้า อวัยวะขับถ่าย และอวัยวะสืบพันธุ์ และเกิดธาตุละเอียด คือ ต้นมาตระ ๕ ได้แก่ เสียง สัมผัส รูปแบบ รสกลิ่น อหังการทำให้เกิดอวัยวะ ๑๑ อย่าง และธาตุละเอียดทำให้เกิด มหาภูตะ ๕ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟลม อากาศความสัมพันธ์ระหว่างประภฤติ กับ ปुरुษะที่ก่อให้เกิดการวิวัฒนาการ เป็นหลักการทั้ง ๒๕ประเภท เกิดความมีตัวตนหรือผู้กระทำการ และรับผลของกรรมนั้น เกิดเป็นสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ที่ประกอบไปด้วย หลักการทั้ง ๒๕ ประเภทนี้ ครบข้างไม่ครบข้าง ปรัชญาasanghye กล่าวว่า หากมนุษย์ไม่รู้ถึงหลักกระบวนการทั้ง ๒๕ ขั้นตอนนี้ จำต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารนี้อยู่เรื่อยไป

ความเหมือนและความแตกต่างของการติดข้อง

พุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาasanghye ต่างก็ถือว่าการติดข้องในสังสารวัฏ ล้วนแต่เป็นกฎแห่ง เหตุและผล ที่มีลักษณะเป็นสากล ปรัชญาทั้งสองถือว่า สรรพสิ่งย่อมเกิดมาโดยมีเหตุที่แน่นอน เหตุอย่างไรย่อมส่งผลให้เกิดผลอย่างนั้น ดังนั้นปรัชญาทั้งสองสำนักจึงถือว่า การติดข้องในสังสารวัฏย่อมมีสาเหตุ และถือว่าเหตุแห่งการติดข้อง คือความไม่รู้แจ้งในสภาวะแท้จริงแห่งสรรพสิ่ง หรือ มีอวิชชาครอบงำอยู่จึงทำให้ไม่สามารถรู้ความจริงที่แท้ได้พุทธปรัชญาถือว่า สภาวะแท้จริงแห่ง

สรรพสิ่ง เป็นรูปแบบของสามัญลักษณ์ คือ อนิจจัง(ความไม่เที่ยงแท้) ทุกขัง (ความเปลี่ยนแปลง) และอนัตตา (ความไม่มีตัวตน) สรรพสิ่งล้วนไม่เที่ยงแท้ไม่แน่นอน และไม่มีตัวตน สัตว์โลกประกอบขึ้นด้วยชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญาสังขาร และวิญญาณ ชั้น ๕ ทั้งหมดล้วนตกอยู่ภายใต้ กฎของสามัญลักษณ์ สัตว์โลกล้วนตกอยู่ในสังสารวัฏด้วยการส่งผลของกรรมหรือการกระทำของตนเอง หากยังไม่รู้แจ้งในความจริงแท้ของสามัญลักษณ์นี้ปรัชญาสาขชยะ เชื่อว่าความจริงแท้ในเอกภพมีเพียง ๒ อย่าง ได้แก่ปุรุषะ และประกฤติเมื่อ ปุรุषะมีความสัมพันธ์กับประกฤติ ทำให้เกิดการวิวัฒนาการ เป็นหลักัตตวะ ๒๕ ขั้นตอน เกิดความมีตัวตนขึ้น ทำให้เกิดมโวิชชา นั่นคือ ความหลงผิดของปุรุषะที่เข้าใจว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจากประกฤติเป็นตัวเอง หลงเพเลิดเพลินในสิ่งมายาของโลก สัมสภาวะความเป็นตัวตนที่แท้จริงของตน จึงทำให้เกิดการติดข้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เมื่อใดที่ปุรุषะเกิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง ว่าตัวเองคือปุรุषะไม่ใช่สิ่งที่ประกฤติสร้างขึ้น รู้ถึงการเป็นอยู่แยกต่างหากจากประกฤติ เมื่อนั้นปุรุษะก็จะถึงความหลุดพ้น ได้บรรลุลิขโมกะปรัชญาสาขชยะ ถือว่าสรรพสิ่งล้วนมีการกำเนิดมาจากความสัมพันธ์ของปุรุษะ และประกฤติ เมื่อปุรุษะหลงลืมสภาพเดิมของตัวเองก็จะติดข้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ต้องเสวยสุข และทุกข์ที่ตนเองได้เคยทำไว้ จนกว่าปุรุษะจะรู้ถึงความเป็นตัวตนที่แท้จริงในสภาวะเดิมของตนเอง

จากการเปรียบเทียบพอที่จะสังเกตได้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาสาขชยะ มีทรรศนะในเรื่องของการติดข้องในสังสารวัฏไม่แตกต่างกันมากนัก ทั้งสองสำนักต่างถือว่า อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้งในความจริงของสรรพสิ่งตามความเป็นจริง เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดสภาพของการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ถ้ายังทำลายอวิชชาไม่ได้ ก็จะต้องติดข้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏต่อไป

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปรัชญาทั้งสองสำนัก จะเห็นพ้องต้องกันในแง่ของการติดข้องว่าเกิดจากอวิชชาที่เป็นสาเหตุของการเวียนว่ายตายเกิด แต่ในลักษณะของความหมายของอวิชชา หรืออภิชยาของทั้งสองสำนักก็มีความแตกต่างกันอยู่ ซึ่งอวิชชาในพุทธปรัชญาหมายถึง ความไม่รู้แจ้งในสามัญลักษณ์ หรือไตรลักษณ์ จึงทำให้เห็นถึง ความเที่ยงแท้ในสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ เห็นความสุขที่เกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีความทุกข์ เห็นว่ามีตัวตนในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน ส่วนอวิชชาหรืออภิชยาของปรัชญาสาขชยะ หมายถึง การไม่รู้แจ้งถึงสภาวะตัวตนที่แท้จริงของปุรุษะที่ถูกสภาพของประกฤติครอบงำอยู่ และสามารถรู้ถึงการแยกต่างหากระหว่างประกฤติและปุรุษะ

สังสารวัฏของชีวิต

สังสารวัฏของชีวิตในพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาได้อธิบายว่าสังสารวัฏของชีวิต หรือวงจรชีวิต หมายถึงกระบวนการที่ชีวิตของสรรพสัตว์ถูกร้อยรัดด้วยยางเหนียวแห่งกิเลสทำให้ตกอยู่ในวงจรของการเกิด และการตาย ไปเรื่อย ๆ ราบใดที่วงจรของกิเลสยังไม่ถูกยับยั้งหรือถูกตัดขาดออกไป นั่นคือ เรื่องของภพภูมิต่างๆ ในการเกิดใหม่ และเชื่อว่าผลของกรรม หรือการกระทำที่มีเจตนาของแต่ละคนเป็นผู้กำหนด ซึ่งจะส่งผลให้ไปเกิดในภพภูมิใหม่ที่แตกต่างกันไปอย่างแน่นอน ตามสภาพความเหมาะสมที่เป็นผลของกรรม ในภพภูมิอันเป็นที่เกิดของสัตว์มี ๓ ภูมิ ได้แก่ ๑. กามภูมิ ๒. รูปภูมิ ๓. อรูปภูมิ ตามผลของกรรมที่ส่งผล และพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงเพิ่มเติมต่อไปอีกถึง โลกุตระภูมิ เป็นภูมิที่ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

พุทธปรัชญาเชื่อเรื่องของการเกิดใหม่ ซึ่งจะเกิดในสุคติ หรือทุคติ นั้นขึ้นอยู่กับผลของกรรมที่ทำ แต่เนื่องจากกระบวนการของกฎที่เป็นสากลของการส่งผล เป็นเรื่องทีละเอียดย่อยซับซ้อนมากยากแก่การเข้าใจของปุถุชนธรรมดา หรืออาจกล่าวจากผลที่ปรากฏได้ว่า ผู้ประพฤติดีในชาตินี้ย่อมไปเกิดในสุคติ หรือทุคติก็ได้ หรือผู้ประพฤติไม่ดีย่อมไปเกิดใน ทุคติ หรือสุคติก็ได้ เมื่อผลของกรรมได้ส่งผลจนหมดแล้วไม่ว่าจะเป็น ผลดี และไม่ดี หรือรู้แจ้งในสามัญลักษณ์หรือไตรลักษณ์ ไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็จะถึงซึ่งความหลุดพ้น คือบรรลุนิพพาน ออกจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป

สังสารวัฏของชีวิตในปรัชญาasanghye

ปรัชญาasanghyeมีความเชื่อเรื่องของการเกิดใหม่เช่นเดียวกันกับพุทธปรัชญา และเชื่อว่าสิ่งที่ไปเกิดใหม่เป็นการอพยพเคลื่อนย้ายของ ลิงคะ จากร่างกายหนึ่งไปยังอีกร่างกายหนึ่งเป็นกายละเอียดหรือเครื่องมือสำหรับรู้ ๑๓ ประเภท คือ มหัตหรือพุทธิ อหังการ และอวิยะ ๑๑ ประเภท และต้นมาตระ ๕ ซึ่งเป็นสิ่งที่ ถูกสร้างขึ้นจากประภคิต เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ชิดกับแต่ละปุระษะมาก จนกระทั่งเป็นกายหยาบ จะมีการแยกอย่างสิ้นเชิงก็ต่อเมื่อปุระษะได้รู้ความจริงว่าตัวตนที่แท้จริง ไม่เป็นอันเดียวกับประภคิต การติดข้องของสรรพสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดในภพต่างๆ คือสัตว์โลก ๘ ชั้น และสัตว์ที่ต่ำกว่ามนุษย์ ๕ ชั้น ตามผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ เมื่อปุระษะเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องจากการแยกกันจากประภคิต เมื่อนั้น ปุระษะก็จะเข้าถึงความหลุดพ้น การครอบงำของประภคิต ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ แล้วจะกลับเป็นปุระษะที่เป็นวิญญานบริสุทธิ์เหมือนเดิม

ความเหมือนและความแตกต่างของสังสารวัฏของชีวิต

พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าตราบไคที่สัตว์ยังมีกิเลส กรรม และผลของกรรมหรือวิบากอยู่ สัตว์เหล่านั้นต้องมีการเกิดและการตายเวียนว่ายอยู่ตลอดไป ตราบไคที่วิญญานยังมีกิเลสอยู่ ก็ยังส่งผลให้เกิดการกระทำ หรือ กรรม ที่เป็นการส่งสมต่อไปอีก เกิดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏไม่รู้จบสิ้น ปรัชญาasanghyeก็เช่นเดียวกัน ที่มีความเชื่อว่าวิญญานถูกครอบงำด้วยอหังการ สภาพที่เป็นผลของความสัมพันธ์ของปุระษะและประภคิตที่ก่อให้เกิดการกระทำต่างๆ ที่ทำให้ส่งผลเกิดการส่งสมทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารไม่จบสิ้นเช่นกัน ปรัชญาasanghyeเชื่อเรื่องของวิญญานหรือปุระษะที่ถูกครอบงำด้วยประภคิตจากความสัมพันธ์กัน เป็นสาเหตุให้มีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารต่อไป ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่าปรัชญาทั้งสองสำนักมีความเชื่อในเรื่องของการติดข้อง การเวียนว่ายตายเกิด ด้วยผลของกรรม หรือความเป็นเหตุและผล ที่คล้ายคลึงกัน แตกต่างกันที่วิธีการอธิบายที่มีรูปแบบแตกต่างกัน

๔.๕ เปรียบเทียบเป้าหมายชีวิตของมนุษย์

ตารางเปรียบเทียบเป้าหมายชีวิตของมนุษย์คือความหลุดพ้น

พุทธปรัชญาเถรวาท	ปรัชญาasanghye
๑. สุตมยปัญญา	๑. ประจักษ์ประมาณ
๒. จินตามยปัญญา	๒. อนุमानประมาณ
๓. ภาวนามยปัญญา	๓. ศัพท์ประมาณ

ความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาเถรวาทมีความเชื่อว่า การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายไปของสิ่งมีชีวิต มีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการมีกิเลส กรรม และผลของกรรม ดังนั้นพุทธปรัชญาเถรวาทจึงสืบค้นวิธีเพื่อเป็นหนทางของความหลุดพ้น หรือการบรรลุนิพพาน ด้วยวิธีการที่ทำให้เกิดการทำลายกิเลส และกรรม เรียกว่าปัญญา การเกิดปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาทเกิดขึ้นได้ ๓ ทาง คือ ๑. สุตมยปัญญา คือ การได้ยินได้ฟังมากความจริงทำให้เกิดความรู้แจ้ง ๒. จินตามยปัญญา คือ การพิจารณาตามความเป็นจริงทำให้เกิดความรู้แจ้ง ๓. ภาวนามยปัญญา คือการเพ่งพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยความจดจ่อจะเห็นความจริงชัดแจ้ง ภาวนามยปัญญาแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๒ อย่าง คือ (๑) สมถกรรมฐาน คือ วิธีการปฏิบัติกรรมฐาน ๔๐ ประเภท จึงจะได้บรรลุถึงความหลุด

พ้น คือ นิพพาน เรียกว่า เจโตวิมุตติ (๒) วิปัสสนากรรมฐาน คือ วิธีการปฏิบัติตาม โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประเภท ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ จะถึงที่สุดคือการดับกิเลส จึงจะได้บรรลุถึงความหลุดพ้น คือ นิพพาน เรียกว่า ปัญญาวิมุตติสมถกรรมฐาน ๔๐ ประเภท และวิปัสสนากรรมฐาน ๗๓ ประเภท เป็นหลักคำสอนเพื่อเป็นหนทางในการทำลายกิเลส และกรรม เพื่อไม่ให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ นำไปสู่ความพ้นทุกข์คือ นิพพาน

ความหลุดพ้นในปรัชญาasanghye

ปรัชญาasanghyeได้อธิบายถึงการหลุดพ้นด้วยวิธีการแสวงหาความรู้อันสมบูรณ์ ที่เป็นแนวทางทางทฤษฎีเท่านั้น ไม่ได้แนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นอย่างชัดเจน ดังนั้นปรัชญาโยคะโดยปตัญชลีจึงได้แต่งโยคะสูตรขึ้น เพื่อเสนอวิธีการเพื่อปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น หรืออาจกล่าวได้ว่า ปรัชญาasanghyeเป็นผู้คิดค้นทฤษฎี และปรัชญาโยคะเป็นผู้คิดค้นวิธีการปฏิบัติ เพื่อความหลุดพ้น ปรัชญาโยคะได้มีการคิดค้นวิธีในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น หรือบรรลุโมกษะไว้ ๘ ประการ เรียกว่า อัษฎางคโยคะ ได้แก่ ยมะ นียมะ อาสนะ ปราณายามะ ปรัตยาหาระ ธารณะ ธยานะ และสมาธิ ดังนั้น เราอาจกล่าวได้ว่า ปรัชญาasanghye ได้ใช้วิธีการของโยคะในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น จากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ด้วยการทำให้เกิดความรู้ที่สมบูรณ์ ทำให้เกิดวิหยาขึ้นพ้นจากความหลงผิด บุรุษจะได้รู้ถึงความแท้จริงของตัวเอง ว่าตัวเองมีสภาวะแตกต่างหากจากประภคิตีที่มี ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ได้บรรลุถึงความหลุดพ้น คือ โมกษะ แล้วเมื่อรู้ถึงความแตกต่างระหว่างบุรุษและประภคิตีแล้วเมื่อร่างกายแตกสลายแล้ว บุรุษจะกลับไปเป็นวิญญาณบริสุทธิ์ตามเดิมความรู้

ที่แท้จริงเกิดขึ้นได้จาก ๓ ประเภท คือ (๑) ประจักษ์ประमाण (๒) อนุมานประमाण และ (๓) ศัพทประमाण และเป็นวิธีที่ได้จากการปฏิบัติตามอชฎางคโยคะ ๘ ประการดังที่กล่าวแล้ว

ตารางเปรียบเทียบความหลุดพ้น

พุทธปรัชญาเถรวาท	ปรัชญาasanghye
๑. สอุปาทิเสสนิพพาน	๑. ชีวันมุกติ
๒. อนุปาทิเสสนิพพาน	๒. วิเทหมุกติ

ความเหมือนและความแตกต่างของการหลุดพ้น

พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาasanghye ต่างก็ถือว่า การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ โดยมีสาเหตุมาจากการกระทำ หรือกรรม ที่ทำให้เกิดการติดข้องในสังสารวัฏ ทำให้เกิดความทุกข์การที่จะหลุดพ้นได้ก็คือการที่เข้าใจความจริงอย่างแท้จริง พุทธปรัชญาเชื่อว่าการหลุดพ้นเกิดขึ้นได้จากการปฏิบัติของตนเองเท่านั้น ตามหลักของสมณะกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน จากการปฏิบัติตามหลักการดังกล่าวนี้ได้อย่างถูกต้อง จึงจะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่แท้จริงในสภาพของสามัญลักษณะ หรือไตรลักษณ์ คือความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง และความไม่มีตัวตน ดังนั้นผู้ที่ประพฤติดุปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ต้องมุ่งปฏิบัติเพื่อให้เกิดการทำลายกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดการติดข้องในสังสารวัฏ อันได้แก่ อวิชชา ตัณหา และอุปาทานเมื่อทั้งหมดถูกทำลายหมดแล้ว แม้ยังมีชีวิต และการกระทำอยู่ การกระทำนั้นไม่ถือว่าเป็นการกระทำที่ส่งผล ในภายหน้า และเมื่อสิ้นชีวิตแล้วจะไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป ความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แบบออกเป็น ๒ คือ ๑. สอุปาทิเสสนิพพาน และ ๒. อนุปาทิเสสนิพพาน ปรัชญาasanghye ถือว่าอวิชชา และการกระทำเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ปุรุชชติดข้องอยู่ในสังสารวัฏ จะหลุดพ้นได้ต้องสร้างความรู้ที่แท้จริงเพื่อทำลายอวิชชา การปฏิบัติให้ถึงภาวะเช่นนี้ ต้องปฏิบัติตามอชฎางคโยคะ ซึ่งจะนำไปสู่ความหลุดพ้น คือมีความรู้ในหลักการ ๒๕ ขั้นตอนของการวิวัฒนาการ การบรรลู่ ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ชีวิตก็ยังดำเนินต่อไป เหมือนมนุษย์ปรกติ ต่อเมื่อถึงเวลาที่ร่างกายถูกทำลาย ปุรุชชจะกลับคืนไปสู่สภาพเดิม คือวิญญานบริสุทธิ์ เป็นสภาพอมตะ เป็นนิรันดร์ ปรัชญาasanghye ได้แบ่งการหลุดพ้นออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑. ชีวันมุกติ ๒. วิเทหมุกติ ตามลำดับการหลุดพ้นของปรัชญาasanghye จึงเป็นการบรรลู่เพื่อกลับไปสู่สภาวะเดิมของปุรุชช และประภคตก็อยู่ส่วนของประภคต

พุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาasanghye ต่างก็เป็นปรัชญาอินเดียทั้งคู่ แต่ละฝ่ายต่างก็ได้รับอิทธิพลทางความคิด สติปัญญา และอื่นๆ จากอารยธรรมก่อนๆ เช่นเดียวกันไม่มากก็น้อย พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ยอมรับคำสอนทั้งหมดของคัมภีร์พระเวท แต่ในข้อเท็จจริง อารยธรรมทางความคิดต่างๆ ของอินเดีย ต่างก็มีอิทธิพลต่อแนวคิดของปรัชญาพุทธไม่น้อย โดยเฉพาะเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่า แนวความคิดหลักเกี่ยวกับเรื่องนี้ พุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาasanghye มีความเชื่อในเรื่องของการติดข้องคล้ายคลึงกัน รวมทั้งวิธีการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นที่คล้ายกัน แต่ต่างกันที่วิธีการอธิบาย และรายละเอียดเท่านั้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าความเชื่อเรื่องของการติดข้อง และการหลุดพ้นของทั้งสองสำนักจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ศึกษาปรัชญาของทั้งสองสำนักเป็นอย่างยิ่ง

๔.๖ สรุป

พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาasanghye พบว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการของทั้งสองสำนักมีความคล้ายคลึงกัน คือมีการอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งในกระบวนการเกิด ดำรงอยู่ และเสื่อมสลาย พุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายถึงทฤษฎีวิวัฒนาการ หรือ หลักปฏิจจนสมุปบาทไว้ว่า เป็นการเกิดขึ้นพร้อมของสภาวะธรรมทั้งหลาย ในสภาวะที่เป็นปัจจัยอิงอาศัยกันของสิ่งทั้งหลายสืบต่อกันมาตามกระบวนการระหว่างเหตุและผลอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยมีอธิบายว่า เหตุและผลเป็นเป็นสิ่งเดียวกันก็ไม่ใช่ ต่างกันโดยสิ้นเชิงก็ไม่ใช่ และไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปโดยตัวมันเอง สิ่งต่างๆ จึงต่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน จะเห็นได้ว่าทฤษฎีวิวัฒนาการ หรือ ปฏิจจนสมุปบาทเป็นเรื่องของการอิงอาศัยซึ่งกันและกันในการเกิดขึ้น ตามเหตุปัจจัย สิ่งที่เกิดเพราะเหตุปัจจัย เรียกว่า สมุปปันนธรรม แปลว่าธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ปฏิจจนสมุปบาทนี้เป็นภาวะที่มีเอง เป็นเอง เป็นกฎธรรมชาติที่แสดงกระบวนการของหลักธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น และ ดับลงอย่างมีหลักของตนเอง ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นมาได้เองลอยๆ ตามหลักการที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” หรือ ที่เรียกว่า กฎอิตถีปัจจยตา แปลว่า ภาวะที่สิ่งนี้เป็นปัจจัยแห่งสิ่งนี้ กระบวนการวิวัฒนาการนี้มีการเกิดขึ้น และดับลงแบบเชื่อมโยงไม่สามารถมองหาจุดเริ่มต้นได้ เปรียบเหมือนวงกลมที่หาจุดเริ่มต้นและที่สุดไม่ได้ ปรัชญาasanghye มีแนวความคิดเกี่ยวกับทฤษฎีสัตการยวาท มีความเชื่อว่าผลเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในสิ่งที่ป็นเหตุ ถ้าผลไม่มีอยู่ในสิ่งที่ป็นเหตุ อะไรย่อมเกิดจากอะไรก็ได้ หรือกล่าวได้ว่า “เหตุและผลเป็นสิ่งเดียวกัน” การเกิดขึ้นของผลเป็นเพียงการคลี่คลายออกมาจากเหตุเท่านั้น หาใช่ผลเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่โดยไม่มีอยู่ในสิ่งที่ป็นเหตุมาก่อน ดังนั้นเหตุกับผลจึงแตกต่างกันเพียงขั้นตอนของการคลี่คลายจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งเท่านั้น แต่ตามเนื้อแท้แล้ว คือสิ่งเดียวกันไม่ต่างกันเลย เพราะผลหากยังไม่คลี่คลายออกมาก็คือเหตุ และเหตุหากคลี่คลายออกไปแล้วก็คือผล เหตุและผลจึงเป็นสิ่งเดียวกัน ผลจึงมีอยู่ในเหตุก่อนแล้วในเหตุ ไม่ว่าจะเป็นก่อนการผลิตขึ้นหรือหลังการผลิต จึงไม่มีสิ่งใดถูกสร้างจากสิ่งที่ไม่มีอยู่ และไม่มีสิ่งใดสูญหายไปจากการมีอยู่ ทุกการผลิตคือการวิวัฒนาการ และทุกการทำลายคือการถูกซ่อนเร้น หรือการกลับไปสู่ความเป็นเหตุ กลุ่มที่เชื่อทฤษฎีสัตการยวาทได้กล่าวต่อไปอีกว่า ถ้าผลไม่มีอยู่ในสิ่งที่ป็นเหตุมาก่อน ก่อนที่จะมีการเกิดขึ้นแล้ว นั่นอาจเป็น อภาวะ คือสิ่งที่ไม่มีอยู่ เหล่านี้เป็นลักษณะการอ้างเหตุผลที่ทำให้เกิดการวิวัฒนาการของสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ทั้งในมนุษย์และจักรวาลประเด็นที่เหมือนกัน คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการของทั้งสองสำนักเป็นหลักความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ ไม่มีการแปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ไม่เกี่ยวข้องกับผู้สร้างอื่น เป็นหลักการของเหตุและผลที่อิงอาศัยซึ่งกันและกันในการวิวัฒนาการ เป็นหลักการที่ดำรงอยู่เช่นนั้น หลักการของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาasanghye ได้แสดงทรรศนะว่า สรรพสิ่งที่เกิดขึ้นมาในเอกภพล้วนแต่ต้องมีเหตุปัจจัยสนับสนุนกันเกิดขึ้น ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นมาโดยไม่มีสาเหตุ แม้การดำรงอยู่และเสื่อมสลายของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น ก็ล้วนขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดมีขึ้นทั้งสิ้น

ทรรศนะเรื่องมนุษย์ มืองค์ประกอบหลัก ๒ ประเภทเช่นกัน พุทธปรัชญาเถรวาท มีกายกับจิต ปรัชญาasanghye มี ปุรุชะและประภฤติ ทั้งสองนี้มีการอิงอาศัยกันในการวิวัฒนาการของมนุษย์ ทั้งทางกายภาพ และจิตภาพ มีการเวียนว่ายตายเกิดเหมือนกัน มีผลของการกระทำที่คล้ายกัน คือทำดีส่งผลดี ทำไม่ดีส่งผลไม่ดี เช่นกัน แต่ที่สุดแล้วมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทถ้ามีปฏิบัติให้เกิด ปัญญา

รู้แจ้งในสังขารแล้ว จะเข้าถึงซึ่งความหลุดพ้นที่เป็นสภาพอนัตตา ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด เป็นสภาวะที่ดับสูญ คือนิพพาน แต่ปรัชญาasanghye เมื่อมีการปฏิบัติให้ถึงซึ่งความหลุดพ้นแล้วสภาวะของวิญญาณจะกลับไปสู่ปุรุชะไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดเช่นกัน แต่จะเป็นสภาพที่ไม่ดับสูญ เป็นปุรุชะบริสุทธิ์ ที่เป็นสภาวะนิรันดร์พรรณาส่องเรื่องราวของทั้งสองสำนัก ก็มีองค์ประกอบ ๒ เช่นเดียวกันกับองค์ประกอบของมนุษย์ มีการวิวัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพราะจากหลักฐานการอธิบาย ในการเกิดขึ้นของจักรวาลนั้นเป็นผลมาจากการที่มีดวงวิญญาณที่เป็นต้นกำเนิดของมนุษย์ มีความปรารถนาในสิ่งที่ต้องการ เมื่อความปรารถนาแล้ว สิ่งต่างๆ ในจักรวาลเหมือนจะปรากฏขึ้นเองตามความปรารถนาของมนุษย์เพื่อตอบสนองความต้องการ ดังนั้นพรรณาส่องเรื่องราวของสองสำนักจึงดูเหมือนว่าเป็นนิยายที่อธิบายถึงการเกิดขึ้นแบบ หาหลักฐานไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดของทั้งสองสำนักนี้มีความคล้ายคลึงกันประเด็นที่ต่างกัน คือ พุทธปรัชญาเถรวาทเน้นหลักคำสอนให้เห็นความเป็นอนัตตา ไม่เป็นอมตะนิรันดร์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ปรัชญาasanghye เน้นหลักคำสอนที่ชี้ให้เห็นความเป็นอัตตา คือความอมตะนิรันดร์ และทั้งสองสำนักมีหลักการอธิบายที่แตกต่างกันออกไป ตามความเข้าใจของแต่ละฝ่าย อาจเป็นเพราะการสืบทอดที่ยาวนาน และตำราต่างๆ ที่หายไปจึงทำให้หลักการอธิบายในรายละเอียดไม่ครบถ้วน

พรรณาส่องมนุษย์ ที่มีความต่างกันก็คือ พุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวว่าธาตุหยาบที่ประกอบในร่างกายของมนุษย์มี ๔ ประเภท คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วนปรัชญาasanghye กล่าวว่าธาตุหยาบที่ประกอบในร่างกายมนุษย์มี ๕ ประเภท คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศพรรณาส่องเรื่องราวแทบไม่มีความแตกต่างกันเลย เพราะต่างฝ่ายต่างให้ความสำคัญเรื่องของมนุษย์มากกว่า มีความต่างกันแต่เพียงพุทธปรัชญาเถรวาทมีการอธิบายที่ละเอียด กว้างขวางมากกว่า อาจเป็นเพราะตำราที่มีการอธิบายของสำนักปรัชญาasanghye มีการสูญหายไป และมีนักปรัชญาของasanghye รุ่นหลังได้มีการแต่งขึ้นมาใหม่โดยเน้นหลักการของความหลุดพ้นมากกว่ารายละเอียดของเรื่องราวจึงทำให้ไม่ทราบถึงความแตกต่างอย่างเด่นชัดมากนัก

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเปรียบเทียบมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญากับปรัชญาสาขายะ ผู้วิจัยศึกษาในวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ในปรัชญาสาขายะ (๓) เพื่อเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาสาขายะ ผลการศึกษาพบว่า

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

หลักการและคำสอนทางศาสนา และปรัชญา ที่มีการแสดงทรรศนะเกี่ยวกับมนุษย์และจักรวาล ซึ่งในปัจจุบันมีการให้ความสนใจกันเป็นอย่างมาก จากสถาบันด้านวิชาการอย่างกว้างขวาง ในการนำเอาหลักการและแนวคิด ทางศาสนาและปรัชญามาศึกษา วิเคราะห์ เปรียบเทียบ วิจัย เพื่อให้เกิดความเข้าใจ ด้วยการประมวลเอาเนื้อหาสาระเหล่านั้น เป็นแนวทางที่จะนำไปสู่ความรู้ที่ใกล้หลักความจริงมากที่สุด ในสิ่งที่เป็นแก่นแท้ หรือที่มาของมนุษย์และจักรวาล เพื่อจุดประสงค์ในการแก้ไขปัญหาบางอย่างที่เป็นภัยคุกคามมนุษย์ และโลก การศึกษาวิจัยเปรียบเทียบทฤษฎีวิวัฒนาการมนุษย์และจักรวาลของทั้งสองสำนัก อาจเป็นบูรณาการหล่อหลอมแนวความคิด เพื่อเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้แจ้ง และเป็นหลักในการศึกษาเพื่อปฏิบัติ เป็นการเข้าไปใกล้ความเป็นจริงมากขึ้น จากความรู้นี้อาจช่วยให้เห็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งในจักรวาลว่าอาจมาจากแหล่งเดียวกัน เพราะนักปรัชญาผู้คิดค้นหลักการและทฤษฎีต่างๆ ที่เกิดขึ้นนี้ล้วนแต่มีแนวคิดเกิดมากจากประสบการณ์ที่ได้จากธรรมชาติทั้งสิ้น จากการศึกษาวิจัยสรุปได้ดังนี้

๕.๑.๑ จากการศึกษาทฤษฎีวิวัฒนาการในพุทธปรัชญาเถรวาทพบว่า กฎปฏิจลสมุปบาท หรือ อิทปปัจจยตา เป็นกฎธรรมชาติสูงสุดที่มีสภาวะอิสระไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใด เป็นสภาวะที่ไม่มีการปรุงแต่งจากสิ่งอื่น เป็นหลักการที่ครอบคลุมสรรพสิ่งในเอกภพให้ดำเนินไปตามธรรมชาติ โดยสรรพสิ่งมีการปรากฏขึ้นในเบื้องต้น เปลี่ยนแปลงในทางกลาง และแตกสลายไปในที่สุด การวิวัฒนาการของสรรพสิ่งในเอกภพต้องอาศัยเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน และความเป็นไปทั้งหลายล้วนเป็นไปเองโดยธรรมชาติทั้งสิ้น เรื่องของการกำเนิดมนุษย์และจักรวาลพร้อมสิ่งทั้งหลายนั้น จากการอธิบายในเบื้องต้น แม้จะมีลักษณะที่ค่อนข้างจะเป็นตำนานหาข้อพิสูจน์ไม่ได้แน่ชัด แต่ส่วนหนึ่งของการแสดงทรรศนะจะเห็นได้ว่ามีความคิดเกี่ยวกับการวิวัฒนาการของธรรมชาติโดยยกให้เป็นเรื่องของอำนาจเหนือธรรมชาติ ตามทรรศนะในคัมภีร์ทางพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถกล่าวโดยย่อว่า สรรพสิ่งมีการเกิดขึ้น มีการรวมตัวกัน มีการเปลี่ยนแปลง มีการถูกทำลาย มีการสลายตัววนเวียนกันไป หลักการนี้มีลักษณะเป็นสัจนิยม คือ เป็นหลักการของความจริง ที่แสดงให้เห็นว่าสรรพสิ่งมีความเป็นมา ที่สามารถรับรู้ได้จากประสบการณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ตามหลักทฤษฎีที่ชี้ให้เห็น

สภาวะที่แท้จริงของสรรพสิ่ง ซึ่งต่างมีการอิงอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นไปตามกระแส และหลักการที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” สรรพสิ่งล้วนไม่มีแก่นแท้หรือสาระใดๆ สรรพสิ่งล้วนแต่เป็นเพียงกระบวนการที่ดำเนินไปตามหลักการของธรรมชาติ ซึ่งเป็นหลักการที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาทว่าเป็นหลังธรรมสูงสุด คือ อนิจจัง หมายถึง ความเป็นสภาวะที่ไม่คงเดิม ทุกสิ่ง หมายถึง สภาวะที่ทนได้ยาก อนัตตา หมายถึง สภาวะที่หาความเป็นแก่นแท้ไม่ได้ ธรรมชาติของมนุษย์ พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้มีอธิบายปฐมกำเนิดของมนุษย์ แต่เป็นการอธิบายเพียงระยะหนึ่งที่มีการเกิดขึ้น หลังจากที่ถูกทำลายไปแล้วและมีการเริ่มวิวัฒนาการขึ้นมาใหม่จากการจุติของอภิสรรพพรหมมาอุบัติในจักรวาลนี้ มีการวิวัฒนาการทางกายภาพและจิตใจที่หยาบขึ้นจนเกิดมีเพศชาย เพศหญิงปรากฏ มีการเสพกาม ก่อให้เกิดการวิวัฒนาการในครรภ์ตามลำดับ ซึ่งตามหลักการของพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์อัครคัมภีร์อรรถกถา ได้กล่าวถึงการกำเนิดมนุษย์คล้ายกับจะกล่าวว่ามีมนุษย์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน เป็นจุดศูนย์กลางของสัตว์ดิรัจฉาน ส่วนพืชเกิดขึ้นภายหลัง ซึ่งความจริงแล้วพุทธปรัชญาเถรวาทได้ให้ความสำคัญในเรื่องของมนุษย์ และมีจุดหมายที่สำคัญอยู่ด้วย คือการพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด คือ นิพพาน องค์ประกอบของมนุษย์มีอยู่ ๒ อย่างคือ กาย และ จิต หรือเรียกว่าขันธ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ กายและจิตต่างอิงอาศัยซึ่งกันและกัน แต่ให้ความสำคัญเรื่องของจิตมากกว่ากาย ซึ่งจิตที่มีอิทธิพลต่อการกระทำของมนุษย์ แต่พอสรุปได้ว่า สรรพสิ่งต่างๆ ล้วนตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ หรือ สามัญญลักษณะ การเสื่อมสลายของมนุษย์ตามที่มีอธิบายไว้ในคัมภีร์ว่าเป็นเพราะการกระทำของมนุษย์เอง การกระทำที่เป็นไปด้วยกิเลสตัณหา นำพาไปสู่ความเสื่อมสลาย

ธรรมชาติของจักรวาลในพุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวว่านอกจากจักรวาลของเราแล้วยังมีจักรวาลอื่นๆ อีกมากมายที่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่เช่นเดียวกับจักรวาลของเรา มีสิ่งแวดล้อม มีลักษณะภูมิศาสตร์เช่นเดียวกันและต่างก็มีภพ ภูมิ ของตนเอง จักรวาลมีทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลาง และ ขนาดใหญ่ จักรวาลของเราเป็นจักรวาลขนาดเล็ก จักรวาลนั้นมีขอบเขตโดยมีที่สุดของแสงสว่างใสวรุ้งเรืองโดยรอบ และเรื่องสำคัญในจักรวาลวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาท คือเรื่องของสังสารวัฏ นรก สวรรค์ ภูมิ ต่างๆ ซึ่งเป็นเรื่องค่อนข้างยากที่จะพิสูจน์ และมีความเชื่อว่า สังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิดในภพชาติต่างๆ มากมายหาที่สุดมิได้ ตามความเชื่อนี้มีการยอมรับว่า กรรม มีอิทธิพลที่สำคัญที่ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ การแตกสลายของจักรวาล ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยตามธรรมชาติของสภาวะต่างๆ ซึ่งเกิดจากการผิติดปรกติตามธรรมชาติด้วยตัวของธรรมชาติเอง และเกิดจากการกระทำของมนุษย์ ที่ประกอบไปด้วยกิเลสตัณหา ดังนั้นการแตกสลายของจักรวาลเป็นไปได้ ๓ ประการ คือ (๑) ถูกทำลายด้วยไฟ (๒) ถูกทำลายด้วยน้ำ (๓) ถูกทำลายด้วยลม

๕.๑.๒ ปรัชญาสาขายะได้แสดงธรรมชาติว่าหลักสัจการยวาท เป็นหลักการของธรรมชาติที่แสดงให้เห็นถึงความมีอยู่โดยอิสระเป็นเอกภาพ มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เป็นการอิงอาศัยซึ่งกันและกันของสิ่งที่เป็นเหตุของสรรพสิ่งในเอกภาพ ตลอดถึงปรากฏการต่างๆ ของมนุษย์และจักรวาลล้วนแต่มีการคลี่คลายวิวัฒนาการมาจาก ประกฤติ ที่มีปุรุષะเป็นจิตวิญญาณอยู่เบื้องหลัง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ดูเหมือนว่าจะเป็นหลักการที่ละเอียดซับซ้อนมากเกินกว่าที่บุคคลทั่วไป สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาท

สัมผัสทั้ง ๕ หรืออยู่นอกเหนือประสบการณ์ทั่วไปของมนุษย์ที่สามารถรับรู้ได้ หลักการของปรัชญาสาขะจึงดูเหมือนเป็นเรื่องลึกลับซับซ้อนมาก หลักปรัชญาเน้นหนักไปในด้านอภิปรัชญา โดยหลักการสูงสุดแล้ว สภาพที่เป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งเป็นอัตตา เป็นอมตะ เป็นสภาพที่มีไม่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดกาล แต่สภาวะที่เกิด และคลี่คลาย วิวัฒนาการออกมาจากสิ่งที่เป็นต้นกำเนิด มีการเปลี่ยนแปลง คือ มีการเกิดขึ้น วิวัฒน์ และสูญสลายกลับไปสู่สภาพเดิมของสิ่งที่เป็นต้นกำเนิด คือ ประภคิตี และปุรุชะ เป็นอันติมสัจจะ ที่ดำรงอยู่เป็นนิรันดร์พรรณณะเรื่องมนุษย์ ในปรัชญาสาขะไม่ได้อธิบายถึงต้นกำเนิดมนุษย์เช่นกัน แต่มีการอธิบายถึงช่วงระยะเวลาหนึ่งที่มีกายละเอียดโคจรอพยพ เคลื่อนย้ายอยู่ในจักรวาลตลอดเวลาจนกระทั่งมีความรู้ถึงองค์ประกอบในตัวเองว่ามีอารมณ์สุขแต่ขาดโสมนัส จึงแสวงหาความโสมนัสปรารถนากายหายจากการรวมตัวของธาตุหยาบของพ่อและแม่ กายละเอียดเข้าร่วมตัวกับกายหยาบภายในครรภ์และวิวัฒนาการตามลำดับ องค์ประกอบของมนุษย์ ที่เป็นธาตุแท้ มี ๒ อย่าง คือ ปุรุชะและ ประภคิตี ทั้งสองอย่างนี้เป็นมูลการณะของสรรพสิ่งด้วย ประภคิตีเป็นมูลการณะของสรรพสิ่งด้านวัตถุ ปุรุชะเป็นมูลการณะทางด้านจิตวิญญาณ ซึ่งกระบวนการวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นเป็นการคลี่คลายของสิ่งที่เป็นเหตุตามลำดับ การเสื่อมสลายของมนุษย์ได้กล่าวว่า การเสื่อมสลายเกิดจากคุณะทั้ง ๓ ของประภคิตีที่ประกอบอยู่ในมนุษย์ที่มีปฏิกริยาต่อกันตามสัดส่วนที่แปรผัน ซึ่งเกิดจากการที่มนุษย์มีการสะสมอารมณ์ และการกระทำต่างๆ และเมื่อเกิดความสมดุล ของคุณะแล้วจะไม่มีการสร้างสิ่งใหม่ สภาวะที่เกิดขึ้นจะกลับไปหาแหล่งเดิม คือ ประภคิตี และ ปุรุชะพรรณณะเรื่องจักรวาลในปรัชญาสาขะ ได้มีกล่าวไว้เพียงเล็กน้อยว่าในขณะที่จักรวาลยังไม่มีการสร้างขึ้น มีกายละเอียดโคจรอยู่ในจักรวาล ปรารถนาความโสมนัส จึงสร้างสิ่งต่างๆ ในจักรวาล ด้วยการคลี่คลาย และวิวัฒนาการจากธาตุละเอียดที่มีอยู่ จากกายละเอียด ที่ประกอบด้วย พุทธิ อหังการ ต้นมาตระ ญาณนทรีย์ กรรเมนทรีย์ มนัส หรือเรียกว่า ลิงคะ ที่มีแพร่กระจายในทั้งสามโลก คือ พระเจ้า มนุษย์ และต่ำกว่ามนุษย์ กายละเอียดนี้มีส่วนประกอบของคุณะทั้ง ๓ เมื่อมีความปรารถนาแล้วสิ่งต่างๆ ก็ปรากฏขึ้นออกมาจากการผสมกันของคุณะทั้งสาม จนเป็นสิ่งที่ต่างๆ ในจักรวาลนี้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ลิงคะ คือเครื่องมือทั้ง ๑๘ ในการสร้างจักรวาล กล่าวโดยสรุปว่า จักรวาลเป็นผลมาจากความปรารถนาของลิงคะ การเสื่อมสลายของจักรวาลมีการอธิบายไม่ชัดเจนมากนักกล่าวแต่เพียงว่าการเสื่อมสลายเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงของคุณะในประภคิตี อาจเป็นเพราะให้ความสำคัญเรื่องของมนุษย์มากกว่า อีกประการหนึ่งคือ ปุรุชะได้รับสิ่งที่ปรารถนา และได้รับการปลดปล่อย โดยที่ปุรุชะมีความรู้ในการแบ่งแยกระหว่างตัวเองกับ ประภคิตี ที่ประกอบด้วยคุณะ ๓ อย่างชัดเจนก็จะหยุดการวิวัฒนาการไปเป็นสิ่งที่ต่างๆ หรือเรียกอีกอย่างว่าสภาวะ สมดุล เมื่อปุรุชะที่สัมพันธ์กับประภคิตีได้บรรลุผลแล้ว สิ่งต่างๆ ที่คลี่คลายออกมาจากแหล่งกำเนิดจะมีความเสื่อมสลายกลับไป คือ ปุรุชะเป็นปุรุชะ สิ่งต่างๆ กลับไปสู่ประภคิติตามขบวนการเสื่อมสลาย

๕.๑.๓ จากผลการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบทฤษฎีวิวัฒนาการของมนุษย์และจักรวาลในพรรณณะของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาสาขะ พบว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการของทั้งสองสำนักมีความคล้ายคลึงกัน คือมีการอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งในกระบวนการเกิด ดำรงอยู่ และเสื่อมสลาย พุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายถึงทฤษฎีวิวัฒนาการ หรือ หลักปฏิจจนุปบาทไว้ว่า เป็นการเกิดขึ้นพร้อมของสภาวะธรรมทั้งหลาย ในสภาวะที่เป็นปัจจัยอิงอาศัยกันของสิ่งทั้งหลายสืบต่อกันมาตามกระบวนการระหว่างเหตุและผลอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยมีอธิบายว่า เหตุและผลเป็นเป็นสิ่งที่เดียวกันก็ไม่ใช่

ต่างกันโดยสิ้นเชิงก็ไม่ใช่ และไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปโดยตัวมันเอง สิ่งต่างๆ จึงต่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน จะเห็นได้ว่าทฤษฎีวิวัฒนาการ หรือ ปฏิจลสมุปบาทเป็นเรื่องของการอิงอาศัยซึ่งกันและกันในการเกิดขึ้น ตามเหตุปัจจัย สิ่งที่เกิดเพราะเหตุปัจจัย เรียกว่า สมุปปັນณธรรม แปลว่าธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ปฏิจลสมุปบาทนี้เป็นภาวะที่มีเอง เป็นเอง เป็นกฎธรรมชาติที่แสดงกระบวนการของหลักธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น และ ดับลงอย่างมีหลักของตนเอง ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นมาได้เองลอยๆ ตามหลักการที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” หรือ ที่เรียกว่า กฎอัมปปัจจยตา แปลว่า ภาวะที่สิ่งนี้เป็นปัจจัยแห่งสิ่งนี้ กระบวนการวิวัฒนาการนี้มีการเกิดขึ้น และดับลงแบบเชื่อมโยงไม่สามารถมองหากจุดเริ่มต้นได้ เปรียบเหมือนวงกลมที่หาจุดเริ่มต้นและที่สุดไม่ได้ปรัชญาสาขายะมีแนวความคิดเกี่ยวกับทฤษฎีสัจการยวาท มีความเชื่อว่าผลเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในสิ่งที่เป็เหตุ ถ้าผลไม่มีอยู่ในสิ่งที่เป็เหตุ อะไรย่อมเกิดจากอะไรก็ได้ หรือกล่าวได้ว่า “เหตุและผลเป็สิ่งเดียวกัน” การเกิดขึ้นของผลเป็นเพียงการคลี่คลายออกมาจากเหตุเท่านั้น หาใช่ผลเป็สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่โดยไม่มีอยู่ในสิ่งที่เป็เหตุมาก่อน ดังนั้นเหตุกับผลจึงแตกต่างกันเพียงขั้นตอนของการคลี่คลายจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งเท่านั้น แต่ตามเนื้อแท้แล้ว คือสิ่งเดียวกันไม่ต่างกันเลย เพราะผลหากยังไม่คลี่คลายออกมาก็คือเหตุ และเหตุหากคลี่คลายออกไปแล้วก็คือผล เหตุและผลจึงเป็สิ่งเดียวกัน ผลจึงมีอยู่ในเหตุก่อนแล้วในเหตุ ไม่ว่าจะเป็ก่อนการผลิตขึ้นหรือหลังการผลิต จึงไม่มีสิ่งใดถูกสร้างจากสิ่งที่ไม่มีอยู่ และไม่มีสิ่งใดสูญหายไปจากการมีอยู่ ทุกการผลิตคือการวิวัฒนาการ และทุกการทำลายคือการถูกซ่อนเร้น หรือการกลับไปสู่ความเป็นเหตุ กลุ่มที่เชื่อทฤษฎีสัจการยวาทได้กล่าวต่อไปอีกว่า ถ้าผลไม่มีอยู่ในสิ่งที่เป็เหตุมาก่อน ก่อนที่จะมีการเกิดขึ้นแล้ว นั้นอาจเป็ อภาวะ คือสิ่งที่ไม่มีอยู่ เหล่านี้เป็ลักษณะการอ้างเหตุผลที่ทำให้เกิดการวิวัฒนาการของสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ทั้งในมนุษย์และจักรวาลประเด็นที่เหมือนกัน คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการของทั้งสองสำนักเป็หลักความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ ไม่มีการแปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ไม่เกี่ยวของกับผู้สร้างอื่น เป็หลักการของเหตุและผลที่อิงอาศัยซึ่งกันและกันในการวิวัฒนาการ เป็หลักการที่ดำรงอยู่เช่นนั้น หลักการของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาสาขายะได้แสดงทรรศนะว่า สรรพสิ่งที่เกิดขึ้นมาในเอกภพล้วนแต่ต้องมีเหตุปัจจัยสนับสนุนกันเกิดขึ้น ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นมาโดยไม่มีสาเหตุ แม้การดำรงอยู่และเสื่อมสลายของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น ก็ล้วนขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดมีขึ้นทั้งสิ้น

ทรรศนะเรื่องมนุษย์ มีองค์ประกอบหลัก ๒ ประเภทเช่นกัน พุทธปรัชญาเถรวาท มีกายกับจิต ปรัชญาสาขายะ มี ปुरुषะและประภฤติ ทั้งสองนี้มีการอิงอาศัยกันในการวิวัฒนาการของมนุษย์ทั้งทางกายภาพ และจิตภาพ มีการเวียนว่ายตายเกิดเหมือนกัน มีผลของการกระทำที่คล้ายกัน คือทำดีส่งผลดี ทำไม่ดีส่งผลไม่ดี เช่นกัน แต่ที่สุดแล้วมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทถ้ามีปฏิบัติให้เกิด ปัญญารู้แจ้งในสัจธรรมแล้ว จะเข้าถึงซึ่งความหลุดพ้นที่เป็สภาพอนัตตา ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด เป็สภาวะที่ดับสูญ คือนิพพาน แต่ปรัชญาสาขายะเมื่อมีการปฏิบัติให้ถึงซึ่งความหลุดพ้นแล้วสภาวะของวิญญาณจะกลับไปสู่ปุรุषะไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดเช่นกัน แต่จะเป็สภาวะที่ไม่ดับสูญ เป็ปุรุषะบริสุทธิ ที่เป็สภาวะนิรันดรรทรรศนะเรื่องจักรวาลของทั้งสองสำนัก ก็มีองค์ประกอบ ๒ เช่นเดียวกันกับองค์ประกอบของมนุษย์ มีการวิวัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพราะจากหลักฐานการอธิบาย ในการเกิดขึ้นของจักรวาลนั้นเป็ผลมาจากการที่มีดวงวิญญาณที่เป็ต้นกำเนิดของมนุษย์ มีความปรารถนาในสิ่งที่ต้องการ เมื่อความปรารถนาแล้ว สิ่งต่างๆ ในจักรวาลเหมือนจะปรากฏขึ้นเอง

ตามความปรารถนาของมนุษย์เพื่อตอบสนองความต้องการ ดังนั้นพรรณเรื่องจักรวาลของสองสำนัก จึงดูเหมือนว่าเป็นนิยายที่อธิบายถึงการเกิดขึ้นแบบ หาหลักฐานไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดของทั้งสองสำนักนี้มีความคล้ายคลึงกันประเด็นที่ต่างกัน คือ พุทธปรัชญาเถรวาทเน้นหลักคำสอนให้เห็นความเป็นอนัตตา ไม่เป็นอมตะนิรันดร์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ปรัชญาasanghye เน้นหลักคำสอนที่ชี้ให้เห็นความเป็นอนัตตา คือความอมตะนิรันดร์ และทั้งสองสำนักมีหลักการอธิบายที่แตกต่างกันออกไป ตามความเข้าใจของแต่ละฝ่าย อาจเป็นเพราะการสืบทอดที่ยาวนาน และตำราต่างๆ ที่หายไปจึงทำให้หลักการอธิบายในรายละเอียดไม่ครบถ้วน

พรรณเรื่องมนุษย์ ที่มีความต่างกันก็คือ พุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวว่าธาตุหยาบที่ประกอบในร่างกายของมนุษย์มี ๔ ประเภท คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วนปรัชญาasanghye กล่าวว่าธาตุหยาบที่ประกอบในร่างกายมนุษย์มี ๕ ประเภท คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศพรรณเรื่องจักรวาลแทบไม่มีความแตกต่างกันเลย เพราะต่างฝ่ายต่างให้ความสำคัญเรื่องของมนุษย์มากกว่า มีความต่างกันแต่เพียงพุทธปรัชญาเถรวาทมีการอธิบายที่ละเอียด กว้างขวางมากกว่า อาจเป็นเพราะตำราที่มีการอธิบายของสำนักปรัชญาasanghye มีการสูญหายไป และมีนักปรัชญาของasanghye รุ่นหลังได้มีการแต่งขึ้นมาใหม่โดยเน้นหลักการของความหลุดพ้นมากกว่ารายละเอียดของเรื่องจักรวาลจึงทำให้ไม่ทราบถึงความแตกต่างอย่างเด่นชัดมากนัก

ดังนั้น จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า แนวคิดทฤษฎีวิวัฒนาการของมนุษย์และจักรวาลในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาasanghye มีส่วนคล้ายคลึงกันเป็นอย่างมาก เพราะปรัชญาทั้งสองสำนักมีความเชื่อเรื่องของเหตุและปัจจัยทำให้เกิดผลต่างๆ เกี่ยวกับมนุษย์และจักรวาล

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

(๑) งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาทฤษฎีวิวัฒนาการมนุษย์และจักรวาลในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาasanghye แล้วนำมาเปรียบเทียบ หากมีผู้สนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบเพิ่มเติมในส่วนของปรัชญา และศาสนาอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิด ทฤษฎีทางศาสนาคริสต์ อิสลาม แม้กระทั่งปรัชญาตะวันตก และ ปรัชญาตะวันออกที่ได้มีพรรณในเรื่องของมนุษย์ และ จักรวาล ซึ่งหากมีการศึกษาเพิ่มเติมน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าในเชิงวิชาการมีใช่น้อย จากการศึกษาในประเด็นต่างๆ เป็นเพียงทฤษฎี และกระบวนการบางส่วน ซึ่งยังมีส่วนที่น่าสนใจ เช่นแนวคิดด้านญาณวิทยา อภิปรัชญา และจริยศาสตร์ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ มนุษย์ ความหลุดพ้นและ จักรวาล ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจ และน่าจะเป็นประโยชน์ต่อไป

(๒) แนวคิดพุทธปรัชญาที่เกี่ยวกับกำเนิด ๔ ของสัตว์โลก คือ ๑) เกิดเป็นตัว ๒) เกิดจากไข่ ๓) เกิดจากสิ่งเน่าเปื่อย ๔) เกิดขึ้นมาเติบโตทันใด และยังมีประเด็นเกี่ยวกับเรื่องของ กรรมที่นำสัตว์ไปเกิดในภูมิต่างๆ รวมทั้งการดำรงอยู่ของสัตว์นั้นๆ ว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร และผลของกรรม ที่กระทำมีผลอย่างไรทั้งในปัจจุบันและอนาคต หากมีการศึกษาเพิ่มเติมคงจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาต่อไป

(๓) จากการศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ และจักรวาล เป็นพรรณนาถึงความเป็นเหตุเป็นผลของทั้งสองสำนักหากมีการศึกษาเปรียบเทียบกับ กฎแห่งเต๋า ที่กล่าวถึงกฎเกณฑ์ความเป็นไปของสรรพสิ่งในจักรวาล ที่วิวัฒนาการออกมาจาก เต๋า เนื่องจากเต๋าเป็นพื้นฐานที่แท้จริงในระบบของเหลาจื๊อ คล้ายกลับปรัชญาसाงขยะ หากมีการนำมาศึกษาเปรียบเทียบแล้วอาจทำให้เราได้ทราบความชัดเจนมากขึ้นเกี่ยวกับต้นกำเนิดของเอกภพมากขึ้น

(๔) แนวคิดเกี่ยวกับการวิวัฒนาการของสรรพสิ่งในพรรณนาของ อัลเฟรด นอร์ท ไวท์เฮด ที่เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้าง และผู้ทำลาย และได้กล่าวว่า ความเป็นพระเจ้านี้มีสภาวะ ๒ อย่างคือ สภาวะที่เป็นเหตุ และสภาวะที่เป็นผล ได้แก่มูลเหตุของจักรวาลที่เป็นสภาพซ่อนเร้น อยู่ในสิ่งที่ปรากฏในสภาพจริง แนวคิดนี้มีความใกล้เคียงกับพรรณนาของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาसाงขยะ หากนำมาเปรียบเทียบแล้วอาจจะได้ความจริงที่ใกล้เคียงความจริงยิ่งขึ้นเกี่ยวกับต้นกำเนิดของเอกภพ และสิ่งมีชีวิตเพื่อเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

(๕) พรรณนาของ อริสโตเติล ได้กล่าวว่า มนุษย์มีองค์ประกอบ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นกาย และส่วนที่เป็นวิญญาณ กายของมนุษย์ เป็นสสารที่เกิดจากการรวมตัวกันของธาตุพื้นฐาน ๔ ประการ คือ ดิน ไฟ ลม น้ำ เป็นที่ตั้งของอวัยวะสำหรับการรับรู้ ๕ อย่าง คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง กายของมนุษย์มี ลักษณะต้องเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา โดยผ่านกระบวนการของภาวะแฝงและภาวะจริงแฝง ไม่ ป็นอมตะ ส่วน วิญญาณสสารเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ ข้องชีวิต เป็นภาวะจริงของร่างกายเป็นแบบของชีวิตมนุษย์ พรรณนานี้มีความคล้ายคลึงกับปรัชญาसाงขยะและพุทธปรัชญาเถรวาทมาก หากนำมาเปรียบเทียบถึง องค์ประกอบและการวิวัฒนาการของมนุษย์ จะทำให้เกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาต่อไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

ทรงวิทย์ แก้วศรี. ปรัชญาบุรพทิศ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. จริยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. ปรัชญาบุรพทิศ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ไชยันต์ ไชยพร. ความยุติธรรมตอนที่หนึ่ง. กรุงเทพมหานคร: รัฐศาสตร์สาร ๒๐, ๒๕๔๑.

เทพทวี โชควสิน (แปล). Introducing Nietzsche. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, ๒๕๔๙.

เนื่องน้อย บุญเนตร. ค้านท์ มิลล์ ฮอบส์ รอลส์ ชาร์ธ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

มันเกียรติ โกศลนิรติวงศ์. พุทธธรรม : ทฤษฎี และเทคนิคการให้คำปรึกษา. กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหานรงค์ กนตสีโล (อุนคำ). จุดเด่นของพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่: ทริโอแอดเวอร์ไทซิงแอนด์มีเดียจำกัด, ๒๕๕๑.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พิมพ์พรรณ เทพสุเมธานนท์ และคณะ. จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๔.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สุนทร ฌ รัชชี. พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก.พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

สมบัติ จันทรวงศ์. ปรัชญาการเมืองเบื้องต้น : บทวิเคราะห์โสเกรตีส. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

ศุภชัย ศุภผล. ทฤษฎีความยุติธรรมและชีวิตของจอห์นรอลส์ (Theory of Justice and life of John Rawls). .กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ Victory ,๒๕๕๘.

(๒) รายงานวิจัย:

พระมหาสมปอง จันทวโส(ยุ้งรัมย์) , ศึกษาเปรียบเทียบ ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับปรัชญาของอริสโตเติล.วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต . (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช-วิทยาลัย , ๒๕๓๖.

นางสาววนิดา อนุสุภาณุเวช, “มนุษย์ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา”,วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต .ภาควิชา ปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๒๒.

สุวรรณา สถาอานันท์. เมตตาธรรม - ความเป็นธรรมใน เวสสันดรชาดก. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.,๒๕๔๙).

ปรีชา ช่างขวัญยืน. ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๓๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

(I) Books:

T.G. Mainkar, **The Sāṃkhyakārikā of Īśvarakṛṣṇa**, Translated into English and with Notes, (Poona - 2 (India): Oriental Book Agency, 1964.

Īswara Krishna. Bombay: Printed at the Subodha - Prakash Press., 1887.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	: นางสาว โสระยา ไทยอัฐวิถิ
วัน เดือน ปีเกิด	: ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕
ภูมิลำเนาที่เกิด	: ต.บัวขาว อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์
การศึกษา	: ๒๕๓๙ ชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ ๖ โรงเรียน บ้านกกตาล ต.บัวขาว อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์ ๒๕๔๑ ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นที่โรงเรียน กุฉินารายณ์ ต.บัวขาว อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์ ๒๕๔๔ ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่โรงเรียนกุฉินารายณ์ ต.บัวขาว อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์ ๒๕๕๘ ศาสตราจารย์บัณฑิต (ศน.บ.) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ตำแหน่ง	: เจ้าหน้าที่ฝ่ายกิจการนิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา
ปีที่เข้าศึกษา	: ปีการศึกษา ๒๕๖๒
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: ปีการศึกษา ๒๕๖๔
ที่อยู่ปัจจุบัน	: ๔๖๒/๑ ม. ๗ ต.หัวทะเล อ.เมือง จ.นครราชสีมา ๓๐๐๐๐๐